

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

NEOLİBERAL ÇAĞDA İŞÇİ SINIFININ KONUMU VE SINIF HAREKETİ: 4/C VE TEKEL DİRENİŞİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Seray KUMLU

Ankara-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

NEOLİBERAL ÇAĞDA İŞÇİ SINIFININ KONUMU VE SINIF HAREKETİ: 4/C VE TEKEL DİRENİŞİ ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Seray KUMLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer Aykut ÇELEBİ

Ankara-2012

İçindekiler

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: SINIFLAR VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM	7
A. MARX VE SINIF ANALİZİ	9
1. Ütopik Sosyalistlerin Tarihsel Mirası: Burjuvazinin Kurbanı Olarak Proletarya	9
2. Marx'ın Sınıf Analizi.....	11
3. Marx'ın Sınıf Analiziyle İlgili Farklı Yorumlar	14
a. Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri Arasındaki Çelişki	14
b. İşçi Sınıfının "Marx"ı.....	17
b.a Kautsky'nin Evrimciliği.....	17
b.b Rosa Luxemburg: Ya Sosyalizm Ya Barbarlık	19
b.c Lukacs: Tarih ve Sınıf Bilinci.....	22
c. Kapitalizmi Tarihsel Bir Sistem Olarak Eleştiren Marx.....	24
d. Bir Antagonizma Olarak "Emek" ve İşçi Sınıfı Öznelliği	27
B. YAPISAL BİR KONUM OLARAK SINIF <i>Versus</i> BİR "İLİŞKİ" OLARAK SINIF	32
1. Yapısal Konumlar Olarak Sınıflar	32
a. Altyapı-Üstyapı Tartışmaları	32
b. Poulantzas'ın Sınıf Analizi.....	36
c. Erik Olin Wright: Sınıf Yapıları ve Sınıf Oluşumları	39
2. Bir "İlişki" Olarak Sınıf	41
a. Marx'ın "İlişki" Vurgusu.....	41
b. E.P. Thompson'da Sınıf Oluşumları: Tarihsellik ve Deneyim.....	43
C. DEVLET VE SINIFLAR.....	55
İKİNCİ BÖLÜM: TEKEL DİRENİŞİ'NİN ARKA PLANI: NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMLER, GÜVENCESİZLEŞME VE 4/C	63
A. NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM	65
1. Fordizm ve İşçi Sınıfı	65
2. Post Fordizm ve Örgütlü İşçi Sınıfının Tasfiyesi	66
3. Türkiye'de Neoliberalizme Uyum Süreci ve Ücretli Emeğin Durumu	69

4. Ücretli Emeğin Dönüşümü: Güvencesizlik, Esneklik, Parçalanma.....	75
B. TEKEL DİRENİŞİ'NİN ARKA PLANI: KAMU SEKTÖRÜNÜN VE KAMUDA İSTİHDAM KOŞULLARININ ÇÖKÜŞÜ.....	81
1. Türkiye'de Kamu Sektörüne Genel Bir Bakış.....	81
2. Tekel'in Tarihçesi ve Özelleştirme Süreci.....	84
3. Yasallığın Sınırında: 4/C ve Muadilleri.....	86
4. 4/C: "Tiksindirici Bir Sınıf Yasası" mı?.....	92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NEOLİBERAL ÇAĞDA SINIF HAREKETİ: TEKEL DİRENİŞİ ÖRNEĞİ.....	94
A. NEOLİBERAL ÇAĞDA "SINIF" VE SINIF MÜCADELELERİ.....	94
B. TEKEL DİRENİŞİ'NİN ANATOMİSİ.....	102
1. Direnişin Hikâyesi: İmkânlar ve Sınırlar.....	102
2. Farklılıkların Tezahürü: Din, İnanç, Etnisite.....	122
3. Tekel Direniş'i'nde Kadın İşçi Olmak.....	129
4. Hareketin Sendikası, Sendikanın Hareketi.....	141
SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA.....	153
ÖZET.....	160
ABSTRACT.....	162

GİRİŞ

2009 yılının sonunda, Türkiye'nin en köklü ve büyük kamu iktisadi teşebbüslerinden biri olan Tekel'in özelleştirme sürecinin tamamlanmasıyla işsiz kalacak olan Tekel işçilerinin, nerede ve nasıl istihdam edileceğine dair yapılacak yasal düzenlemeler merakla bekleniyordu. Bu kaygılı bekleyişin ardında, neoliberal dünya ekonomisine uyum sürecinde, ücretli emeğin özlük haklarının gitgide daha çok tahrip edildiği ve güvencesiz çalışmaya zorlandığı bir dönemde değişecek olan istihdam koşullarının, kazanılmış olan hakları da tehdit edeceği düşüncesi yatmaktaydı. Siyasal iktidarın "4/C" adı altında yaptığı yasal düzenleme bu kaygıların yersiz olmadığını ortaya çıkarmıştır. 217 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 8'inci maddesinin (f) bendine göre, Bakanlar Kurulu'nca 3.5.2004 tarihinde kararlaştırılan "Özelleştirme Uygulamaları Sonucunda İşsiz Kalan ve Bilahare İşsiz Kalacak Olan İşçilerin Diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Geçici Personel Statüsünde İstihdam Edilmelerine İlişkin Esaslar" yürürlüğe girmiş, bu yasal düzenlemede belirtilen kıstaslara uygun olmak şartıyla, özelleştirmeler sonucu işsiz kalanların istihdam şeklinin "4/C" olmasının yolu açılmıştır. 4/C düzenlemesinin, sürekli ve düzenli çalışma ilişkisi olmaması, işçi statüsünü ve bileşenlerini ortadan kaldırması, ihbar ve kıdem tazminatları, izin hakkı, fazla mesai ücretleri gibi temel özlük haklarında kısıtlayıcı hatta mahrum bırakıcı hükümler içermesi ve en önemlisi uzun yıllardır belli standartlarda ücret alan işçileri düşük ücretlerle çalışmaya zorlaması, binlerce işçinin tepkisine yol açmış ve hükümetin 4/C uygulamasında geri adım atmaması, 78 gün süren kitlesel bir direnişin tetikleyicisi olmuştur.

4/C uygulamasının, toplumsal muhalefet hiçe sayılarak yürürlüğe konması, hem sermaye safında arzu edilen esnek, geçici ve düşük maliyetli istihdam koşullarını hazırlayan dönüşümlerin kamusal istihdamdaki bir tezahürünü hem de devletin sınıfsal karakterini ve ücretli emek üzerinde oluşturduğu yeni tasarruf biçimlerini ortaya koymuştur. Tekel işçilerinin, bu düzenlemenin geri çekilmesi talebiyle başlattıkları sokakta alan tutma ve çadır kurma eylemi, işçi sınıfının, sınıfsal saldırıların pasif kurbanı olmadığını göstermiştir. Tekel işçileri, geliştirdikleri eylem biçimleri ve diğer toplumsal muhalefet odaklarıyla yarattıkları dayanışma örüntüleri sayesinde Türkiye tarihinde uzun süredir görülmeyen etkinlikte bir direniş gerçekleştirmişlerdir. Tekel Direnişi'nin, içerdiği eylem biçimleriyle, içinde bulunan farklı kültürleri, etnisiteleri, cinsiyetleri, dilleri sınıfsal olarak bir araya getirebilme yeteneğiyle ve farklı toplumsal odakları örgütleyip harekete geçirebilme gücüyle, toplumsal değişim için sunduğu anahtarın anlam ve öneminin ne olduğu, aynı zamanda, akademik bir ilgiye de sebep olmuştur. Bu çalışmanın gerisinde de benzer bir akademik merak bulunmaktadır.

4/C uygulaması ve Tekel Direnişi, teorik olarak sınıfların ortadan kaybolduğunu ileri sürenlere görüşlerini sınavabileceği pratik bir fırsat sunmuştur. Sosyal ve siyasal kuramda, sınıfların toplumsal dönüşümün öznesi olup olmadığı uzun süredir sorgulanmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle toplumsal sınıflarla ilgili bir tartışma yürütülecektir. Bu doğrultuda öncelik, sınıf kavramını toplum kuramının odağına yerleştiren Marx'a verilmiştir. Özellikle toplumsal değişimi ele alan kuramların, yeni tarihsel ve toplumsal koşullar içinde tekrar düşünülmesi ve yorumlanması gerekir. Bu bağlamda, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi, kapitalizmin tarihselliğini, altyapı-üstyapı

kavramsallaştırmasını, ekonomi/siyaset ayrışmasını, Marx'ın emek değer teorisini, işçi sınıfı öznelliğini vb. ele almış bazı yazarlar üzerinden, sınıf analizlerinde olagelmış temel tartışma noktaları genişletilmeye çalışılacaktır. Sınıfların yapısal konumlar mı olduğu yoksa ilişkisel ve tarihsel gerçeklikler mi olduğu bir diğer alt başlığın konusunu oluşturacaktır. Üçüncü alt başlıkta ise, sınıf ilişkilerindeki varlığı ve yeri her zaman tartışma konusu olan “devlet” meselesi ele alınacak ve devletle sınıflar arasında cereyan eden mücadelenin ve devlete özgü egemenlik biçimlerinin küreselleşme ile farklı bir boyut kazanıp kazanmadığı sorulacaktır.

İkinci bölümün girişinde, neoliberal dönüşümün ücretli emek üzerindeki etkilerinin neler olduğuna değinilecektir. Post fordist dönemin parçalanmış ve taşeronlaşmış emek süreçlerinin ve güvencesiz çalışma koşullarının ücretli emek üzerindeki olumsuz etkileri hem işçi sınıfının yaşam koşullarını hem de örgütlülük derecesini etkilemiş ve 70'li yılların kapsamlı işçi eylemleri 90'lı ve 2000'li yıllarda ender rastlanabilen bir durum haline gelmiştir. Devletin, sınıfsal içerikli 4/C düzenlemesi de, ücretli emek üzerinde uyguladığı tasarrufun ve kamusal istihdamın güvencesizleşmeye itilişinin somut bir örneğidir. Bu düzenlemenin uluslararası sözleşmelere ve Türkiye'deki temel hukuk metinlerine aykırılığı, siyasal iktidarın, içerdiği usulsüzlüklere ve işçilerin muhalefetine rağmen sınıfsal içerikli düzenlemeler konusunda küresel eğilimlere ayak uydurmaya çalışacağını göstermiştir. Tekel Direnişi'nin ortaya çıkış koşullarında bu “muhalefet tanımazlığın” etkisi büyük olmuştur. Belki de Tekel Direnişi'nin anlam ve önemi tam da bu muhalefet tanımazlığa karşı büyük bir direniş gösterebilmiş olmasında yatmaktadır.

Üçüncü bölüm, neoliberal dönemde sınıf konumlarının ve sınıf hareketlerinin aldığı biçimlerle ilgili bir tartışmayla başlamaktadır. Büyük ölçekli üretim birimlerinde kitlesel olarak örgütlenebilen işçi figürünün yerini taşeron ya da güvencesiz çalışma biçimleriyle istihdam edilen işçi figürü almıştır. Emek süreçlerinin dönüşümü ve parçalanması hem geleneksel örgütlülük biçimlerini hem de işçi sınıfı kültüründe oluşan geleneksel anlamları ve beklentileri de dönüştürmektedir. Bu noktada, neoliberal çağda yaşanan büyük bir işçi hareketinin, yani Tekel Direnişi'nin anatomisine yakından bakılacaktır. Tekel eyleminin etki alanı, önemli yanları, sınırları ve zaafları ne olmuştur? Siyasal iktidarın bozgunculukla itham ettiği işçiler nasıl çembere alınmaya çalışılmıştır? 2009'un Aralık ayında eyleme gelen işçiler, AKP Hükümeti'nin şiddet içerikli müdahalelerine ve yasal tehditlerine rağmen Ankara'dan gitmeme kararı olarak mücadeleyi yoğunlaştırma yönünde bir irade ortaya koymuştur. Bu kararlılık çadırların kurulması ve sokakta yaratılan dayanışma ağları sayesinde uzun süre devam edebilmiştir. Fakat zor şartlarda barınan işçilerin sendikalarıyla ve konfederasyonla yaşadığı gerilimler Şubat (2010) sonuna doğru huzursuzluğun artmasına neden olmuştur. Türk-İş'in etkili bir eylem programı yapamaması, kararlaştırılan eylem tarihlerinin uzaklığı ve yüzünü genel olarak işçilere değil müzakere yollarını tıkayan hükümete dönmesi, hareketi sınırlayan ve etkililiğini yitirmesine neden olan temel problemler olmuştur. Danıştay'ın 4/C'ye geçiş için tanınan 30 günlük sürenin yürütmesini durdurmasıyla Sakarya Meydanı'ndaki çadırlar kaldırılmış ve Tekel işçileri bir daha bu yoğunlukta bir eylem gerçekleştirememiştir.

Üçüncü bölümün diğer yarısı üç alt başlıktan oluşmaktadır. İnanç farklılıklarının, etnik unsurların toplumsal yapıda ciddi ayrılıklar ve yarılmalar

yarattığı bilinmektedir. Öncelikle, bu farklılıkların direniş boyunca nasıl tezahür ettiğine bakılacaktır. Daha sonra, Tekel Direnişi'ndeki kadın işçilerin özgül tecrübesi ortaya konacaktır. Ücretli emeğin homojen bir bütün olmadığı, istihdamın cinsiyetçi boyutu, cinsiyet farkının ve sınıfsal farkın birbirlerinin kuruluşunda aktif rol oynadığı vurgulanarak kadın işçilerin mücadelesinin farklı boyutları incelenecektir. Son alt başlıkta ise, hareketin sendikayla kurduğu ilişki ve sendikanın hareketin etkililiğini yitirmesine neden olan zaafları ve tarihsel/yapısal sınırlılıkları tartışmaya açılacaktır. İşçilerin hem örgütlenmenin gerekliliğini hem de bu tarz bir örgütlülüğün sınırlarını ve zaaflarını tespit edebildikleri gözlemlenmiştir.

Tekel Direnişi'nde yaşananların bu eylemin failleri tarafından nasıl ifade edildiği çok önemlidir. Tekel işçilerinin ne söylediğine bakmak, onların deneyimlemediği, eylemediği, düşünmediği ve söylemediği şeyleri onlara yakıştırmak yanlışından bizi alıkoyar. Bu eylemi inceleyen herkesin kafasında elbette belirli bir teorik bakış vardır. Fakat işçilerin deneyimi ve bu deneyimin nasıl ifade edildiği (teorinin sınındığı, çarpıştığı ve dönüştüğü somut dolayimler) sınıf gibi teorik-pratik bir kavram tartışılırken ihmal edilmemesi gereken bir yöntemdir. Buradan hareketle, inançlar, etnisite, cinsiyet ve hareket-sendika ilişkileri ile ilgili bölümlerde işçilerin kendi ifadelerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Kullanılan anket verileri ve ifadeler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi lisansüstü eğitim programındaki bir grup öğrenci tarafından, 17 Şubat-24 Şubat (2010) tarihleri arasında gerçekleştirilen “Tekel İşçilerinin Tutum ve Davranışları” konulu saha çalışmasından elde edilmiştir. Anket verileri, çadır mülakatları ve işçilerin ifadelerinin önemli bir kısmı “**Tekel Eylemine Kenar**

Notları” isimli çalışmada yayımlanmıştır.¹ Bu çalışmada kullanılacak ifadelerde kısaca çadır isimleri ve cinsiyet belirtilecektir.

Tekel Direnişi’nde, siyasal iktidarın sınıfsal içerikli 4/C düzenlemesi karşısında, aralarında pek çok farklılıklar bulunan işçilerin siyasal bir kolektivite haline gelerek mücadele ettiği görülmüştür. Yukarıda ana hatlarıyla aktarılan plan çerçevesinde ve anılan kavramlar eşliğinde Tekel Direnişi rneğinde tartışılacak olan şey, örgütlü işçi hareketinin tasfiye edildiği ve emek süreçlerini dönüştüğü neoliberal çağda, işçi sınıfı hareketlerinin iktidar karşısında siyasal bir güce dönüşmesini sağlayan birlikteliklerin, biçimlerin, imkânların neler olabileceğidir.

---

¹ Gamze Yıkılmaz-Seray Kumlu, (Der.), **Tekel Eylemine Kenar Notları**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011

BİRİNCİ BÖLÜM: SINIFLAR VE TOPLUMSAL

DEĞİŞİM

Toplumlar, tarihsel akışın dışında anlaşılabilir kendilikler ve durağan yapılar olmadıkları için, toplumsal yapılara tarihsel süreç içinde bakmak ve değişimin dinamiklerini anlamak için kuram-pratik eklemlenmesini sağlayacak kavramsal araçlar bulmak gerekir. Sınıf, 19. yüzyıldan günümüze kadar, siyasal teoride, toplumsal gerçekliğe bakarak değiştirilen, dönüştürülen, hatta bazılarınca son zamanlarda gerçekliği ve geçerliliği sorgulanan fakat vazgeçilemeyen bir kavramsal araç olagelmıştır. Sınıfın önemi, yalnızca kuramsal bir aracı işaret etmekle kalmamasından, kapitalist toplumun ontolojik zemininde yer almasından ileri gelir. Kapitalist toplum içerisinde meydana gelen sınıfsal çatışmaların siyasal iktidar tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmasına yol açan da budur.

Sınıf tartışmalarının seyri, değişen siyasal/toplumsal koşullara ve kapitalizmin kendini yeniden ve farklı biçimlerde üretebilme eğilimine bağlı olarak değişmiş ve yine bunlara bağlı olarak farklı tartışma gündemleri oluşmuştur. 20. yüzyılda, örneğin, sınıfların nesnel süreçler olarak vurgulandığı ve işçi sınıfının öznelliğinin sermayenin hareket yasaları içinde eritildiği ekonomik indirgemeci yaklaşımlara karşı işçi sınıfı öznelliğini ön plana alarak aşırı iradeci vurgulara varan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu ikiliği aşma derdinde olan yapısalcılar ile kapitalizmin tarihini sermayenin değil; onu deneyimleyen alt sınıfların gözünden yazan sosyal tarihçiler de bir önceki yüzyılın tartışma gündemini meşgul eden ekollerdendir. Günümüzdeki tartışmalar ise, sınıf analizlerine, dönüşen toplumsal koşulları dâhil etmekte tereddüt eden kuramsal ortodoksi ile artık sınıf kavramının

toplumsal gerçekliği açıklama gücünü yitirdiğini düşünen teorisyenler arasında iki kutuplu bir hal alma riskiyle karşı karşıyadır.

Toplumsal sınıflarla ilgili tartışmaların geniş bir yelpazede yer aldığı görölmektedir. Özgöl bir işçi hareketine giden kuramsal patikada bazı noktaların bilinçli olarak ihmal edilmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda, Tekel Direnişisi gibi bir emek hareketinin, Türkiye tarihindeki özgüllüğünü, ortaya çıkan saflaşmalarla yaratılan direniş ivmesini ve bu büyük deneyimin anatomisini incelemek için, toplumsal sınıfları analizin merkezine alan bir çalışmaya, bu kavramın tarihsel olarak nasıl ortaya konduğunu ve temel tartışma noktalarını araştırarak başlamak uygun olacaktır. Sınıf kavramına dair bir kavramsal çerçeve oluşturmak için, öncelikle, kavramı toplum kuramının odağına yerleştiren Marx'ın düşüncelerine değinilecek, daha sonra, Marx'ın analizinden yola çıkarak geliştirilen ve güncel tartışmalara yön veren farklı yorumlar ortaya konacaktır. Tekel Direnişisi'nin emek tarihi ve toplumsal bir eylem olarak önemi, ancak, sınıfların siyasalın oluşumunda nasıl bir dinamik olduğunu ortaya koyan bir çerçeveye anlaşılabilir.

A. MARX VE SINIF ANALİZİ

1. Ütopik Sosyalistlerin Tarihsel Mirası: Burjuvazinin Kurbanı Olarak Proletarya

18. yüzyıl boyunca ortaya atılan toplum eleştirileri ve toplum modelleri (ütopyalar) vahşi kapitalizmin toplumda yarattığı tahribatı, özellikle var olan mülkiyet ilişkileri çerçevesinde sorgulamıştır. Bu sorgulamanın bir kısmı, özel mülkiyetin eşitlik ilkesi çerçevesinde yeniden dağıtılması fikriyle sonuçlanırken, daha radikal kısmında, özel mülkiyetin tamamen kaldırılması ve komünist bir toplum kurulması hedeflenmiştir. (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988: 2735) Bu çağın sonunda yaşanan Fransız Devrimi ise, hem toplumun dönüştürülmesi için büyük halk kitlelerinin ayağa kalkabileceğini göstermiş, hem de düşünürlerin Aydınlanmacı ve insan iradesini ön plana alan hümanist yaklaşımlarına esin kaynağı olmuştur. Devrim'in eşitlik ve özgürlük söylemiyle vaat ettiklerinin gerçekleşmemiş olması ütopik sosyalistlerin farklı arayışlara yönelmesinde etkili olmuştur. Fakat insan iradesine duydukları güven ve eğitim yoluyla insanların eşitlik fikrine inandırılabilceği düşüncesi önemini korumaya devam etmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve "otoriter" ve ikameci olduğu gözlenen devrimci akımlarda ise, devrim, halkı kölelikten ve baskıdan kurtarma misyonunu kendisine yükleyen küçük ve seçkinci bir grubun eylemi olarak görülmektedir. Löwy, bu akımların 18. yüzyıl metafizik materyalizminin şu esas öncülünü temel aldıklarını söyler: "Halk, mevcut durumun ürünüydü ve bu durumun baskıcı ve gerici olması halinde, halk kitleleri cehalete mahkûmdu. Böylece proletaryanın kendi özgürleşmesini gerçekleştiremeyeceği düşünülüyordu." Bu

durumda kurtuluş, dışarıdan; bir istisna olarak aydınlanmayı başarmış küçük bir azınlık tarafından, yukarıdan gelecektir. (Löwy, 1999: 37)

Ütopik sosyalistler, hayalini kurdukları toplumsal hayatı en ince ayrıntılarına kadar anlatmaya girişmişlerdir. Bu dönemdeki düşünürlerin eşitlikçi taleplerini pratikte de uygulamaya çalıştıkları görülür. Robert Owen, proletaryanın, en yoksul ve en çok sömürülen toplum kesimini oluşturduğunu görmüş, ortağı olduğu fabrikada işçilerin çalışma koşullarını değiştirmek ve iyileştirmek için büyük çaba harcamıştır. Fourier de, ayrıntılı olarak tasarladığı ortak mülkiyet ve ortak yönetim ilkeleri üzerine kurulacak yaşam alanlarının finansmanı için zenginleri göreve çağırmıştır. Fakat Saint-Simon, Owen² ve Fourier gibi ütopik sosyalistlerin düşüncelerinde işçiler endüstriyel gelişmenin kurbanı olarak görülmektedir. “Tam da çektiği acılar ve mahrumiyetler yüzünden işçi sınıfının bağımsız politik eylemlerde bulunamayacağı” (Callinicos, 2004: 149) düşünülmektedir. Bu düşünce onları, zenginler, iyi niyetli iş adamları ve devlet görevlileri gibi farklı odaklardan yardım ummaya mahkûm etmiştir.

---

² E.P. Thompson’a göre Owen’ın ütopik düşünceler ortaya atması ancak tarihsel süreç içinde anlamlandırılabilir: ““Geriye doğru bakıldığında, bu ruhu safça ya da “ütopik” olarak görmek kolaydır. Ama onun içinde, bizim onu akademik bir büyüklük duygusuyla görmemizi haklı kılacak hiçbir şey yoktur. Yoksullar, tahammül edilemez derecede yoksuldular ve onlar için yalnızca entelektüel kültürü, Yunan ve Roma’nın atletik uğraşlarıyla karıştıracak bir toplum hayali değil, *yemek de yiyebilecekleri* bir toplum hayali çekiciydi. Üstelik Owencilikle daha önce ivme kazanmış binyılcı itikatlar arasında şu önemli fark vardı. Owencilere göre Binyıl gelecek değildi; kendi çabalarıyla oluşturulacaktı.

Ve Owencililiğin bütün çizgilerini bir araya toplayabileceğimiz yer burasıdır: Pazar ekonomisini devre dışı bırakma özlemleriyle zanaatkarlar; genel sendikacılığa doğru atılım yapan vasıflı işçiler; rasyonel, planlı toplum arzularıyla mülk sahipleri; Zion’un ya da toprağın hayalini kuran yoksullar; kendi işlerinde çalışma umuduyla dokumacılar ve bunların tümü, saldırı ve rekabetin yerini karşılıklı yardımın alacağı eşitlikçi, kardeşçe toplum.(...) Bu “biz yapacağız”, çalışan insanların erginliğe yaklaştıklarının ve bir sınıf olarak kendi çıkar ve özlemlerinin bilincine varmaya başladıklarının kanıtıdır. Kapitalizme bir sistem olarak eleştiri getirmelerinde ya da alternatif ve daha rasyonel bir sistem için “ütopyacı” fikirler ortaya atmalarında irrasyonel ya da Mesihçi olan hiçbir şey yoktur. “Deli” olan Owen değil, ama çalışanlar açısından, buhar ve yeni makinelerin açık bir şekilde emekçileri işinden ettiği ve aşağıladığı, piyasalar “mala boğulmuşken” yalnızca dokumacının tezgahı başında ve ayakkabıcının sırtında ceketini olmadan dükkanında oturduğu bir toplumsal sistemdi” (Thompson, 2006: 953-954)

Marx ve Engels, **Komünist Manifesto**'da, proletaryanın gelişmemiş olduğu bir dönemde ortaya çıkan ütopyik sosyalistlerin, sınıflar arasındaki karşıtlığı sezdiklerini fakat işçi sınıfına yönelik hiçbir kendiliğindenlik ve ona özgü hiçbir siyasal devinim gözleyemediklerini söylerler. Fakat eleştirel duruşlarıyla toplumcu yazına önemli katkılarda da bulunmuşlardır: Ailenin, özel mülkiyetin, ücretli emeğin kaldırılması ve toplumsal uyumun altı çizilerek devletin görevlerinin değersizleştirilmesi. Bu karşı çıkışlar, belirsiz de olsa, sınıfsız bir toplumu niteler gözükmektedir. (Marx, Engels, 1998: 127-129) İşçi sınıfının bu toplumu kurabilecek devrimci potansiyele sahip olduğunu temellendirmek içinse “bilimsel” bir hamle gerekmektedir.

2. Marx'ın Sınıf Analizi

Marx, 19. yüzyıldaki kapitalist dönüşümün tarihselliğini, niteliğini ve toplumsal yapının temel çelişkisini açıklarken, sosyal ve siyasal teorinin toplumu anlamak için kullanabileceği kavramsal araçlar da sunmuştur. Bunların en önemlilerinden biri olan sınıf kavramı, aynı zamanda, tarihin motoru olarak gördüğü çatışma ilişkisini yaratan toplumsal bir gerçekliktir. Marx, **Kapital**'in üçüncü cildine sınıflarla ilgili bir bölüm ekleyemediği tarih sahnesinden ayrılmak zorunda kaldığı için, “Bir sınıfı oluşturan şey nedir?” şeklinde dile getirdiği soruyu eserlerinin diğer bölümlerinde aramak gerekir. Marx'ın izinden gitsin gitmesin, sosyal bilimlerin alanında çalışanlar arasında onunla hesaplaşmayan hemen hemen yok gibidir. Aynı durum toplumsal sınıflar üzerine yapılan tartışmalarda da kendini göstermiştir. Sınıflarla ilgili tartışmaların çağdaş siyaset kuramına yansımalarını, güncel toplumsal yapıyı ve siyasal eylemin sınır ve imkânlarını araştırmaya girişenler Marx'ın

sunduğu kavramsal çerçeveyi öncelikli olarak dikkate almıştır. Marx ve diğer düşünürler tarafından kullanılan her kavramın ayrı bir araştırma konusu olabileceği dikkate alındığında, sınıflarla ilgili belirgin özellikleri ve kurama yön veren temel tartışmaları odağa alan bir izlek, güncel işçi sınıfı hareketleri için bir rota oluşturmada, yeterli olmasa da, yol gösterici olacaktır.

Marx, toplumları anlayabilmek için üretim ilişkilerine bakmış, kapitalist toplumun ayırt edici özelliğini sermayedarlar ile ücretli emekçiler arasındaki ilişkide bulmuştur. Marx'a göre, kapitalist üretim süreci ve üretim ilişkileri, doğal yasalar değildir; belirli tarihsel koşullar sonucu oluşmuş toplumsal olgulardır. "Kapitalist üretim sürecinin, genellikle toplumsal üretim sürecinin, tarihsel olarak belirlenmiş bir biçim" olduğunu söyler. Bu toplumsal üretim süreci de, "özgül tarihsel ve ekonomik üretim ilişkileri içerisinde yer alan, bu üretim ilişkilerinin kendilerini üreten ve yeniden-üreten ve böylece de bu sürecin varlığının maddi koşullarını ve bunların karşılıklı ilişkilerini, yani kendilerine özgü toplumsal ve ekonomik biçimini devam ettiren bir süreç olarak, insan yaşamının maddi koşullarının bir üretim sürecidir." (Marx, 2006: 719)

Kapitalist sermaye birikimini mümkün kılan tarihsel koşullar, işçinin özgür olması -yani kendi emek-gücü üzerinde mülkiyet hakkı olması- ve emek-gücünden başka, herhangi bir şey üretmesine ve satmasına imkân verecek tüm üretim araçlarından yoksun olmasıdır. (Lebowitz, 2006: 2) Kapitalist üretimin karakteristiğini belirleyen iki özellik vardır. Birincisi, ürünlerini metalar olarak üretir: "Meta üretmesi olgusu onu öteki üretim tarzlarından ayırmaz; ama meta olmanın, ürünlerinin egemen ve belirleyici karakteristiği olması olgusu, onu diğer üretim tarzlarından ayırır." (Marx, 2006: 771) Marx'a göre, kapitalist üretim tarzının

ikinci ayırt edici özelliği, üretimin dolaysız amacı ve belirleyici dürtüsü olarak artı değer üretimidir: “Sermaye özü bakımından, sermaye yaratır ve bunu, ancak, artı değer üretmesi ölçüsünde yapar.” (Marx, 2006: 772) Artı değer, işçinin mevcut geçim standardında kendini yeniden üretmek için gerekli olandan daha fazla emeği sermayedar için harcamasıyla elde edilir. “(...)sermaye, (bu) artı emeği, bir eşdeğer vermeksizin elde eder ve aslında, her ne kadar karşılıklı serbest sözleşmeden doğuyormuş gibi görünürse görünsün, bu emek daima zora dayanan emek olarak kalır. Bu artı emek, artı değer olarak ortaya çıkar ve bu artı değer, artı ürün olarak varolur.” (Marx, 2006: 719) Kapitalizmi var eden esasen bu artı emek sömürsüdür ve klasik iktisatçıların çalışma ilişkisinde gizemlileştirdiği yön tam da budur. Sermayedar satın aldığı mülkiyet hakkını kapitalist üretim alanında kullanır; artı değer elde edildiği yer değişim alanı değil; üretim alanıdır. Ürünler sermayedarın mülküdür; kapitalizm işçileri artı emek sarf ederek yaşamlarını sağlamak için zorlar ve işçiler ortaya çıkan ürünler üzerinde hiçbir mülkiyet hakkına sahip değildir. Kapitalizmde emek gücü de diğer metalar gibidir fakat satılmasında ve satın alınmasında değişik bir şey vardır. Emek sarf etme yeteneği satıcısından ayrılmaz; nihayetinde, emek gücü sadece işçinin canlı bedeninde var olur. (Lebowitz, 2006: 6-12)

Artı değer, bu artı değere el koyan ile doğrudan üretici arasındaki belirli bir toplumsal ilişkiye işaret eder. Emeğin ve sermayenin aralarındaki antagonistik ilişkiyle toplumsal sınıflar haline geliş artı değer mekanizmasıyla ilgilidir ve ortaya çıkan bu sınıfsallık politik toplumun oluşumuyla alakalıdır; yalnızca kurgusal bir ekonomik alanla değil. Sınıfları oluşturan şey toplumsal bir ilişkidir ve bu, sermayenin ilişkisel niteliğiyle ilgilidir. Marx’ın kuramında sermayenin ilişkisel

niteliğine dair kuşku götürmez kanıtlar yer alsa da, hem eserlerini kaleme alırken düşünce ikliminde ve ifadelerinde yaşadığı dönüşümler (bu değişimi Hegelci düşünce ile kurduğu ilişkiye bağlayanlar vardır) hem de sosyal teorinin içinde bulunduğu tarihsel koşullara göre şekillenen yapısı göz önüne alındığında, tahlillerinin sınıf kuramına yansıyışında ve yansıtılışında farklılıklar göze çarpmaktadır.

3. Marx'ın Sınıf Analiziyle İlgili Farklı Yorumlar

a. Üretici Güçler ve Üretim İlişkileri Arasındaki Çelişki

Marx'ın üretim ilişkileri ve üretici güçler üzerine **Ekonomi Politüğın Eleştirisine Katkı**'da söyledikleri Marksizmin belirli bir kanadının sınıf analizlerinde belirleyici olmuştur. Marx'ın ünlü önsözünde yer alan bu argümanın bir kısmı şöyledir: “ Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar.” (Marx, 1993: 23) Marx, burada, toplumsal değişimi üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla/çelişkiyle açıklar.

Marx'a göre sınıflar, yalnızca toplumun anlaşılmasını sağlamakla kalmazlar, aynı zamanda onun değişmesinin de anahtarını oluştururlar. Üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyi odağa alan yaklaşımların karakteristiğini ortaya koyması açısından Öngen'e başvurulabilir. Öngen'e göre sınıfların toplumsal değişimdeki rolünün açıklaması Marx'ın ekonomi-politiğinde bulunur: “Marx,

toplumsal farklılaşmanın ve eşitsizlikçi ilişkilerin kökeninde sınıf ilişkilerinin bulunduğunu göstererek, toplumbilimcilerle filozofların eskiden beri üzerinde uğraştıkları bir konuya açıklık getirmiştir. Antik çağdan başlayarak günümüze kadar gelen tüm toplumlar (köleci, feodal, kapitalist) sömüren ve sömürülen olmak üzere iki temel sınıftan oluşmakta ve bunlar arasındaki mücadele, ancak belli bir üretim biçiminden tarihsel olarak daha ileri bir üretim biçimine geçilmesiyle sona ermektedir. Burada, durmaksızın gelişen üretici güçler karşısında bir süre sonra buna ayak uyduramayarak geride kalan üretim ilişkilerinin yol açtığı uyumsuzluğun, ancak üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişim düzeyine uygun olarak yeniden örgütlenmesiyle, başka bir deyişle yeni bir üretim biçimi sistemine geçilmesiyle giderileceği varsayılmaktadır.” (Öngen, 1994: 44-45)

Bu doğrultuda geliştirilen düşüncelerde sınıf kategorisinin tarihsel bir özne olarak yeri önemli tartışmalara neden olmuştur. Yeni bir üretim biçimine kendiliğinden mi geçileceği yoksa işçi sınıfının aktif siyasal müdahalesini mi gerektiği, düşünürleri farklı kutuplara çekmiştir. Üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki çatışmanın odağa alınması; ekonominin belirleyiciliği, altyapı-üstyapı ve yapısalcılık-tarihselcilik tartışmalarında ileri sürülen görüşleri de şekillendirmiştir. Toplumsal sınıflara yönelik analizlerde belirli bir eğilimi oluşturan bu yaklaşım pek çok düşünür tarafından mekanik ve teleolojik olmakla eleştirilmiş; sınıf mücadelelerinin tarihselliği ve işçi sınıfının failliği konusunda kuramsal boşluklar olduğu ileri sürülmüştür. (Lebowitz, 2006: 28-32)

Sınıf tartışmalarında başvurulan en önemli kaynaklardan biri de **Komünist Manifesto**'dur. Marx, burada, gelmiş geçmiş bütün toplumların tarihinin sınıf savaşımı tarihi olduğunu söyler. Modern kapitalist toplumun özgüllüğü, birbirinin

karşısında duran iki büyük düşman sınıfa ayrılmasında gizlidir: Burjuvazi ve proletarya. Sanayi geliştikçe proletarya hem çoğalmış hem de kitleler biçiminde toplanmaya ve güçlenmeye başlamıştır. Marx her sınıf savaşımının siyasal bir savaşım olduğunu söyler. Proleterler bir kere örgütlenmeye başladı mı, parçalansa da daha güçlü biçimde yeniden doğar. Sermaye ne kadar gelişirse, emeğini satarak yaşamak zorunda olan proleterler de o ölçüde gelişir. Burjuvazi kendi mezar kazıcılarını yaratmıştır ve burjuvazinin çöküşü ile proletaryanın utkusu aynı ölçüde kaçınılmazdır. Proletarya, bir sınıf olarak bir araya gelir de eski üretim ilişkilerini zorla ortadan kaldırırsa, bu üretim ilişkileriyle birlikte sınıf karşıtlıklarını, genel olarak sınıfların varoluş koşullarını, dolayısıyla kendisinin sınıf olarak egemenliğini de ortadan kaldırmış olur.

Komünist Manifesto'daki sınıf analizinde de üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma vurgulanmıştır. Sermayenin üretici güçleri geliştirme eğilimi, bu üretim ilişkilerini ortadan kaldıracak proleterleri, yani kendi mezar kazıcılarını da yaratmaktadır. Marx burada sınıf çatışmasının nesnel koşullarının ortaya çıkışını ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. (Marx, 1998: 71-77) **Manifesto**'da, ilk bakışta, işçi sınıfının burjuvaziyi ortadan kaldırma eğilimi tarihsel bir zorunluluk gibi görünmektedir. Fakat bu metin, işçi sınıfına, tarihsel akış içinde olacakları önceden bildiren bir metin değildir; Marx, sınıf savaşımının aynı zamanda siyasal bir savaşım olacağını da altını çizmektedir. **Manifesto**, bu sebeple, kaçınılmaz ve teleolojik bir devrimin habercisi olarak okunmak yerine, işçi sınıfı mücadelelerinin nesnel koşullarını ve kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı sınıf ilişkilerinin kaçınılmaz çatışmacı karakterini vurgulayan bir eser olarak okunabilir. Marx'ın

proleterlere birleşme yönünde yaptığı çağrı da siyasal savaşımın önemini vurgulayan bir sonsöz olarak değerlendirilebilir.

Marx'ın düşünceleri kendi tarihselliği içinde ve bütünsel olarak değerlendirilmediği sürece, sınıf analizinde, çağdaş siyaset kuramı ve toplumsal eylemlilik açısından hâlâ geçerli olanın ne olduğunu anlamak da güçleşir. Toplumsal değişimin üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmadan kaynaklandığı tezinin, Marx'ın işçi sınıfı analizini ve sınıf mücadelelerinin tarihsel ve siyasal karakterini anlamak açısından yeterli olmadığını düşünen bazı yazarlar Marx'ı bütünsel bir okumaya tabi tutarak, teleolojik ve indirgemeci yorumlara karşı çıkmışlardır. Bu düşünürler üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki yapısal çelişki tezinin ihmal ettiği sınıf mücadelesinin de altını çizmişlerdir. Aşağıda böyle düşünen bazı yazarların kuramsal dayanakları ortaya konmaya çalışılacaktır.

b. İşçi Sınıfının “Marx”ı

b.a Kautsky'nin Evrimciliği

Marx, özellikle Kapital'de, kapitalizmi ve sermayenin hareket yasalarını ayrıntılı olarak çözümlenmiştir. İşçi sınıfı da, elbette, ancak sermayeyle ilişkisi içerisinde analiz edilebilir. Fakat ücretli emeğin öznelliğini nesnel süreçlerin bir yansımaya indirgeyici yorumlardan kaçınmak için Marx'ın sınıf analizinin bütünlüğünün nasıl ortaya konacağı siyaset kuramcılarının temel tartışma noktalarından biri olmuştur.

Marksist düşünce ekolünde, işçi sınıfının öznelliğine dair tartışmaların en önemlilerinden biri kuşkusuz II. Enternasyonal döneminde Karl Kautsky ve Rosa Luxemburg arasında yaşanmıştır. Kautsky'ye göre, insanlık tarihi, komünizmin ilkel toplumlarda hüküm süren bir türünden, kapitalist düzende üretici güçlerin gelişimine

dayanan gelişmiş bir biçimine doğru bir hareketle açıklanabilir. Zihinsel eğitimindeki Darwinci eğilimin etkisiyle evrimci bir çizgide yer alan Kautsky, ilkel toplumların daha geri olduğunu kabul eden ve gittikçe ırkçı bir çizgiye kayan biyolojik evrimcilerle aynı düşünceleri paylaşmasa da, tarihsel materyalizminin Marx ve Engels'e göre daha kadercici bir görüntü çizdiği söylenebilir. (Callinicos, 2004: 173-174) Sınıflı toplumun gelişimini, kapitalizmin sosyalizmle yer değiştirmesiyle doruk noktasına ulaşacak organik bir süreç olarak görmektedir. Ona göre karşı konulamaz ekonomik güçler kesinlikle kapitalist üretimin kaza yapmasına neden olacaktır; yeni bir toplum düzeninin getirilmesi artık kaçınılmazdır. Kautsky'ye göre, bu tarihsel zorunluluk işçi sınıfının mücadelesi yoluyla işleyecek olsa da, görüşlerinden tarihin hızlı eylemlerle zorlanması gerektiği sonucu çıkarılamaz. (Callinicos, 2004: 176) Tarihsel zorunluluğun gerçekleşmesini bekleyen pasifist tutumu şu sözleriyle özetlenebilir: “Sosyalist parti devrimci bir partidir, devrim yapan bir parti değil. Bu devrimi yaratma gücümüzün muhaliflerimizin onu önleme güçleri kadar az olduğunu biliyoruz. Bir devrimi kıskırtmak ya da onu götüreceği yolu hazırlamak bizim işimiz değildir.” (akt. Löwy, 1999: 130) Bu düşünceleriyle özellikle Luxemburg ve Lenin'le ters düşen Kautsky'nin evrimciliği ve kaderciliği, onu, burjuvaziyle uzlaşan reformist bir çizgiye çekmiştir.³

---

³ Kautsky'nin yazdığı “**Proletarya Diktatörlüğü**” adlı esere karşılık, Lenin de “**Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky**” kitabını kaleme almıştır.

b.b Rosa Luxemburg: Ya Sosyalizm Ya Barbarlık

Rosa Luxemburg, “**Sosyal Reform mu Devrim mi?**” adlı eserinde Marx’ın devrimci stratejisinin eskidiğini iddia eden “revizyonist” Bernstein’a karşı güçlü argümanlar ileri sürer: “Reform çabalarını yalnızca enine doğru genişletilmiş bir devrim, devrimi ise sıkıştırılmış bir reform olarak düşünmek temelde yanlış olup tarihsel dayanaktan yoksundur. Sosyal bir devrim ve yasal bir reform zaman süresinden dolayı değil yapılarından dolayı farklı momentlerdir. Siyasi iktidarın kullanımı ile yapılan tarihi devrimlerin tüm sırrı, nicel değişimlerin yeni niteliğe dönüşümünde yatar, daha somut ifade edilirse, tarihi bir dönemin, toplumsal bir düzenin bir başkasına geçişinde yatar.” (Luxemburg, 1993: 96) Sosyal devrim, Luxemburg’un bu ilk eserlerinde, Kautsky’ci kaderciliğe yakın bir tarihsel zorunluluk düşüncesini barındırır. Löwy’ye göre, Rosa Luxemburg, en belirlenimci çalışması olan bu anti-Bernsteinci çalışmasında bile, sosyal demokrasinin izlediği taktiğin uzlaşmaz çelişkilerin gelişmesini *beklemekten* ibaret olmadığını en kesin biçimde belirtir. Luxemburg’un, Kautsky’nin sosyalist kaderciliği ile kopuşu ona göre 1914’ten sonra tamamlanmıştır. Bu dönemde, ayrıca, sosyal demokratların savaş çığırkanlarını desteklemeleri Luxemburg’un anti-militarist ve anti-emperyalist özellikleriyle ters düşmüştür.

Rosa Luxemburg, **Junius Broşürü**’nde proletaryanın rolünün tarihsel süreci desteklemekle, kısaltmakla ya da hızlandırmakla sınırlı kalmadığını, onu *belirlediğini* belirtir. (Löwy, 1999: 131) Löwy, ya sosyalizm ya barbarlık düşüncesiyle, sosyalizmi ilk kez tarihsel zorunluluğun “kaçınılmaz” ürünü olarak değil, nesnel bir tarihsel imkân olarak ortaya koyanın bizzat Rosa Luxemburg olduğunu söyler: “Rosa Luxemburg tarihsel sürecin oluşumunda bilinçli iradeye ve

eyleme belirleyici rol atfederken, bu irade ve eylemin önceki tarihsel gelişme; ‘geçmişin oluşturmuş olduğu maddi koşullar’ tarafından koşullandırıldığını asla reddetmedi. Bu gene de siyasal müdahale düzeyindeki öznel faktörü, bilinç alanını, bunların kısmi özerkliğini, özgüllüğünü, “içsel mantığını” ve uygun sonucu verme yeteneğini tanıma sorunudur.” (Löwy, 1999: 133-136) Metodolojik kopuştan sonra, Kautsky’nin kaderciliğine ve işçi sınıfını pasifize eden evrimciliğine karşı Luxemburg, devrimci özneye olan güvenini ve işçi sınıfının tarihsel belirleyiciliğini vurgulamış, ileriye dönük iyimserliğini kaybetmemeye çalışmıştır.

Rosa Luxemburg’un işçi sınıfının devrimci öznelliğine yaptığı vurgu çağdaş kuramcıların da dikkatini çekmiştir. Laclau ve Mouffe, öznelik ve kendiliğindencilik tartışmaları çerçevesinde, Rosa Luxemburg’un kuramsal konumuyla ilgili bir değerlendirmede bulunurlar. Yazarlara göre Rosa Luxemburg’un konumu gayet açıktır: Parçalanmış işçi sınıfının birliği ancak devrim süreci yoluyla yeniden oluşturulabilir. Bu devrimci yeniden oluşumun biçimi, mekanik bir açıklamayla ilgisi bulunmayan özgül bir mekanizmaya tekabül eder ve Rosa Luxemburg’un kendiliğindenciliği tam bu noktada belirir. (Laclau, Mouffe, 2008: 36) Bu kendiliğindenci anlayışta söz konusu olan yalnızca mücadelelerin doğasında bulunan karmaşıklık değildir; aynı zamanda devrimci öznenin birliğinin de bu karmaşıklık ve çeşitlilik temelinde oluşmasıdır. Yazarlar, Luxemburg’un kendiliğindenciliğini anlamaya çalışırken, mücadele biçimlerinin çoğulluğunun yanı sıra bunların kendi aralarındaki ilişkileri ve özellikle de bu ilişkilerden çıkan birleştirici etkileri görmenin gerekliliğinden söz ederler: “Buradaki birleştirici mekanizma ise bellidir: Bir devrimci durumda, her bir tekil mücadelenin *düz anlamını sabitlemek* olanaksızdır; çünkü her mücadele kendi düz anlamını aşar ve kitlelerin bilincinde

sisteme karşı daha küresel bir mücadelenin basit bir momentini temsil etmeye başlar. Öyle ki, istikrar dönemlerinde işçinin sınıf bilinci –kendi “tarihsel çıkarları” çevresinde oluşmuş küresel bir bilinç olarak- “gizil” ve “teorik” iken, devrimci bir durumda “aktif” ve “pratik” hale gelir.” (Laclau, Mouffe, 2008: 36-37) Laclau ve Mouffe, burada, sınıfın birliğinin simgesel bir birlik olduğunu, her hareketin özgül taleplerinin yanı sıra bir bütün olarak devrimci süreci temsil ettiğini ve bütünleştirici etkilerin, simgenin tanımlayıcı karakterini yansıttığını söyler. Bunu, Luxemburg’un çözümlemesinin zirvesi ve onu İkinci Enternasyonal’in ortodoks teorisyenlerinden (ki onlara göre sınıfın birliği basitçe ekonomik temelin yasaları tarafından kurulur) ayıran en önemli nokta olarak görürler. Ayrıca Rosa Luxemburg’un, yapısal teorileştirme momentini aşan olumsuzluğun özgül mekanizmalarını belirlemede ve pratik etkilerini tanımada dönemin başka analizlerinden daha ileride olduğu görüşündedirler. Fakat Luxemburg’un kendiliğindenciliğinde yer alan simgesel üstbelirlenme süreci sınıf birliğinin kurulması maksadıyla düşünülmüştür; oysa yazarlara göre, politik öznellik ve sınıf konumları arasında zorunlu bir örtüşme olup olmadığına dair verilen yanıt (aslında doğrudan böyle bir yanıt vermemiştir) Luxemburg’un sınırlarını da gösterir. Kapitalist gelişmenin proletarya ve burjuvazi arasında artan bir cepheleşme yarattığını belirten Luxemburg, Laclau ve Mouffe’a göre, nesnel yasaların zorunlu karakterini öne sürerek, kendiliğindenci mantığın yenileştirici etkilerini en başından sınırlamıştır. (Laclau, Mouffe, 2008: 37-39)

b.c Lukacs: Tarih ve Sınıf Bilinci

Lukacs'ın düşüncelerinde de, “Akıllı ve ruhuyla proletaryanın büyük önderi olarak” (Lukacs, 2006: 106) gördüğü Luxemburg'un kitle eylemlerini ele alırken vurguladığı devrimci öznellik fikri ve pozitivistliğe davetiye çıkaran belirlenimci Marksizmin eleştirisi önemli yer tutar. Lukacs'ın içinde bulunduğu dönemde, özellikle Ekim Devrimi'nde ortaya çıkan devrimci iradenin etkisiyle, İkinci Enternasyonal'in kaderciliğine ve reformculuğuna karşı, Üçüncü Enternasyonal (Komintern) kurulmuş ve sınıf öznelliklerinin nesnel ekonomik yapılardan daha fazla önem kazandığı bir sürece tanık olunmuştur. Başta Hegel olmak üzere Alman idealizminden beslenen kuramsal yöneliminin de etkisiyle, Lukacs'ın yazılarında, idealist ve aşırı iradeci bir yaklaşımın olduğu ileri sürülmüştür. Yine de devrimci ve kaderci yaklaşımlara karşı “tarihselciliği” ön plana çıkarması kendinden sonraki Marksist düşünce akımları için yol gösterici olmuştur. Lukacs'ın düşüncelerinde merkezde duran ve belki de en çok eleştirilen kavram sınıf bilincidir. Hegel'den yola çıkarak, proletaryanın kapitalizmin şeyleştiriciliğine (meta fetişizmi) karşı verdiği çabanın, yani kendi durumunu anlamak için verdiği çabanın, onu, *bütünü* anlamaya iteceği yönündeki düşüncesini geliştirmiştir. Böyle bir bakış açısında, “tarihin, kendisinin bir nesneye dönüşmesinden kaynaklanan şeyleşmiş yapıları nihai olarak görme ve dönüştürme yeteneği olan bir öznenin yarattığı haline getirilmesinin ciddi idealist sonuçları var gibi görünmektedir.” (Callinicos, 2004: 311-313) Lukacs'a göre sınıf bilinci “tek tek proleterlerin ruhsal bilinci ya da tüm proleterlerin kitlesel psikolojik bilinci” değildir; tersine, “sınıfın tarihsel durumunun bilinçli hale gelmiş anlamı” demektir. (Lukacs, 2006: 142-143) Bununla bağlantılı olarak en devrimci işçilerin bilinç durumunu proletaryanın gerçek sınıf bilincinden ayıran mesafeyi

hiçbir zaman gözden uzak tutmamamız gerektiğini söyler. (Lukacs, 2006: 151)
Lukacs'ın sınıf bilincini bireyler üstü düzeyde tanımlaması ve sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci arasındaki dolaysız bağ kendinden sonraki Marksistlerce ciddi eleştirilere konu olmuştur.

Kautsky, Luxemburg, Lukacs ve düşünceleri burada ayrıntılı incelenemeyen Lenin, Gramsci, Trotsky gibi kuramcılarının ve eylemcilerin işçi sınıfının öznelliğini ele alan düşünürlerle önemli bir tarihsel miras ve çeşitli tartışma gündemleri bıraktıkları söylenebilir. Bununla birlikte tıpkı bu düşünürler gibi, çağdaş siyaset kuramcılarının da Marx'la ve onun sınıf analiziyle hesaplaşması sona ermemiştir. Bu güncel tartışmalar, hem Marksizmin ölümünü ilan eden neoliberal ideologlara verilen hayati cevapları hem de işçi sınıfının eylemliliğini sermayenin hareket yasalarına indirgeyen ve onu siyasal olanın dışında bırakan kuramcılara yönelik karşı çıkışları içinde barındırır.

c. Kapitalizmi Tarihsel Bir Sistem Olarak Eleştiren Marx

Sınıf analizlerinde, tarihsel olanın özgüllüğünün ortaya konulması öncelikle kapitalizmin tarihselliğinin vurgulanmasıyla mümkün olur. Wallerstein, Marksistlerin ve siyasal soldaki düşünürlerin kapitalizm üzerine yazarken iki hatadan birine düştüklerini belirtir. Biri, “kapitalizmin, özünde ne olduğu düşünülüyorsa bunun tanımlarından yola çıkıp, sonra çeşitli yer ve zamanlarda ne ölçüde gelişme gösterdiğinin araştırıldığı mantıksal-tümdengelsel çözümlerdir.” İkinci yaklaşım, “kapitalist sistemin zaman içinde yakın bir noktadan itibaren geçirdiği varsayılan başlıca dönüşümler üzerinde yoğunlaşılması, daha önceki zaman noktalarının ise bütünüyle, şimdinin ampirik gerçekliği ele alınırken, mitolojileştirilmiş bir mihenk taşı olarak kullanılmasıdır.” (Wallerstein, 2009: 7) Wallerstein’a göre, kapitalizm, Marx’ın yaptığı gibi, tüm tarihi ve somut benzersiz gerçekliği içinde, tarihsel bir sistem olarak görülmelidir. Bu amaçla, neyin durmadan değiştiğinin ve neyin hiç değişmediğinin net bir biçimde belirlenmesi gerektiğini söyler. (Wallerstein, 2009: 7-8) Tarihsel kapitalizm, ona göre, temel iktisadi etkinlik içinde geçerli olan (ya da ağır basan) iktisadi amacın ya da “yasa”nın sınırsız sermaye birikimi olduğu, somut, zamanla sınırlı, mekânla sınırlı, tümleşik üretim etkinlikleri yeridir. “Bu toplumsal sistem, içinde böylesi kurallara göre iş görenlerin, bütün üzerinde, başkalarının da aynı kalıplara uymak ya da uymamanın sonuçlarına katlanmak zorunda bırakılmasının koşullarını yaratacak ölçüde etkide bulunabildikleri sistemdir.” (Wallerstein, 2009: 16)

Wallerstein, kapitalizmin tarihselliğini vurgularken, bu tarihselliğin ele alınışında Marx’ın iki farklı okuma sunabildiğini düşünmektedir ve “Herkesin çifte Marx’ı kendine” demektedir. Kapitalizm öyküsü ona göre iki kahramandan birinin

etrafında döndürülebilir: Muzaffer burjuva ya da yoksul kitleler. Marx'ta iki farklı tarih yazımı söz konusudur: “Bir yanda, insan doğası kavramı üzerine kurulu bir antropolojiyi, Kantçı kesin buyrukları, insanlık durumunun yavaş ama kaçınılmaz bir şekilde iyileşmesine olan inancı ve özgürlüğü arayan insana olan ilgiyi temel alan liberal burjuva düşüncesine karşı en büyük başkaldırı olan Marx var. Marx tüm bu kavramlar kümesine karşı, her biri farklı yapıya sahip, her biri kendi üretim tarzıyla tanımlanan ayrı dünyalarda bulunan, çok sayıda toplumsal gerçekliğin var olduğunu öne sürdü. (...) Diğer yandan ise Marx, ilerlemeye doğru kaçınılmaz bir tarihsel gidişi kabul ettiği ölçüde evrenselciliği de çizgisel antropolojisiyle beraber kabul etti. Onun üretim tarzları okul çocukları gibi boy sırasına göre, yani üretim güçlerinin gelişme derecesine göre dizilmiş görünüyorlardı.” (Wallerstein, 2007: 154)

Wallerstein'a göre görüşlerine kuşkucu bir şekilde yaklaşmamız gereken Marx, burjuva liberal Marx'tır. “Tekrar sahneye çıkarmamız gereken ise öteki Marx'tır, tarihi karmaşık ve dolambaçlı gören Marx; bu nedenle de kapitalizmi tarihsel bir sistem olarak eleştiren Marx'tır. Bu Marx tarihsel kapitalizm sürecine yakından baktığında ne buldu? Yalnızca “bugüne dek var olmuş olan tüm toplumların” görüngüsü olan sınıf mücadelesini değil, sınıf kutuplaşmasını da buldu. Onun en radikal ve cüretkâr varsayımı buydu ve dolayısıyla en şiddetle karşı konulan varsayımı da bu oldu.” (Wallerstein, 2007: 156) Tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihi olarak okuyabilmek için, Marx'ın çifte tarih yazımından kaynaklanan sorunlarla yüzleşmek ve kapitalizm öyküsünün “muzaffer burjuva”lar üzerinden okunmasına şüpheyle yaklaşmak gerekir. Bu eleştiride, Negri'de olduğu gibi (aşağıda ayrıntılı değinilecek), üretici güçlerin gelişimini sermayeye bağlayan ve burjuvazinin tarihsel olarak “ilerici” karakterini vurgulayan yaklaşımlara şüpheyle yaklaşmaktadır.

Kapitalizmin tarihsel olarak dayanıklılığını ve işçi sınıfının edilgenliğini açıklamak için ne yapılabilir? Lebowitz bu sorunun cevabının Marx'ın bütünsel bir okumaya tabi tutulmasında saklı olabileceğini düşünenlerdendir ve bunun için bir yol önerir: **Kapital**'de yer verilemeyen ve ileriki bir kitaba bırakılan işçi sınıfı cephesinin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. Ancak bu yapıldığında **Kapital**'in tek başına sunamadığı bütünsel bir tablo ortaya çıkabilir, yoksa tek yönlü kuramsal okumalar (yani kapitalizmin yalnızca sermayenin yasalarının gözünden okunması) Marksizmin genel bir yenilgi aldığı iddiasını güçlendirmeye hizmet edecektir. (Lebowitz, 2006: 26-34) **Kapital** neden tek yönlüdür? Çünkü "**Kapital**'de sunulan bütünlük –tam da sermayenin yeniden üretiminin, sermayenin dışında bir şeye ihtiyaç duyduğunun ilan edildiği noktada- tamamlanmadan kalmıştır." (Lebowitz, 2006: 87) Yani işçi sınıfının (ücretli emeğin) ayrıntılı serimlemesi eksik kalmıştır ve **Kapital**'in, hatta Marksizmin ekonomik indirgemeci yorumunun bununla da bağlantılı olduğu düşünülebilir. **Kapital** ücretli emekçileri özne olarak ele almaz ama bu varsayım gizli olarak vardır. Aslında, yazara göre "Marx, sermayenin politik iktisadının bir eleştirisini geliştirmekten daha fazlasını yapmıştır; karşı tezi, toplumsal üretkenliğin kaynağı olarak emeğin birleşmesini ve sömürülmelerinin koşulu olarak işçilerin ayrışmasını vurgulayan işçi sınıfı politik iktisadını da ortaya koymuştur." (Lebowitz, 2006: 120) (Tüm eserlerinin incelenmesi de bu noktada önem kazanır.) Kapitalizmde bu politik iktisadın tam olarak nasıl ortaya çıktığının gösterilmesi gerekmektedir.

d. Bir Antagonizma Olarak “Emek” ve İşçi Sınıfı Öznelliği

Yukarıda, Marksizmin sınıf analizinde üretici güçler ile üretim ilişkilerinin çatışmasını ön plana alan yaklaşımdan kısaca bahsedilmişti. Bu görüşlerde üretici güçlerin gelişimini sağlayan şey sermayenin sonsuz birikim eğilimidir. Negri, üretici güçlerin gelişimini sermayenin gelişimine bağlayan iddiayı içeren bir kavramsallaştırma ile bağları koparmak gerektiğini söylemektedir. Öncelikle, Marx’ın eserleri arasında devrimci sınıfın öznelliğini bulabileceğimiz en iyi adresin **Grundrisse** olduğunu belirtir. **Grundrisse**, **Kapital**’den önce kaleme alınmış olduğu için pek çok yazar tarafından **Kapital**’i önceleyen bir taslak olarak değerlendirilmiş ve özgünlüğü dikkate alınmamıştır. **Kapital** serisinde ücretli emekle ilgili kitabın eksik kaldığını hatırlatan Negri, “**Kapital**’de kategorilerin nesnelleştirilmesi, devrimci öznelliğin eylemini kapatır” demektedir ve Marx’ı bir bütün olarak sunanın bu kitap olduğunu iddia etmektedir. (Negri, 2006: 141) Ona göre de artı değer teorisi, sonuçta, doğrudan sömürü teorisidir. Artı değerın ortaya çıkardığı sınıfsal antagonizma toplumsal çatışmaya yön veren şeydir. İşçi sınıfı özsel olarak kolektif kullanım değeri yaratır ama sermayenin istediği ve dolaşım alanında artı değeri gerçekleyen şey değişim değeridir; işçi sonuçta kendi yaratıcı gücüne yabancılaşır. Negri’nin **Grundrisse**’deki artı değer ve sömürü teorisinden yola çıkarak geliştirdiği tartışma Marx’ın sınıf kuramının ekonomi politik bütünlüğünün görülmesi açısından yol gösterici olabilir: “Değerın yaratıcısı olarak işçi sınıfının özü, bir yandan sonucu sermayenin gelişimi, diğer yandan da sınıf bileşiminin yoğunlaşması, sınıfın ihtiyaçlarının ve hazlarının genişlemesinin ve işçi sınıfının yeniden üretimi için gerekli emeğin değerinin artırılması olan sürekli bir mücadelenin varlığına bağlıdır. Sermaye, işçi sınıfının bu üretici gücünü değersizleştirmek ve bastırmak ve itici

gücünü kendi bileşiminin yoğunlaşması içinde sınırlandırmak zorunda kaldığı için, burada, yani temel antagonizmanın yaygın proleter mücadeleye dönüştürüldüğü yerde mücadele, sonunda tarihsel ilerlemenin anahtarı olur.” (Negri, 2006: 141)

Negri, işçi sınıfı öznelliğini tartışırken Marx’ın emek değer teorisine de farklı bir kavrayış getirir. Emek dendiğinde değer yaratıcı bir pratik anlaşılmaktadır. Emegın, bu anlamda “tüm bir toplumsal yelpazeyi, yani iktisadi ve kültürel alanları aynı ölçüde kuşatacak şekilde değer üretimini anlamlandıran bir toplumsal analitik olarak” iş gördüğünü belirtir. Bu emek anlayışı anlamsal ya da söylemsel pratiklerin toplumsal önemini öne çıkaran “performans” ya da “performatiflik” nosyonlarından ayırt edilmelidir.⁴ Değerlenme süreçlerine odaklanmak ise yalnızca bilgi ve kimliklerin üretiminde değil, aynı zamanda toplumun ve ona hayat veren öznelliklerin üretiminde, yani *bizzat üretimin üretiminde* olup bitenleri en net şekilde gösterebilecek bir merceklerle çalışmak demektir. Emek ve değer arasındaki ilişkinin çeşitli şekillerde ele alınabileceğini belirten Negri, kapitalist toplumda emegın asli ve radikal bir alternatifi işaret ettiğini söyler: “Emegın sadece kapitalist topluma karşı yıkıcı bir güç olarak değil, aynı zamanda başka bir toplumu da öneren ve olumlayan bir güç olarak analiz edilmesine imkân veren bir alternatif.” (Negri, 2003: 24)

Marx da emek değer teorisini iki farklı bakış açısıyla ortaya koymuştur. Birinci bakış açısı, Marx’ın, zamanının ana iktisadi akımlarını izleyerek ortaya koyduğu soyut emek teorisidir. Emek bu soyut anlamıyla tüm metallerde mevcut ve her türlü üretim faaliyetinde ortak bir tözü işaret eder. Marx daha sonra niteliksel yaklaşımını niceliksel bir yaklaşımla bütünleştirir ve emegın değerinin nasıl ölçüldüğü sorusuna cevap arar. “Belli bir metanın değeri, o meta ile onun üretilmesi

---

⁴ Negri burada, Butler’ın **Gender Trouble** eserindeki tartışmaları örnek verir: Judith Butler, **Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity**, Routledge, 1990

için gerekli toplumsal emek süresi miktarı arasındaki canlı ilişkiyi” ifade etmektedir. (Negri, 2003: 24) Bu soyut emek kategorisi, kapitalist mantığın işleyişinin ardındaki mantığı ifşa ettiği için çok önemlidir. Fakat Negri’ye göre Marx’ın eserlerinde farklı bir biçimde sunulmuş bir emek değer teorisi daha vardır. Marx, burada, kapitalist teorilerden bir kopuşu gerçekleştirir ve kapitalist değerlendirme süreçleri yerine kendi kendini değerlendirme süreçleri üzerinde yoğunlaşır. Negri’nin **Grundrisse**’de bulunduğu devrimci öznellik fikrinin menşei tam da bu anlayıştır: “Burada Marx, emeğin değerini dengeleyici bir figür olarak değil, antagonistik bir figür olarak, sistemde dinamik bir kırılma yaratan özne olarak görür. (Negri, 2003: 25) Emek-gücü kavramı, dolayısıyla, üretim sürecinde, kapitalist değer yasasının işleyişinden görece bağımsız değerlendirici unsur olarak düşünülür. Bu ise, değer birliğinin esas olarak “zorunlu emek”le ilişkisi zemininde belirlendiği anlamına gelir. Oysa zorunlu emek sistemdeki sabit bir nicelik değil, dinamik bir ögedir ve tarihsel olarak, yani emeğin kendisini dönüştürme gayreti içindeki işçi sınıfının ücretli emeğe karşı verdiği mücadeleler tarafından belirlenir.” Negri’nin müdahalesi, işçi sınıfının kendi yaratıcı gücüne yabancılaşmasına direnecek ve nesnel süreçlerle devrimci öznenliğin dışsal olarak ilişkilendirilişine karşı koyabilecek bir emek değer teorisinin imkânlarını sunması açısından yol göstericidir. Ayrıca neyin emek ve değer yaratıcı faaliyet sayılacağı tarihsel ve toplumsal bir bağlama oturtulduğunda emeğin hangi pratiklerden oluştuğu da bir toplumsal rekabet mekânı haline gelecektir. Negri buna, feminist araştırma ve patriklerde ortaya konan hissi emek, esirgeyici emek (caring) ve akrabalık emeği gibi farklı emek biçimlerinin gündeme gelişini örnek verir. (Negri, 2003: 25-26)

Bir diğerk önemli çağdaş Marksist felsefeci Etienne Balibar da, Wallerstein'inkine benzer bir biçimde, Marx'ın eserlerinde analiz ettiğı epistemolojik bir ayırmadan söz eder: Bir yanda Marx'ın “tarihsel-siyasal” eserlerinde, diğerk yanda **Kapital**'de rastladığımız sınıf mücadelesi biçimleri arasında aşırı aykırılık göze çarpmaktadır. Sınıfları tarihin maddi ve ideolojik aktörleri olarak kişileştirme olanağını sağlayan şey; yani, kendilerine ait bir kimlikle, toplumsal bir işlevle ve özel siyasal çıkarlarla donanmış kolektif güçlerin oluşması ve çarpışması olan, stratejik diye adlandırabileceğimiz bir tarih temsilini tartışma konusu yapan çözümler **Kapital**'in çözümleri arasında yoktur ve onun mantığıyla hiç bağdaşmaz. (Balibar, 2007: 196) “**Kapital**, kuşkusuz sınıf mücadelesine bütünüyle bağlı olan bir süreci gözler önüne serer, ama temel bir simetrisizlik taşır: o kadar ki, onun bakış açısından, uzlaşmaz sınıfların hiçbir zaman “karşılaşmadıkları” söylenecek kadar ileri gidilebilir. Gerçekte burjuvalar ya da kapitalistler hiçbir zaman bir toplumsal grup olarak görünmezler; sermayenin ve onun farklı işlevlerinin “taşıyıcıları”, “maskeleri”, “kişileşmeleri” olarak görünürler. Kapitalist “sınıf fraksiyonları”-girişimciler ve para babaları, tüccarlar- ancak bu işlevler kendi aralarında çatıştığı zaman; ya da sistemin “dışında” sayılan kapitalizm-öncesi sınıfların ve toprak mülkiyetinin çıkarlarıyla karşılaştıkları zaman sosyolojik bir istikrar kazanırlar. Proletarya, bunun tersine, para sermayesinin karşısında, üretim ve yeniden üretim sürecinde somut, elle tutulur bir gerçeklik olarak (“kolektif emekçi”, “emek gücü”) belirlemektedir. Bir bakıma **Kapital**'de iki, üç ya da dört değil yalnızca bir sınıfın, proleter işçi sınıfının olduğu söylenebilir; bu sınıfın varlığı hem sermayenin değerlenmesinin koşulu ve birikiminin sonucudur hem de hareketinin otomatikliğini sürekli olarak köstekleyen engeldir.” Balibar'a göre iki “temel sınıf”ın

simetrisizliği (birinin kendi olarak yokluğunun diğerinin varlığına tekabül edişi) sınıf mücadelesi dūřüncesiyle çelişmediği gibi, bu mücadelenin derinlemesine yapısının doğrudan bir ifadesi gibi görünmektedir. “Ne ki “Marksizm” bu iki bakış açısının birliğidir.(...) şematik hale getirilirse, görünürde, **Kapital**’in ve **Komünist Manifesto**’nun farklı bakış açılarının birliği, emek sorununu iktidar sorununa bağlayan bir dizi ifade ve temsil ilişkisiyle ve çelişkilerin gelişiminin mantığıyla sağlanmıştır.” (Balibar, 2007: 196)

Marx’ın eserlerinde epistemolojik değilse bile metodolojik farklılıkların olduğu söylenebilir. Bu metodoloji farkı kendini sermayenin işleyiş/birikim yasalarının anlatıldığı ve ücretli emeğin yahut somut bir toplumsal formasyonun anlatıldığı eserlerinde (Ör: **Fransa’da İç Savaş**) ortaya koyar. Marx’ın sınıf analizinden yola çıkarken bütünsel bir okuma yapılmasının önemi buradan kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki eleştirilerin ortak özelliği, işçi sınıfının failliğini üretim güçleri ve üretim araçları arasındaki yapısal çelişkinin kendiliğinden ve ekonomik indirgemeci yorumuyla malul kılmadan, sınıf mücadelesine ve dolayısıyla siyasal mücadeleye odaklanmasıdır; elbette Marx’ın tarihsel materyalizmini ve üretim ilişkileri çözümlemesini başlangıç kabul ederek.

Bu bağlamda, farklı yaklaşımlar, Marx’ın birden fazla sınıf kavrayışına sahip olduğunu göstermez. Marx’ın çalışmalarıyla kurulan ilişki, aslında teorisyenlerin toplumsal ve siyasal olanla; sınıfla ilgili ortaya konan bakış açıları da toplumsal değişim ve siyasal eylemle kurdukları bağın izlerini taşır. Farklı yaklaşımların sınıfsallığın tanımına nasıl yansdığına bakabilmek için, sınıfları yapısal konumlar olarak ele alan teorisyenler ile sınıfların ilişkisel niteliğini vurgulayan dūřünürler daha ayrıntılı incelenecektir.

B. YAPISAL BİR KONUM OLARAK SINIF *Versus* BİR “İLİŞKİ” OLARAK SINIF

1. Yapısal Konumlar Olarak Sınıflar

a. Altyapı-Üstyapı Tartışmaları

Sınıfların yapısal konumlar olarak nasıl ele alındığını anlayabilmek için, öncelikle “yapı” kavramının Marksist literatürdeki yerine bakmak gerekir. Bunun için, Marx’ın altyapı-üstyapı benzetmesin yer aldığı **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**’dan yararlanılabilir: “Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır.” (Marx, 1993: 23)

Altyapı-üstyapı ayrımı nesnel yapısal koşulların önceliğine işaret eder. Yapı kavramı da, insan iradesinden bağımsız biçimde oluşan nesnel bir kategori olarak değerlendirilir. Yapıların bu bakış açısına göre bir diğer özelliği, toplumsal hayat ve insan eylemleri üzerinde belirleyici olmasıdır; iktisadi altyapı, yani ekonomi, siyasi üstyapıyı koşullandırır. Bu soyut ayrışma işçi sınıfı hareketlerine ekonomik ve siyasi mücadelelerin ayrışması şeklinde yansır. Böyle bir ayrışmanın kaynağı kapitalist sistematığın üzerine oturduğu kurgusal bir bölünmüşlükle yakından alakalıdır: Üretim alanının yani ekonomik yapının siyasetten ayrılması.

Wood, Marx'ın iktisadi ve siyasi alanlar arasında keskin bir kopukluk görmediğini hatırlatır; o, bu alanlar arasındaki sürekliliği izler çünkü ekonomiyi birbirinden yalıtılmış güçler ağı olarak değil, siyasi alan gibi, toplumsal ilişkiler düzeni olarak ele almıştır. Fakat bunu Marx'tan sonraki Marksizm için söylemek zordur: “Şu ya da bu biçimde ve değişik derecelerde, Marksistler genellikle açık ya da örtük olarak ekonomiyi “temel”, hukuki, siyasi ve ideolojik alanları “üstyapısal” olarak ele almış; üstyapının da niteliksel olarak farklı, aşağı yukarı kendi içine kapanık, “bölgesel” olarak ayrılmış alanları “yansıttığı” ya da “karşı geldiği”nin öne sürüldüğü analiz biçimlerini benimsemişlerdir. Bu çok açık olarak altyapı-üstyapı kuramlarında görülebilir.” (Wood, 2003: 35) Wood bu noktada, “yapısal” ile “sadece yansıtan” ilişki arasındaki farkı anlamlı bulduğunu belirtse de, alanların ayrılığını ve birbirinden kopukluğunu vurgulayan, altyapı-üstyapı benzetmesinin kullanıldığı herhangi bir durumda –her ne kadar bu alanların birbiriyle ilişkisi, hatta birinin diğerini yansıttığı üzerinde durulsa da- burjuva ideolojisinin mistisizminin yeniden üretilmiş olduğunu söyler. Çünkü bu benzetmenin kullanılmasıyla üretim alanı toplumsal belirlenimleriyle ele alınmamış; toplum “soyut” bir biçimde ele alınmıştır. Bundan dolayı tarihsel maddeciliğin temeli olan üretimin önceliği ilkesinin eleştirel yanının kaybolduğunu ve burjuva ideolojisiyle bağdaşır hale geldiğini iddia eder. (Wood, 2003: 37)

Siyasi olan ve ekonomik olan arasındaki kurgusal bölünmüşlük, aslında, Marx'ın artı değer kavramsallaştırmasında aşılmıştır. Çünkü Marx'a göre, artı değer mekanizması, artı değere el koyan ile üretici arasındaki belirli bir *toplumsal ilişkidir*. Artı değere el konmasının üstüne yürütülen mücadeleler yalnızca “görünümde” siyasi olmayan itirazlar haline gelmiştir. (Wood, 2003: 60) Altyapı-üstyapı

benzetmesinin metodolojik olarak kullanılması bile ekonomi ve siyasal üstyapı arasında dışsal bir ilişki olduğu fikrine kapı aralar. Bu da, tarihsel süreci teorinin dışında bırakan bir belirlenimciliğin ve mekanikliğin habercisidir.

Sınıflar yapısal konumlar olarak görüldüğünde, nesnel sınıf konumları ile işçi sınıfının öznelliği arasına “bilinç” gibi soyut ve ölçülmesi mümkün olmayan bir kategorinin girmesi söz konusu olur. Çünkü yapısal konumların nesnellik vurgusu işçi sınıfının tarihsel süreç içerisindeki hareketini ve failliğini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Marx’ın metodolojik olarak kullandığı kendinde sınıf- kendi için sınıf ayrımı, yapısal sınıf konumları ve işçi sınıfı öznelliğini ayıran düşünürlerin kurtarıcı ikiliği haline gelir: “Araştırmacılar, tarihsel hareketin çeşitli üretim biçimlerine özgü genel ve soyut ilkelerini ortaya koyabilmek için, sınıfları, daha çok nesnel sömürü ilişkileri bağlamında (kendinde sınıf temelinde) değerlendirmek; buna karşılık, somut bir yapı içindeki toplumsal özneleri tanımlayabilmek için, sınıfları, öznel unsurları açısından (kendi için sınıf temelinde) ele almak zorundadırlar.” (Öngen, 1994: 78) E.O. Wright’a göre klasik Marksizmde, kendinde sınıftan kendi için sınıfa geçiş, yani yapısal olarak tanımlanan proletaryadan mücadele içindeki kolektif aktör olarak proletaryaya geçiş/dönüşüm pürüzsüz olmasa da kaçınılmaz bir süreç olarak görülmüştür. Oysaki gerçek bir ilişkiden söz etmek için işçi sınıfı bilinci ile Marksizm özdeşleşmesinin kaçınılmazlığı inancına yaslanan bu teleolojik anlayıştan kurtulmamız gerekir. (akt. Öğütle, Çeğin, 2010: 38-39)

Yapısalcı kavramsal araçların, iktisadının, toplumsal ve tarihselden ayrılmasını teşvik etme eğiliminde olduğu, bunun da sık sık “iktisadi”nin teknolojiyle özdeşleştirilmesi sonucunu doğurduğu iddia edilmiştir. Yapısalcılar, altyapı-üstyapı modelinin mekanikliğini sürdürmüş ve toplumsal yapının birbirinden

kopuk, sürekliliği olmayan, dışsal olarak ilişkilendirilen “etkenler”, “düzeyler” ya da “anlar”la kavramlaştırılması söz konusu olmuştur. Böylece, altyapı ile onun üstyapıdaki yansımaları arasındaki mekanik olarak belirleyici ilişkilerle, yapı ile tarih arasındaki katı ayrımla ve iktisadi belirlenimlerin sonu gelmez bir biçimde görülemeyen “son an”a ertelenmesiyle gerçek dünyayla örtüşmeyen bir tablo ortaya çıkmıştır. (Wood, 2003: 64-65)

Wood, yapısal Marksizmin tam da açıklanması gereken şeyi varsaydığını söyler: “(...)özellikle, herhangi bir üretim biçimi kırıntısının –hiçbir açıklamaya veya bir süreçten bahsetmeye gerek görülmez- herhangi bir toplumsal oluşumda mevcut olduğunu, orada öylece “egemen” olmayı beklediğini varsayıyor. Kapitalizmin yükselişi basitçe ve totolojik olarak, kapitalist üretim biçiminin veya bu üretim biçiminin kayda değer bir parçasının (devletin kapitalist “tipi” gibi?) ilgili toplumsal oluşumları meydana getiren üretim biçimlerinin bileşiminde zaten var olduğu ileri sürülerek açıklanabilmektedir.” (Wood, 2003: 71-72)

Marx, hem ampirik gerçekliğin karmaşık çeşitliliğine değinmekte, hem de onun içinde üretim ilişkilerinden çıkarılan bir mantığın işleyişini vurgulamaktadır. Altyapı-üstyapı ayrımının metodolojik düzeyden toplumsal gerçekliğe uyarlanması durumunda, ampirik gerçekliğin karmaşıklığını ortaya sermekten uzak bir nesnelciliğin ve mekanikliğin ortaya çıktığı görülür. İşçi sınıfının eylemliliği ekonomik yapı tarafından “belirlenmiş” kabul edilir. Böyle bir bakış açısı öncelikle “tarihselliği” dışarıda bırakır. İşçi sınıfının içinde bulunduğu durumu basitçe sermayenin hareketine tabi kılar ve işçi sınıfının öznelliğini dışarıda bırakır. Ekonominin belirleyiciliğine kapı aralandığında, tüm toplumsal çatışmalar ve

farklılıklar emek/sermaye çatışmasına indirgenmiş olur; bu da emek/sermaye çatışmasının özgül toplumsal açıklayıcılığını sakatlayan bir soyutlamadır.

Altyapı-üstyapı ayrımının mekanikliğine yönelik yapısalcı karşı çıkışlar da meydana gelmiştir. Fakat bu karşı çıkışların “yapı” kavramıyla kurduğu ilişki tarihselliği kurama davet edecek düzeye ulaşmamıştır. Yine de ekonomizme karşılık sınıf mücadelelerinin önceliğini vurgulayan Poulantzas’ın düşünceleri yapısalcılık tartışmalarına farklı bir boyut kazandırdığı için toplumsal sınıfların analizi açısından önem arz eder.

b. Poulantzas’ın Sınıf Analizi

20. yüzyılın belli bir dönemine yapısalcılık tartışmalarının damgasını vurduğu bilinmektedir. Ekonomizmi ve historisistlerin sınıf bilinci anlayışını aşmaya çalışan ve yapısalcı gelenekten gelen Poulantzas devrimci siyasal örgütü ve ideolojisi (historisistlerin ünlü sınıf bilinci) olmasa bile işçi sınıfının özerk ve belirgin bir sınıf olarak var olmaya devam edeceğini, çünkü bu durumda bile “varlığı”nın, siyasal-ideolojik düzeye, geçerli etkiler sonucu yansıtacağını söyler. Poulantzas, sınıf mücadelelerinin ağırlık ve önemini ihmal eden bir teorik düşünce olarak “yapısalcılığı” kesinlikle reddettiğini belirtir: “ Hedeflerim açıkça karşı yapısalcıydı. Doğrusu, sınıf temelini ve nesnel sınıf belirlenmesini (yapılar) sürdürürken (aslında, bunlar Marksist maddeciliktir) önemli siyasal sonuçları olan temel bir önermeyi yapmamı sağlayan bu ayırımdır: Nesnel olarak belirlendiği halde (yapılar) toplumsal sınıfların ontolojik ve nominalist varlıkları olmadığını, sadece sınıf mücadelesi içinde var olduğunu (pratikler) ileri sürdüm.” (Poulantzas, 1990: 178) Bu iddiasına rağmen Poulantzas’ın yapısalcılığın sınıf analizinin dışına çıkamadığı ile

sürülmüştür. Poulantzas, sınıf mücadelelerinin önceliğini vurguladığı ve siyasal/ideolojik “düzey”leri kuramsal olarak geri plana atmaktan kaçındığı için yapısalcılık tartışmalarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu sınıf analizinin düşünörlere ne gibi bir patika sunduğu ise önemli tartışmalar yaratmıştır.

Poulantzas, **Classes in Contemporary Capitalism**⁵ (**Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar**) adlı eserinde yapısalcı kuramını kendisinin sınıf savaşımlı/sınıf mücadeleleri kuramıyla daha bir bütünleştirmeye kalkışır, bunu yaparken de önceki kuramının katı yapısal belirlenimciliğini gevşetir. (Clarke, 2004: 31) CCC’de, Poulantzas’a göre, sınıf belirlenimi, emeğin toplumsal bölünüşüyle ilgili olarak objektif/nesnel konumlara işaret eder, kişinin iradesinden bağımsız konumlardır. Fakat bu konular politik ve ideolojik ilişkileri de içerir. Sınıfların yapısal belirlenimi denen bu durum üretim ilişkileriyle ve politik/ideolojik egemenlikle ilgilidir. Yalnızca mücadele içinde var olabilen sınıfların yapısal belirlenimi, *konjonktürel* sınıf konumlarından ayrılmalıdır, yani sınıf mücadelesinin somut durumundan. Sınıfsal belirlenim iradi bir şekilde elde edilen bir pozisyon değildir. Politik ve ideolojik olanın önemi şurada yatar: Sınıfın yapısal belirlenimiyle konjonktürel sınıf konumları arasındaki mesafede. Sınıf belirlenimi sınıfsal konuma indirgenemez. (Poulantzas, 1978: 14-15) Burada Poulantzas’ın sınıfların ilişkisel niteliğini zedeleyecek bir ayırım yaptığı görülür. Sınıf konumları politik ve ideolojik olanı içinde barındırırken, sınıfların yapısal belirlenimi toplumsal ilişki nosyonundan uzaklaşmış görünmektedir.

Poulantzas aynı çalışmanın başka bir yerinde, ideolojik ve politik ilişkilerin, yani politik ve ideolojik egemenliğin ve boyun eğmenin meydana geldiği yerin, sınıfların yapısal belirleniminin parçası olduğunu da söyler. (Poulantzas, 1978: 16)

---

⁵ Bundan sonra bu eser için “CCC” kısaltması kullanılacaktır.

Bir yana ekonomik ve bir yana politik/ideolojik sınıf mevkilerini ayırmak hatadır. Daha başından sınıfsal belirlenim, ekonomik, politik ve ideolojik sınıf mücadelesini içerir ve bu mücadelelerin hepsi birden konjonktürel sınıf konumlarını oluşturur. Bu anlayış kendinde sınıf ve kendi için sınıf (Hegelyen) şemalarını dışlar; Lukacsvari sınıf bilinci anlayışını da. Ekonomik ilişkinin parçası olan sınıf, politik ve ideolojik ilişkilerin de parçasıdır ve sınıf bilinci olmadan ya da sınıfsal bir örgütlülüğü olmadan da bu böyledir. Aslında Poulantzas, sınıf mücadelesi ile sınıf bilinci arasındaki dolaysız bağı koparmış, bu bakımdan sınıfların dışarıdan bilinç aşılana ve etkili hale getirilen kendilikler olduğu savını reddetmiştir.

Poulantzas'ın, sınıf mücadelelerine olan vurgusu, kuramın, ekonomizmin egemenliğinden kurtulmasına yardımcı olmuştur. Yine bu vurgunun, işçi sınıfı failliği açısından önemli bir çıkış noktası yaratacağı düşünülebilir. Fakat Clarke'a göre, Poulantzas'ın kuramında, sınıf ile yapı arasındaki ilişkiyi düşündüğümüzde, sınıf mücadelesi yapıyı yeniden üretmeye mahkûm gözükmektedir. Bunu da kuramdaki sınıf-devlet ilişkisinden çıkarsar. Örneğin, Poulantzas'taki konjonktür kavramı, belli bir çatışmada taraf olan çeşitli sınıfların ellerindeki imkânların sınırlarını ifade eder. "Son çözümlemede, belli bir konjonktürdeki siyasal pratik, bizzat yapının tanımladığı sınırlar içerisinde yapının nasıl gelişeceğini belirler. Konjonktür, ilke olarak, yapının dönüşümünü, aynı yapı tarafından tanımlanan bir imkân olarak betimler. Ne var ki, bunun nasıl böyle olacağı belli değildir, zira yapı ne çelişkili bir temel üzerinde inşa edilmiştir, ne de bu temel in içine nakşedilmiş haldeki kendi dönüşüm imkânına sahiptir. Bu nedenle pratik, yapıya sıkı sıkıya bağımlıdır ve kaçınılmaz biçimde yapıyı sürdürmeye mahkûmdur." (Clarke, 2004: 120)

c. Erik Olin Wright: Sınıf Yapıları ve Sınıf Oluşumları

Poulantzas'ın, sınıfların yapısal belirlenimi ve konjonktürel sınıf konumları ayrımıyla tartışmaya açtığı yapı-fail ikiliğini, E.O. Wright, sınıf yapıları ve sınıf oluşumları arasında bir ayırım yaparak ve bu ikisi arasında bir bağ kurmaya çalışarak aşmaya girişmiştir. (Wright, 1989: 9) Wright'a göre profesyonel mesleklerin yükselişi ve yönetici pozisyonların oluşturduğu hiyerarşiler, Marx'ın iki kutuplu sınıf analizinin erozyona uğratılmasında etkili olmuştur. Sınıf ilişkilerinin soyut düzeydeki kutupluluğuyla, sınıf oluşumlarının ve sınıf mücadelelerinin karmaşık somut örüntüleri arasındaki mesafeye ilgili teorik problemlerden kaçmanın artık mümkün olmadığını belirtir. (Wright, 1989: 9)

“Sınıf yapısı”, Wright'ın analizinde, bireylerin çıkarlarını belirleyen toplumsal ilişkiler yapısına karşılık gelir. Sınıf yapısı, bireyler (ya da aileler) tarafından doldurulacak olan boş yerleri ve konumları niteler. Wright, sınıf yapılarının insanlardan bağımsız olarak var olduğunu söylemez, fakat belirli/spesifik insanların işgal ettiği belirli/spesifik konumlardan bağımsız olduğunu söyler.

“Sınıf oluşumu” ise, sınıf yapıları temelinde şekillenmiş sınıf çıkarları etrafında oluşan kolektif örgütlenmeleri anlatır. Sınıf oluşumları, sınıf yapılarının aksine, değişkendir. Verili bir sınıf yapısı, kapsamı ve biçimi değişen kolektif sınıf örgütleri çerçevesinde ele alınabilecek sınıf oluşumlarının olası çeşitleriyle karakterize edilir. Bu kolektif örgütlenmeler, (sınıf oluşumları) sınıf yapısının kendinde bir değişiklik gerçekleşmeden, bir araya gelebilir, bozulabilir ve yeniden organize olabilir. Eğer sınıf yapıları “sınıflar arası” toplumsal ilişkiler şeklinde tanımlanıyorsa, sınıf oluşumları “sınıf içi” toplumsal ilişkileri anlatır; yani sınıf mücadelesiyle şekillenen kolektiviteleri. (Wright, 1989: 9-10)

Wright'ın sınıf analizi, Marksist teorideki sınıf yapıları analizinde yer alan boşlukları doldurmaya ve daha sistematik olarak da bu yapıların, kolektif aktörlerin oluşumundaki ilişkiye nasıl etkide bulunduğunu açıklamaya çalışır. Wright'ın da esas olarak sınıf yapılarından bağımsız sınıf oluşumları ya da sınıf oluşumlarından bağımsız sınıf yapıları ayrımını aşmaya çalıştığı söylenebilir. Bunun için, çağdaş dünyayı karşılayabilecek sınıf yapıları modelleri oluşturmuş ve bu kategorilerin sınıf oluşumlarıyla ilişkisini anlamaya çalışmıştır. Bu çabası, sınıf oluşumlarının maddi temellerini ihmal eden analizlere bir karşı çıkış olması açısından çok önemlidir. Ne var ki, Wright'ın, sınıf yapılarına öncelik veren kuramsal yönelimi ve sosyo-politik tahlili dışarıda bırakma eğiliminde olan yapı modelleri, yapı-fail arasındaki bağlantıyı/dolayımı sağlayacak farklı kuramsal arayışları gerekli kılmıştır. Callinicos'a göre de, "Wright'ın çözümlemesi, sınıfsal yapıyı yaratan ve ayakta tutan tarihsel dönüşümler sorununu gündeme getirmeden, çağdaş kapitalizmin 'sınıf haritası'nı çizmeye çalışan, aslen biçimsel ve durağan bir çözümlemedir." (Callinicos 2006: 50)

Yukarıda yalnızca bir kısmına değinilebilen yapısalcı anlayışlara karşılık, sınıfların kendi içine kapalı ve çatışma kavramına dışsal toplumsal grupları/yapıları ifade etmediğini göz önünde bulundurarak, yapı ile tarihi zıtlılaşmayan ve tarihsel olanın özgüllüğünü ve insan eylemini dışarıda bırakmadan nasıl bir sınıf tanımı yapılabilir? Toplumsal değişime yönelik pratiği de içinde barındıran böyle bir soruya verilen cevaplar arasında "tarihsel ilişki nosyonu'nun ön plana çıktığı görülmektedir.

2. Bir “İlişki” Olarak Sınıf

a. Marx’ın “İlişki” Vurgusu

Marx, her ne kadar üretim ilişkilerine ve sermaye oluşumunun ilişkisel niteliğine odaklansa da, Marksist sınıf analizi kimi zaman gelir, statü, meslek gibi statik ve çatışma ilişkisini gizleyen derecelendirmelerle, kimi zaman da tarihsel süreçleri ve faileri dışarıda bırakan saf kuramsal ve mekanik bir yapısalcılık anlayışıyla birlikte ele alınmıştır. Oysa Marksist sınıf analizinin ayırt edici yanı tarihselliği (burjuva mistifikasyonunun “doğal”lık anlayışına karşı ve kapitalizmin oluşumunu/geçiciliğini vurgulayarak), toplumsallığı odağa alarak toplumsal üretim sürecinin (klasik ekonomi politikçilerin görüşlerinin aksine toplumsaldan ayrı ekonomik olamayacağı için) ilişkisel niteliğini vurgulamasıdır. Bu ilişkisellik, Marx’ın artı değer çözümlemesiyle ve artı değer kuramının açıklık getirdiği sömürü olgusuyla ilgilidir: “Sınıf (özünde bir ilişki olarak) sömürü olgusunun, sömürünün toplumsal bir yapıda somutlaşmış halinin kolektif ifadesidir. Ben sömürü sözcüğünden başkalarının emeğinin ürününün bir parçasına el koymayı anlıyorum... Bir sınıf (belirli bir sınıf), öncelikle üretim koşulları (yani üretim araçları ve emek) ve diğer sınıflarla (asıl olarak mülkiyet ya da denetimin derecesi temelinde) girdikleri ilişkiyle tanımlanan, bütün toplumsal üretim sistemi içindeki konumlarıyla belirlenen bir grup insandır.” (Geoffrey de Ste Croix’dan akt. Callinicos, 2006: 16-17)

Callinicos, Marksist sınıf anlayışının ayırt edici özelliklerini şöyle sıralar: İlk olarak Marx sınıfı bir ilişki olarak ele alır. Sınıfsal konumlar “derecelendirmeye” dayalı görüşlerde dile getirilen, kişinin ast/üst düzenindeki yeri anlamına gelmez; kişinin sınıfsal konumu, toplumsal bir grubun parçası olarak diğer toplumsal gruplara karşı ilişkisinden oluşur. İkinci olarak bu, antagonistik bir ilişkidir. Bu ilişkiyi

tanımlayan şey üretim araçlarını denetleyen azınlık yönetici sınıfın doğrudan üreticilerin artı emeğine el koymasındır. Sınıf, sömürenlerle sömürülenlerin mücadelesinden, yani sınıf mücadelesinden ayrılmaz. Bu antagonistik ilişki, dolayısıyla, üretim sürecinde şekillenmektedir (örneğin bölüşüm ilişkileri temel alınamaz). Son olarak da, sınıfın nesnel bir ilişki olduğunu ekler. Sınıf, öznel tutumlara değil, kişinin kendisinin ya da başkalarının düşündüklerinden bağımsız olarak, üretim ilişkileri içindeki fiili yerine bağlıdır. Callinicos'un nesnellik vurgusu, sahte özne-nesne sorunsalıyla ilgilenmez; esas olarak Marksist öznellik anlayışına bir temel sağlar: "Marksist sınıf yaklaşımı, değişmeyen toplumsal hiyerarşilerdeki konumlara bir etiket yapıştırmayı değil, insanların üretim güçleriyle ve diğer gruplarla paylaştıkları ilişkilerin onlara nasıl kolektif biçimde tarihi yapma gücü verdiğini anlamayı amaçlayan dinamik bir teoridir." (Callinicos, 2006: 17-18)

Marx'ın üretim ilişkileri anlayışında, sermaye ve ücretli emek arasında antagonistik bir ilişki olduğu söylenmişti. Bu çatışmalı ilişkinin toplumsal temellerini kapitalizmin sömürü koşullarında aramak gerekir. Demek ki Marx'ın ilişki anlayışının temelleri, sınıflar arasında içsel bir çelişki öngörür; bu ilişki sınıflara dışsal değildir. Sınıfların ilişkisel niteliği onların oluşumuna içkindir. Bu ilişkisel oluşum da ancak tarihi bir süreç içerisinde vuku bulur. "Şeyler, önce var olup sonra birbirleriyle ilişkiye girmedikleri gibi, önce var olup sonra değişiyor da değildirler. 'Sermayenin tarihi sermayenin bir parçasıdır' (Ollman'dan akt. Öğütle, Çeğin, 2010: 47). Burada ikili bir hareket söz konusudur: Yapısal ve tarihsel. Marx'ın özgünlüğü, bu ikili hareketi aynı anda kavrayacak kavramsal araçları yaratmış olmasıdır. Bu, inceleme nesnesinin aynı anda hem işleyişi hem de evrimi açısından ele alınması demektir. Bir başka deyişle; inceleme nesnesinin içinde bulunduğu ilişkisel süreçler

yapısallaştırılırken, aynı anda onun yapısal karakteri de süreçleşmektedir.”
(Öğütle, Çeğin, 2010: 47)

Üretim ilişkilerinin sınıf ilişkilerinin temeli olduğu ve bunun içsel bir ilişki olduğu gerçeği maddeci sınıf kuramlarının temeli olsa da bu önermenin kendisi konuyu çok ileri götürmeyecektir. Sınıf ilişkilerinin üretim ilişkileriyle aynı şey olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, sınıfsal oluşumlarla üretim ilişkileri arasındaki bağlantının açıklanması sorunu ortaya çıkar. “Sınıf, doğrudan üretim sürecini ve sömürüyü, belirli üretim ve sömürü birimlerini aşan, daha geniş bir ilişkidir.” Bir sınıfta birleşen insanların tamamı, üretim süreci veya sömürü sürecinin kendisi tarafından doğrudan bir araya getirilmediği için ve bir sınıfın üyelerini bir araya getiren bağlar basitçe, sınıfın yapısal olarak üretim ilişkileri tarafından belirlendiği savıyla tanımlanamayacağı için, hâlâ, üretim ilişkilerinin, insanlar arasında ne tür ve ne gibi aracı mekanizmalarla bağlar oluşturduğunu açıklamak gerekmektedir. (Wood, 2003: 117-118) E.P. Thompson’ın **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**’nda odaklandığı soru tam da budur.

b. E.P. Thompson’da Sınıf Oluşumları: Tarihsellik ve Deneyim

E.P. Thompson, Sanayi Devrimi’yle beraber İngiltere’de gerçekleşen alt üst oluşun izlerini sürmüştür. Bu çalışmada, kapitalizmin yükselişini alt sınıfların gözünden okumakta ve işçi sınıfını homojen, sermayenin hareket yasalarına tabi soyut bir kendilik olarak gören tarih çalışmalarına da bir sosyal-tarihçi olarak karşı çıkmaktadır. Thompson’ın derdi, tarihsel olanın özgüllüğünü ortaya koymak ve insan eylemlerini analize dâhil edebilmektir. Tarihsel süreç içinde siyasal düzenin “kalabalıklar” olarak gördüğü halkın kendine özgü bir ahlaki ekonomisinin olduğunun altını çizen Thompson, halkın ahlaki ekonomisiyle kapitalist çelişkiler bir

araya geldiğinde, bu kalabalıkların siyasi ve iktisadi bir güce dönüştüğünü göstermiştir. Bu süreçte, kalabalıkların, modern toplumsal yapı içindeki “sınıf”lara doğru evrilmesini, yani sınıf oluşumlarını, İngiltere’nin özgül tarihsel koşulları çerçevesinde incelemeye çalışmıştır. Thompson’ın “**İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**”⁶ adlı eserinde, kalabalıklar olarak görülen insanların halklaşması, piyasa ile karşılaşarak sınıflar haline gelişi tarihsel olarak izlenebilmektedir. Bu tarihsel dönemde, halkın kendi iş ekonomisiyle kapitalist ekonomi arasında büyük çatışmalar, çözümler ve yer yer ittifaklar olduğu görülmektedir. 18. yüzyılın sonlarında, halkın eski ihtiyaç ve beklentilerinin yer aldığı eski düzen çözülmektedir ve bu çözülüş aynı zamanda işçi sınıfının da oluşma sürecidir: “İşçi sınıfının oluşumu, halkın eski düzenin çözülüşü sırasında yaşadığı deneyimler ve bu deneyimlere verdiği tepkiler içinde ortaya çıkan bir işçi sınıfı bilinciyle yakından ilgilidir. Bu işçi sınıfı bilinci, özellikle, hayatları altüst olmuş insanların siyasi ortama hâkim olan politik iktisat mantığıyla hesaplaşması içinde biçimlenir.” (Buğra, 2006: 13)

Thompson’a göre, “oluşum”, *faile* olduğu kadar *koşullanmaya* da çok şey borçlu olan etkin bir sürecin incelenmesidir. İşçi sınıfı belirlenen bir zamanda güneş gibi doğmamıştır; kendi oluşumunda oradadır. “Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez gibi görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştiren tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Bunun *tarihsel* bir fenomen olduğunun altını çiziyorum. Sınıfı bir “yapı” ve hatta bir “kategori” olarak

---

⁶ E.P. Thompson, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006

görmüyorum. İnsan ilişkilerinde gerçekten olan (ve oluşumu da gösterilebilen) bir şey olarak görüyorum.” (Thompson, 2006: 39)

Thompson, sınıf nosyonunun tarihsel ilişki nosyonunu gerektirdiğini özellikle belirtir. Bir ilişki her zaman gerçek insanlarda ve gerçek bağlamda somutlaştırılmalıdır. “Üstelik, her biri bağımsız olarak var olan iki birbirinden farklı sınıfa sahip olamayız ve bunları birbiri ile ilişkiye sokamayız...ne zaman bir takım insanlar (paylaşılan ya da tevarüs edilen) ortak deneyimlerin sonucu olarak aralarındaki çıkarların özdeşliğini , çıkarları kendilerinininkinden başka (ve genellikle karşı) olanlara göre duyumsar ve ifade ederlerse o zaman sınıf oluşur.” (Thompson, 2006: 40) Bu, eleştirmenlerin Thompson’a attığı, yalnızca öznel bir süreci dikkate alan bir analiz asla değildir: “Sınıf deneyimi, büyük ölçüde insanların içine doğdukları ya da iradeleri dışında girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir.” Sınıf bilinci anlayışı da işçi sınıfına dışsal ve öncü bir parti ya da örgüt tarafından taşınacak bir bilinç değildir: “Sınıf bilinci, gelenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan bu deneyimlerin kültürel terimlerle ele alınmasıdır.” Deneyim kesin görünür bir şeydir fakat sınıf bilinci görünmez. Benzer deneyimleri yaşayan benzer meslek gruplarının tepkilerinde bir mantık görülebilir ama bundan herhangi bir yasa çıkarılamaz: “Sınıf bilinci değişik zamanlarda ve yerlerde aynı şekilde ortaya çıkar ama hiçbir zaman tam tamına aynı şekilde değil.” (Thompson, 2006: 40)

Tarih belirli bir anda durdurulduğunda, Thompson’a göre, ortada sınıflar kalmaz; yalnızca çok sayıda deneyimleriyle çok sayıda insan kalır. Fakat bu insanlar, toplumsal değişim içinde yeterince izlenirse, ilişkilerinde, düşüncelerinde ve kurumlarında düzenlilik görülür. Sınıf, ona göre, insanların kendi tarihlerini yaşarken

kendilerinin tanımladığı bir şeydir ve sonuçta sınıfın nihai tanımlaması da budur. (Thompson, 2006: 41-42) Burada, Thompson'ın uyarısı, herkesin kendine göre bir sınıf tanımı yapabileceği şeklinde değerlendirilemez. Sınıfın nihai tanımı, insan faillerin deneyimleri hesaba katılmadan yapılamaz; Thompson'ın tarihe ve kurama davet ettiği sömürüyü deneyimleyen alt sınıflardır.

Sınıf, içinde çeşitli ittifakların, karşılaşmaların, çarpışmaların ve uzaklaşmaların yaşandığı tarihsel bir fenomendir ve çelişkili ve birbiriyle uzlaşmaz görünen boyutlarıyla ele alınmak zorundadır. Balibar da benzer bir biçimde: “Çok belirgin bir proleter niteliğe büründüğü zaman bile, hiçbir önemli toplumsal hareket hiçbir zaman sadece ve sadece anti-kapitalist hedeflerin ve hak iddialarının üzerine oturmamıştır; her zaman için anti-kapitalist hedeflerle demokratik ya da ulusal, ya da pasifist veya geniş anlamda kültürel hedeflerin birleşimi üzerine kurulmuştur. Aynı şekilde sınıf pratiklerine, direnişe ve toplumsal ütopyaya bağlı temel dayanışmalar, tarihsel ana ve ortama bağlı olarak, her zaman için hem mesleki dayanışmalar hem de kuşak, cinsiyet, milliyet, kentsel ya da kırsal çevre, askeri mücadele vb. dayanışmaları olmuştur.” demektedir. Balibar'ın toplumsal ilişkilerin sınıfları *katetmesi* dediği şey de budur. (Balibar, 2007: 207-208)

Thompson'ın sınıf anlayışı da toplumsal hareketleri analiz ederken çarpışmaları, ittifakları ve karşıtlıkları bir arada görmeyi mümkün kılan bir bakış açısı sağlar. Örneğin, sınıf hareketlerinde otoriter ve demokratik eğilimler arasında bir gerilim hep var olmuştur. Bunun yanı sıra işçi sınıfı hareketinin ihmal ettiği “politika altı” çoğunlukları da görünür kılmaya çalışır: “Suçluların, denizcilerin, askerlerin tutumları ve taverna hayatı hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyacımız var ve eldeki kanıtlara ahlak dersi verir gibi değil de (“İsa'nın yoksulları her zaman

sevimli değillerdi) Brecht’çi değerlerin gözüyle –kadercilik, kurulu düzenin dinsel öğütleri, nefsinin korumanın bildiğinden şaşmazlığı- bakmalıyız. Ve ayrıca 19.yüzyıla (müzik salonu, Dickens’ın sirk ahalisi, ya da Hardy’nin seyyar satıcıları ve tiyatrocuları) gelenekler aktaran balad şarkıcısının ve fuar alanının “yeraltına” bakmalıyız. Zira bu yollarladır ki, yöneticilerin, fabrika sahiplerinin ve Methodistlerin engellemelerine karşın, “kendisini iyi ifade edemeyenler” belirli değerleri korumuşlardır. Bu politika-altı geleneklerin erken işçi sınıfı hareketini etkilediği iki yol ayrıştırabiliriz: ayaklanma ve ayak takımı fenomeni ile bir İngiliz’in “doğuştan gelen hakları”na ilişkin popüler kavramlar.” (Thompson, 2006: 98) Bu politika altı tutumlar ve başkaldırı eylemleri de, elbette, tarihsel süreç içerisinde değişmiş ve dönüşmüştür. Fakat sınıf oluşumlarındaki önemi yadsınamaz.

Thompson, siyasal ve ekonomik taleplerin ilişkilendirilmesinin daha keskin bir sınıf çatışması ruhunu hızlandırdığını belirtir. (Thompson, 2006: 156) Nitekim insanlar, iki dayanılmaz ilişki biçiminin yoğunlaşmasına aynı anda maruz kalmaktadır: ekonomik sömürü ve siyasi baskı. (Thompson, 2006: 253) Bu ilişkiler çerçevesinde, reformcuların genel birlikteliği ve ittifakların yarattığı tehdit siyasal iktidarlar için her zaman ürkütücü olmuştur. Bu birliktelikler içinde, işçi sınıfı birliklerinin diğer toplumsal muhalefet gruplarıyla kurduğu yakınlık ve ittifaklar da vardır. Yalnızca ekonomik sıkıntılar ya da taleplermiş gibi görünen şeyler daha genel bir “toplumsal” sorunu da ön plana çıkartacak zemini hazırlayabilir. Bu da, reformcularla işçi sınıfı arasında kurulan ittifakları siyasal iktidarın gözünde daha tehlikeli hale getirir.

Thompson, kitlesel eylemler karşısında karşı-devrimci bir panik içinde bulunan yönetici sınıfın toplumsal hayatın her alanını etkileyecek düzenlemeler

yaptığını söyler. Sıradan insanlardaki umutsuzluğun binyılcı/Mesihçi inanışlarda ve Methodist canlanışta görülebileceğini belirtir. 18. yüzyıl sonunda, alt sınıflar muazzam bir yabancılaşmaya ve ayrımcılığa itilmiştir. Fakat Thompson'a göre, birçok bakımdan hüsrana ve başarısızlık kaynağı olarak görülen yıllar, pek çok olumlu deneyimin kaynağını bu yıllarda bulmuş olduğu gerçeğini göz ardı etmemelidir. Bunun için yer altı ve yarı-legal örgütlenmenin araçlarını keşfetmeye zorlanan insanların deneyimlerine bakmak gerekir.

E. P. Thompson'a göre, ister radikal, sosyalist ister tutucu olsun, pek çok gözlemci hep aynı denklemi ileri sürmüştür: buhar gücü + pamuklu dokuma fabrikası = yeni çalışan sınıf. Fakat ona göre pamuklu bez fabrikalarının yeniliği üzerine çok fazla vurgu yapılması, işçi sınıfı topluluklarının siyasal ve kültürel geleneklerinin devamlılığının hafife alınmasına yol açabilir: "Sanayi Devrimi'nin en büyük çocukları olmaktan çok uzak olan fabrika işçileri geç gelenlerdi. Onların fikirlerinin ve örgütlenme biçimlerinin pek çoğu, Norwich ve Batı'nın yünlü dokuma işçileri ya da Manchester'ın tuhafiyeye işçileri gibi yerli işçiler tarafından önceden düşünülmüştü." Örneğin, işçi hareketinin oluşumunda fabrikada çalışmayan zanaatkarlar arasında yaygın olan Jakobenlik, radikal ajitasyonda çok önemli bir rol oynamıştır. Deneyimlerin çeşitliliği işçi sınıfı nosyonunu tekrar gözden geçirmeyi zorunlu kılar. "Bununla beraber, her türlü ihtiyat payıyla, 1790'la 1830 arasındaki dönemin öne çıkan gerçeği "işçi sınıfı"nın oluşumudur. Bu birinci olarak kendisini sınıf bilincinin gelişmesinde ortaya koyar: bu, çalışan insanların tüm o çok değişik grupları arasında bir çıkar özdeşliğinin bilinci olduğu kadar diğer sınıfların çıkarlarına karşı da bir özdeşliktir. Ve ikinci olarak siyasal ve endüstriyel örgütlenmede uygun biçimlerin gelişmesidir. 1832'ye gelindiğinde güçlü temellere

dayanan ve kendi bilincine sahip işçi sınıfı kurumları –sendikalar, yardımlaşma dernekleri, eğitimsel ve dinsel hareketler, siyasal örgütler, süreli yayınlar-; entelektüel işçi sınıfı gelenekleri, işçi sınıfı davranış kalıpları ve bir işçi sınıfı duygu yapısı vardı.” (Thompson, 2006: 247-249)

Thompson’ın, İngiltere’deki çalışan insanların deneyimlerini tarihsel süreç içinde tasvir ettiği önemli pasaj şöyledir: “İşçi sınıfının oluşumu, ekonomik tarihin olduğu kadar siyasal ve kültürel tarihin de bir olgusudur. Bu oluşum fabrika sisteminin kendiliğinden doğuşu değildi. Ne de –“sanayi devrimi”- gibi dışsal bir gücün tanımlanamayan, farklılaşmamış insan hammadde üzerinde çalışıp, öteki uçtan onu “yeni bir insan ırkı” olarak çıkarmasıydı. Sanayi Devrimi’nin değişen üretim ilişkileri ve çalışma koşulları hammadde üzerine değil, Paine’in onu bıraktığı yerdeki ya da Methodistlerin onu yoğurduğu şekildeki özgür doğmuş İngiliz üzerine yüklenmişti. Fabrika işçisi ya da çorap örücüsü aynı zamanda Bunyan’ın, hatırlanabilen kırsal hakların, yasa önünde eşitlik nosyonunun, lonca geleneklerinin de mirasçısıydı. Muazzam bir dinsel telkinin nesnesi olduğu gibi yeni siyasal geleneklerin de yaratıcısıydı. İşçi sınıfı oluşturulduğu kadar kendi kendini de oluşturdu.” (Thompson, 2006: 249)

Thompson’ın sömürü ilişkilerine yaptığı vurgu, sınıf analizinin nesnel boyutunu da ortaya koymaktadır. Ona göre, sömürü ilişkisi hoşnutsuzlukların ve karşılıklı düşmanlıkların toplamından fazla bir şeydir. Bu sömürü ilişkisi, farklı tarihsel bağlamlarda mevcut mülkiyet biçimleri ve devlet iktidarıyla ilgili biçimler alan belirgin bir ilişki olarak değerlendirilir. Sanayi Devrimi’nin klasik sömürü ilişkisi kişisellikten çıkmıştır. Artık paternalizm, riayet ya da “Zanaatın Çıkarları” gibi karşılıklı yükümlülüklerin devam etmesi söz konusu değildir. “Serbest piyasa

güçlerinin işleyişi karşısında, “adil” fiyat, ya da ahlaki ve toplumsal açıdan kabul edilebilir bir ücretin lafı bile edilmemektedir. Çelişkinin üretim ilişkilerinin içinde var olduğu kabul edilmektedir. Yönetici ya da denetleyici işlevler, işgücünden azami artı değeri sağlayacak şeylerin dışındaki tüm niteliklerin bastırılmasını gerektirmektedir. Marx’ın **Das Kapital**’de teşrih ve tahlil ettiği ekonomi politik budur.” Thompson, artık, işçinin bir alet, ya da maliyet unsurlarından biri haline geldiğini belirtir. (Thompson, 2006: 259)

Thompson’a göre 19. yüzyıl işçi sınıfını, 18. yüzyıl kalabalığından ayıran kendine özgü teori, kurum, disiplin ve topluluk değerleri olan kolektif öz-bilinçtir. Bu kolektif öz bilinç, öz-saygı ve siyasal bilinçlenmedeki gelişme Sanayi Devrimi’nin bir kazanımıdır. Bunlar sayesinde belirli boyun eğme ve hurafe biçimleri ortadan kalkmış ve çeşitli baskı yöntemleri artık kabul edilemez hale gelmiştir. (Thompson, 2006: 516-517)

E. P. Thompson, kendi değer sistemleri, gelenekleri, düşünce yapılarıyla birlikte ele aldığı işçilerin, zanaatkarların, hizmetçilerin vb. karşılaştıkları yeni yaşam biçimi ile girdikleri çatışmayı anlamak için “ahlaki ekonomi” kavramını kullanır: “Haklı fiyat ve adil ücret geleneği, “alt tabakalar” arasında kimi zaman sanıldığından daha uzun yaşamıştır. Onlar laissez faire’i, özgürlük olarak değil “iğrenç bir zulüm” olarak görüyorlardı. Bir adamın ya da birkaç kişinin hemcinslerine açıkça zarar verebilecek uygulamalar içine girmesinde herhangi bir “doğa yasası” göremiyorlardı.” (Thompson, 2006: 661) Luddcuların⁷ tepkilerini kolayca “*tutucu*” diye adlandırmak Thompson’a göre yanlış olacaktır. Talepleri geriye baktığı kadar ileriye de dönüktür, “içinde pek de öyle paternalist değil, belli belirsiz de olsa,

---

⁷ “Eski” tarz zanaatçılığı koruyan yasal prosedürün ortadan kalkması ve işçileri vasıfsızlaştıran yeni tip makinelerin yaygınlaşması sonucunda, çoğu zaman “makine kırıcılığı” yoluyla eyleme geçmiş ve hak taleplerinde bulunmuş yarı-örgütlü hareket. ((Thompson, 2006: 644)

endüstriyel gelişmenin etik önceliklere göre düzenleneceği ve kâr amacının insani gereksinmelere tabi kılınacağı demokratik bir toplum imajı” barındırmaktadır. Ayrıca Luddculuk açıkça itiraf edilemeyen devrimci hedeflerin etrafında sürekli olarak dolaşan *ayaklanma-benzeri* bir harekettir. “Bu onun bütünüyle bilinçli bir devrimci hareket olduğu anlamına gelmemektedir; böyle bir hareket olma eğilimi taşıyordu ve çoğu kez gözden kaçırılan işte bu eğilimdir.” (Thompson, 2006: 664-665)

İşçi-sınıfı kültürü, pek çok alt-kültürü ve geleneği içine katıp dönüştürerek oluşmuş bir kültürdür; işçilerin yeni bir çağın deneyimiyle harmanladıkları bir kültürdür. Bu kültür ve bilinç şekillerini dışarıdan aşılana şeylermiş gibi görmek hatalıdır. Örneğin İngiltere’deki mücadelelerde işçi sınıfı basın, ifade, toplantı haklarına ve bireysel özgürlüklere büyük bir değer vermektedir. “Özgür doğmuş İngiliz” geleneği daha eskidir ve bunların sadece burjuva bireyciliğinin mirası gibi gösterilmesi kabul edilemez. Bunun yanı sıra, kendisinin bulmaya zorlandığı entelektüel yolda giden işçilerin kafaları örgün eğitim kalıplarından hareket etmemektedir. Düşüncelerinin çoğu otoriteye meydan okumakta ve otorite de bunları bastırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla her türlü yeni *anti-otoriter* fikre de açıktır.

Thompson’a göre 1832’den 1833’e gelindiğinde, İngiltere’nin her yerinde ve hayatın pek çok alanında işçi sınıfı varlığının hissedildiği bir dünyaya adım atılır. “Çalışan insanların yeni sınıf bilinci iki açıdan incelenebilir. Bir yanda, en değişik meslekler ve beceri düzeyinde çalışan insanların aralarında, pek çok kurumsal biçimler alan ve 1830-1834 genel sendikacılığı çerçevesinde daha önce görülmemiş bir ölçekte ifadesini bulan bir çıkar özdeşliği bilinci. (...) Diğer yanda, çalışan sınıfların ya da “üretici sınıfların”, öteki sınıflara karşı bir çıkar özdeşliği bilinci

vardı ki bunun içinde alternatif bir sistem talebi olgunlaşmaktaydı.” (Thompson, 2006: 958)

Ellen Meiksins Wood, Thompson’ın çalışmalarının özellikle iki açıdan öne çıktığını belirtir (Wood, 2003: 84): Birincisi, süreklilik ile değişim arasındaki karmakarışık ilişkileri izleme kapasitesinde kendini gösteren güçlü bir süreç duygusunun varlığıdır. İkincisi ise, üretim ilişkilerinin mantığını bir soyutlama biçiminde değil, toplumsal hayatın günlük işleyişinde, üretim alanının dışındaki somut kurum ve uygulamalarda görülebilir, işleyen bir tarihsel ilke olarak ortaya çıkarabilmesidir. (Wood, 2003: 84-85) Thompson’ın sınıf kavramının büyük gücü, sınıf bilincinin yokluğunda, sınıfsal hareketleri algılayabilmesi ve değerlendirebilmesindedir. Yapısal sınıf tanımlarını kullananların, kendisinin bilincinde sınıf oluşumlarının var olmadığı durumlarda, sınıfın etkisini gösterecek yolları yoktur. Ayrıca, Thompson’ın eleştirilen yapıları, süreçlere *karşı* ya da süreçlerin *içinde* görünürken, Thompson, *süreçlerin yapısallığını* görmektedir: “Bu ayrım bilgi kuramı açısından bir farkı yansıtmaktadır: Bir yanda kuramsal bilginin – yapılarla ilgili bilginin- statik kavramsal bir betimleme olduğu, hareket ve değişimin (tarih ile birlikte) ise başka bir gözlemsel bilgi alanına ait olduğu görüşü; diğer yanda, yapı ile tarihi karşı karşıya getirmeyen, kuramın *tarihsel* kategorilerinin, “süreçlerin incelenmesine uygun kavramları” içinde barındırabileceği görüşü vardır.” (Wood, 2003: 98-99)

Wood, Thompson’ın, yapı ile tarihi karşı karşıya getiren kuramsal ikilikten yola çıkmadığını belirtir. Thompson, sınıfın yapısal açıklanışını, nesnel, statik sınıf konumlarıyla özdeşleştirmemiştir. Sınıfsal oluşum sürecini önemsiz tarihsel biçimler ve verilerle de açıklamamıştır. Aslında Thompson, “tarihsel maddeciliğin ve tarihsel

süreçlerin nesnel olarak yapılanması kavramının temel ilkelerini ciddiye alır; sınıf oluşumunu, maddi belirlenimlerin “mantığı” tarafından biçimlendirilen tarihsel bir süreç olarak ele alır”. (Wood, 2003: 101) Yukarıda da belirtildiği gibi, Wood’a göre, üretim ilişkilerinin –üretim ilişkilerinde bir arada olsalar da, üretim ve sömürü sürecinde gerçekten bir arada olmayan- insanlar arasında ne tür ve ne gibi aracı mekanizmalarla bağlar oluşturduğu açıklanması gereken bir sorudur. Thompson’ın bu soruya bir yanıt getirebildiğini belirtir: “Thompson’ın açısından, o sınıf ilişkilerinin özünde üretim ilişkileri vardı; ama üretim ilişkilerinin belirleyici yapısal baskıları, ancak bu ilişkiler sınıf oluşumunun bir tarihsel sürecinde oluşurken kendini gösterebilirdi ve bu baskılar kuramsal olarak ancak “deneyim” kavramı ile anlaşılabilirdi.” (Wood, 2003: 118)

Marx’ın üretim ilişkileri çözümlemesi ve bu ilişkilerin toplumsal şekillendirme gücünü temel alarak, yine Marx’ın yapmaya çalıştığı gibi ampirik olanın karmaşıklığını tarihsel süreç içerisine oturtmak amacıyla, sınıf oluşumlarına ve “deneyime” odaklanan Thompson, işçi sınıfı hareketleri içindeki çatışmaları, ittifakları ve bizatihi bu hareketin içindekilerin özgül tecrübesini ve toplumu dönüştürme gücünü analiz edebilmek için önemli bir patika sunmuştur. Sınıfları bir yapı olarak görmeyip, fakat üretim ilişkilerinin nesnel boyutuyla failler/özneler arasında dışsal değil, deneyim kavramı sayesinde içsel bir *ilişki* kurabilen yaklaşımı, tarihsel süreci ve toplumların bu tarihsellik içindeki özgül devinimlerini anlama olanağı sağlar. Belki tam da böyle bir sınıf analizinin sınıfların yapısalıyla ilişkisel niteliğini, yapı ile tarihi zıtlılaştırmadığı söylenebilir.

Sınıf kavramına yaklaşımları iki genel başlık altında toplamak, bütün sınıf analizlerinin, sınıfları ya yapısal konumlar ya da ilişkisel/tarihsel süreç içindeki

oluşumlar olarak gördüğü ve bütün tartışmaların bu iki başlıkta tüketildiği anlamına gelmez. Anılan kategorilendirme yalnızca metodolojik amaçlı olup ontolojik bir karşılığı da ifade etmez. Yine de, bu tartışmaların kısa da olsa ele alınması, özgül bir emek hareketindeki sınıf mücadelesi pratiklerini değerlendirebilmek için önemli bir kuramsal zemin sağlar.

C. DEVLET VE SINIFLAR

Sınıfların toplumsal değişimi açıklamadaki teorik-pratik gücünü anlayabilmek maksadıyla ortaya konan tartışmalarda merkezi konum üstlenen bir diğer önemli başlık da “devlet” olmuştur. Marx, modern liberal parlamenter devletin, aslında bütün devlet biçimleri gibi, sınıf egemenliği için bir araç olduğunu düşünmüştür. (Callinicos, 2004: 151) **Komünist Manifesto**’da çağdaş devlet erkinin, burjuvazinin ortak işlerini çekip çeviren bir kuruldan başka bir şey olmadığını söyler. (Marx, 1998: 69) Fakat Marx’ın devlete yaklaşımının, sermaye-devlet ilişkisine, doğrudan araçsal bir kavrayış getirdiğini düşünmek yanlış olur. Gerek **Louis Bonaparte**’ın **18 Brumaire**’inde gerek somut analizler yaptığı diğer eserlerinde (Ör: **Fransa**’da **İç Savaş**), devlet, sermayenin dolaysız bir aracı değildir; bizzat sınıf savaşıyla şekillenen, karmaşık ve tarihsel olarak özgül bir yapıdır. Marx, ekonomiyi ve siyaseti ayıran burjuva mistifikasyonuna karşı, toplumsal yapının bütünlüğüne odaklandığı için, devletin de bu bütünsel algılayıştan azade olmadığı görülmektedir.

Negri, Marx’ın, devlet olarak Devlete fazla dikkat göstermediğini, gerçekte herhangi bir Devlet teorisi geliştirmedini söyleyenlere karşı; Marx pozitif bir Devlet ve yasa teorisi bırakmasa da, Marksist analizin devlet hakkında söyleyecek bir şeyi olduğunu, bu Marksist Devlet eleştirisinin hareket noktasının da “negatif” bir konum olduğunu söyler. (Negri, 2003: 19) İlk olarak, Marksist teoride, mevcut hal ve gidişle ilgili Hukuk ve Devlet teorileri analiz edilmelidir. Fakat Marksist yöntemin ikinci unsuru, “mevcut hal ve gidişle vakıf olmanın yanı sıra, Marx’ın mevcut hali ‘yıkıp geçen gerçek hareket’ diye adlandırdığı şeyi kavramaktır. Marksist Devlet teorisi, diğer bir deyişle, tahakküm yapılarını, mekanizmalarını sabote eden, kırıp

parçalayan, eylemli gerçek toplumsal güçleri ortaya koymalıdır.” Negri’ye göre bu eleştirinin temelinde, Marx gibi, hep boyun eğdirilmiş ama her seferinde boyunduruktan kurtulmayı başarmış canlı emeğin fikir ve tecrübesi vardır. (Negri, 2003: 19-20)

Devletle ilgili tartışmalarda, “canlı emeğin fikir ve tecrübesi”ni tüm boyutlarıyla ortaya koymak oldukça meşakkatli bir iştir. Marksist yazında, devlet konusunda pek çok önemli tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmalarda öne çıkan isimlerden biri, toplumsal değişimde ekonominin yanında siyasal ve ideolojik “düzeylere” de belirleyici bir rol veren Nicos Poulantzas’dır. Düşünürün devletle ilgili düşüncelerinin sınıf analiziyle bir bütünlük oluşturduğu da görülecektir.

Poulantzas’a göre devlet aygıtının birinci rolü sınıf egemenliğinin toplanması ve onaylanması yoluyla toplumsal formasyonun birliğini sağlamak ve bu yolla toplumsal ilişkileri (ör: sınıf ilişkileri) yeniden üretmektir. Politik ve ideolojik ilişkiler devlet aygıtında somutlaşır ve maddiyat kazanır. Sınıf analizi, politik ve ideolojik ilişkilerin devletin aygıtlarında somutlaşarak oluşturduğu durumun analizini yapmayı gerektirir. Sınıflar, devlet ve ekonomik aygıtlara bağlandıkları ilişkilerle anlaşılabilir; bu, onların oluşumunda kurucu bir rol oynar. (Poulantzas, 1978: 25)

Devlet aygıtları kendilerinden “güç” sahibi entiteler değildir. Sınıf ilişkilerinin somutlaşmasıyla meydana gelirler: Öncelikle, devlet aygıtlarının toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde yerine getirdiği çeşitli işlemler (ekonomik, politik, ideolojik) –kendiliğinden- tarafsız değildir; hem başından itibaren hem de sonradan egemen sınıflarca yönlendirilip kullanılırlar. Bu işlevler devlet aygıtlarının yapısına kazınmış devlet gücüne dayanır, diğer bir deyişle sınıflara ve politik egemenlik alanında yer işgal eden sınıf fraksiyonlarına dayanır. İkinci olarak, bu

politik egemenliğin kendisi devlet aygıtlarının varlığına ve işlevine bağlıdır. (Poulantzas, 1978: 26)

Poulantzas'a göre, toplumsal ilişkilerdeki radikal bir dönüşüm devlet gücündeki değişimle sınırlanamaz, devlet aygıtlarının kendisini de tamamen değiştirmelidir. Fakat burada yine, sınıf mücadelesiyle doğrudan eklemlenen devlet gücünün devlet aygıtlarının işlevini ve rolünü belirlediği görülür. Bunun şöyle açıklanabileceğini söyler: 1) İşçi sınıfının ve popüler kitlelerin bu aygıtları parçalaması devlet gücünün zaptedilmesi haricinde mümkün olmaz. 2) Toplumsal formasyonun oluşumunda, sınıf çıkarlarının temsilinde, toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde bu aygıtların ya da devletin bazı kurumlarının (ör: askeri, eğitimle ilgili..vb) oynadığı rol, doğal/hakiki işlevler olarak değil, devlet gücüyle açıklanabilir. (Poulantzas, 1978: 26)

Sınıf analizinde de görüldüğü gibi Poulantzas'ın temel derdi, devleti, ekonomik altyapının basit bir yansımaya indirgeyen araçsalcı yaklaşımlara karşı, siyasal olanın özgüllüğünü ve devletin “görelî özerkliğini” ortaya koymaktır. Analizinin hem sınıf mücadelesini hem de devlet aygıtlarında somutlaşan devlet gücünü dikkate aldığını söyler. Fakat en önemlisinin yine de sınıf mücadelesi olduğunu ekler. (Poulantzas, 1978: 27)

Simon Clarke'a göre Poulantzas'ın “devlet kuramının içerimi şudur: ‘siyasal’, devletin yapı içerisindeki işleviyle olan bağlantısı temelinde analiz edilmelidir. Bu işlev, yalnızca ekonominin gereksinmelerine hizmet etmek durumunda değildir; *‘toplumsal formasyonu bir arada tutan etmen ve üretim koşullarını yeniden üreten bir etmen’* olarak hizmet görmek durumundadır.” (Görelî özerklik meselesi) (Clarke, 2004: 30) Fakat yazara göre Poulantzas, sonraki çalışmalarında kendi yapısal

determinizmini gevşeterek, ‘konjonktür’deki sınıf mücadelesinin ne yönde gelişeceğini belirlemede ideolojik ve siyasal faktörlere daha da büyük bir rol yüklemiş, ‘ekonomik’ alanı biraz daha arka plana itmiş ve kendi kuramının sözüm ona darmadağın etmiş olduğu iradecilik ile siyasal oportünizme geniş bir yer açmıştır.” (Clarke, 2004: 31)

Kendini böyle tanımlamasa da, hali hazırda sunmuş olduğu kavramsal çerçeveye Poulantzas’ın üretim ilişkilerinin bütünlüğünü doyurucu bir şekilde ifade edebildiği söylenemez. Clarke’a göre, ekonomik, siyasal ve ideolojik alanlar üretim ilişkilerinin aldığı biçimlerdir ve Marksizm kendisine hareket noktası olarak insan deneyiminin bütünlüğünü temel almalıdır, bu deneyimin (sermayenin dayatması uyarınca) ‘ideoloji’, ‘siyaset’ ve ‘ekonomi’ gibi yabancılaşmış biçimlere ayrılmış halini değil. Ona göre, Poulantzas’ın eleştirileri çok mühim olmakla beraber devlete alternatif bir yaklaşım getirmeyi başaramamıştır. (Clarke, 2004: 51)

Clarke, devlet konusunda, sınıf savaşımının belirleyici rolü üzerinde yoğunlaşan bir yaklaşım geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, devlet türetme tartışmalarında ortaya çıkan, ekonomik ile siyasalın öteden beri ayrı olduğunu varsayan ve devlete bir noktada ihtiyaç duyulmasına dayanan işlevselci açıklamalara karşı çıkar. Clarke bu iddialara karşı şunu ileri sürer: “Marx’ın çözümlemesinin içerimi şudur: devlet, en katı anlamda, kapitalist toplumsal üretim için gerekli değildir, dolayısıyla **Kapital**’de geliştirilen kavramlardan hiçbiri devleti önvarsaymaz, ama öte yandan da devlet kapitalist toplumsal yeniden üretimin gerekliliklerinden mantıksal olarak türetilemez. Bu nedenle devletin gerekliliği biçimsel ya da soyut bir gereklilik değil, sınıf mücadelesinin gelişmesinden kaynaklanan ve sınıfsal tahakkümün kolektif bir gereği olan tarihsel bir gerekliliktir:

devlet mantıksal olarak sermayenin gerekliliklerinden dolayı gelişmemiştir; o, tarihsel olarak sınıf mücadelesinden çıkıp gelişmiştir.” (Clarke, 2004: 231)

Clarke, yapı ile mücadeleyi ayıran çizginin keyfi olabileceğini ve hangi noktada yapının determinizminin mücadelenin voluntarizmine yol açacağını belli olmadığını söyleyerek Poulantzas ve onun takipçisi olarak gördüğü Jessop’ın yapısalcı-işlevselci anlayışlarına karşı (Clarke, 2004: 66) sınıf mücadelelerinin önceliğini vurgular: “Sınıf mücadelesinin sonucunu herhangi bir tarihsel ya da yapısal yasa ne belirleyebilir, ne de kısıtlayabilir. Fakat bu, bu mücadelenin sonucunun salt olumsal, yalnızca rakip güçlerin bilincine, iradesine ve kararlılığına bağlı olduğu anlamına gelmez. Sadece sınıf savaşımının üzerindeki maddi kısıtların, bu savaşıma dışarıdan dayatılan kısıtlar olmadığı, onun değişmez bir nesnesi olduğu anlamına gelir.” (Clarke, 2004: 68-69) Dolayısıyla, devletin biçimi ile işlevlerine dair bir analiz sınıf savaşımının bağlamına oturtulması gerektiğini belirtir. Ayrıca, devletin biçimi üzerine verilen mücadelenin devlet etkinliğinin içeriği üzerine verilen mücadeleden ayrı tutulamayacağını ekler. Sınıf savaşımı bu yaklaşıma göre zorunlu olarak devlet *içinde* ve devlete *karşı* olan bir savaşımdır: “Devlet içinde ve devlete karşı böylesi bir mücadele olasılığı bir ‘muhalif alan’ açma yeteneğine bağlıdır, (...) muhalif alan ‘toplumsal ilişkilerin burjuva bir biçimi olarak devlet ile bir kurum olarak devlet aygıtı’ arasındaki ‘sabit bir yarıma’da konumlanmıştır. (Edinburgh CSE Cuts Group’tan akt. Clarke, 2004: 79)

Clarke’ın uyarıları, devletin özgüllüğü tanınsa da, onun toplumun üstünde ve sınıf mücadelelerine dışsal bir kendilik olarak görülmemesi yönündedir. Balibar da, sınıf mücadelelerinin önceliğini vurgulamanın yanı sıra, devletin işçi sınıfının oluşumunda nasıl tarihsel bir rol oynadığını ortaya koymaya çalışır. Öncelikle,

toplumsal sınıfların analizinde eksik olan şeyin toplumsal, siyasal ve kuramsal olanın eklenmesi olduğunu belirtir. Fakat tam bu andan itibaren sınıfsal uzlaşmazlıkların görünürlüğü bulanıklığa dönüşür. (Balibar, 2007: 192-193) Aslında sınıf politikaları olarak görülmesi gereken devlet politikalarının ve bizzat devlet, sınıf tartışmalarında geri planda kalması bu bulanıklığı artırmaktadır. Bu, illa ki, devleti sermayenin bir aracı olarak görenlerle aynı ontolojik zemine dayalı bir eleştiri olmak zorunda değildir. Balibar'ın kastettiği bulanıklık, devletin, sınıf mücadeleleri açısından tarihsel olarak ne anlama geldiği anlaşılmadığında ortaya çıkar. Çünkü devlet, mevcut siyasal iktidarın elinde, toplumsal mücadelelerden bağımsız bir aygıt görünümüne vermeye meyyaldır.

Balibar'a göre, "devlet, sınıfların oluşumunda kurumlarıyla, aracılık ve idare işlevleriyle, düşünceleri ve söylemleriyle zaten hep vardı." (Balibar, 2007: 207-208) Marksist ortodoksluk açısından paradoksal olsa da, proleteryanın da "devlette" olduğunu, çünkü yalnızca dış güvence anlamında değil, çatışmalı bir iç arabuluculuk anlamında, proleteryanın devlete/devletin arabulucu konumuna gereksindiğini söyler. "Devlet olmasaydı emek gücü bir meta olamazdı. Ve aynı zamanda emek gücünün meta olarak indirgenemezliği –ister başkaldırıyla ister krizle, ister bu ikisinin birleşmesiyle kendini gösterebilir- devleti sürekli olarak kendini dönüştürmeye zorlamaktadır." (Balibar, 2007: 210)

Balibar'a göre ne tek dünya devleti ne de tek uluslararası para olabilir ve sermayenin uluslararasılaşması hiçbir birleşmiş toplumsal ve siyasal "hegemonya"ya yol açmaz; olsa olsa bazı ulusal burjuvazilerin kapitalistleri, devletleri, iktisat politikalarını ve iletişim ağlarını kendi stratejilerine bağımlı kılarak, devletin iktisadi

ve askeri işlevleriyle her zaman önceden bütünleşerek kendilerine dünya çapında bir üstünlük sağlamaları gibi geleneksel bir girişime yol açar. (Balibar, 2007: 212)

Devletin, emek gücünün oluşumu, denetimi ve dönüşümüyle bağlantılı işlevlerinin küreselleşmeyle ortadan kalkmadığı görülebilmektedir. Diğer yandan, küreselleşme çağında devletin ortadan kalkacağı ya da işlevlerinin asgari düzeye ineceği yönünde pek çok varsayım da geliştirilmiştir. Buna karşın, devletin form ve ayak değiştirdiği, sınıflar karşısında tepkileri değişse de, küresel ekonomi karşısında aktif bir rol oynadığı iddia edilebilir.

Saskia Sassen'e göre, ekonomik küreselleşme, ekonomik etkinliğin ve siyasi ekonomik gücün bölgesel örgütlenmesinin büyük dönüşümünü temsil eder. Yazar, egemen devletlerin bölgesel münhasırlığının nasıl yeniden şekillendiğini ve bu durumun bizatihi egemenliğe ve egemen devletlere dayalı kurallar sistemine nasıl yansıdığını araştırır. Sassen'e göre, gücün yeni coğrafyası araştırılırken en çok küresel şirketlerin sınır tanımazlığı vurgulanmıştır. Yazar, küreselleşmenin bu özelliğini kabul etmekle beraber başka türlü dönüşümleri de analizine dâhil eder. Devletler, yasal rejimlerini yenileyerek sınır ötesi ekonomik hareketlerin yönetiminde en az eskisi kadar varlık göstermektedir. Yapılan bir yığın yasal yenilik, ona göre, küresel ekonomiye eşlik eden bir "kanunilik" sürecidir. Küresel olarak tanımlanan pek çok şey, küreselleşme için gerekli pek çok önemli stratejik işlev, ulus devletlerde hayata geçirilmektedir. Devlet egemenliğine etkide bulunan bu süreç deregülasyon olarak tanımlanmaktadır. Deregülasyon, genelde, devletin öneminin azalmasını sağlayan bir süreç olarak görülür. Fakat yazara göre, deregülasyon olarak adlandırılan yasal değişiklikler daha özel bir süreci işaret etmektedir. Bu süreç, alanın yeniden şekillenmesine paralel olarak egemenlik konusunda daha köklü bir

dönüşümün sinyalini vermekte ve egemenlik dediğimiz özel sistematik mülkiyet için yeni içerikleri ve yeni konumları işaret etmektedir. (Sassen, 1996: 1-14)

Yukarıdaki tartışmalarda, genel olarak, devletin sınıf savaşıyla şekillenen özgül ve tarihsel bir yapı olduğundan bahsedilmiştir. Daha yakın zamanlarda tecrübe edilen tarihsel dönüşümler de, hem devletin biçim ve içeriğinde hem de sınıf mücadelelerinin seyrinde değişimler yaratmıştır. Bunlardan en önemlisi, kuşkusuz, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin tasfiye edildiği ve sermayenin (özellikle finans kapitalin) akışkanlık kazandığı neoliberal dönüşüm sürecidir. Bu bağlamda, küresel ekonomiyle eklemlenme sürecinde ortaya çıkan yeni yasal rejimlerle ilgili (Sassen'in küresel ekonomiye eşlik eden "kanunilik" olarak tabir ettiği) daha somut analizler yapılabilir. Neoliberal dönüşüm sürecinde, devletin emek gücü üzerindeki tahribatı, işçi sınıfını güvencesiz çalışmaya iten yeni yasal "buluş"ları incelendiğinde daha rahat görülür. Yakın bir tarihte gerçekleşen Tekel Direnişi'nin tetikleyicisi olan 4/C düzenlemesi, neoliberal dönüşümle form değiştiren devletin, emek gücü üzerindeki tasarrufundan bir şey kaybetmediğini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM: TEKEL DİRENİŞİ'NİN ARKA PLANI: NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMLER, GÜVENCESİZLEŞME

VE 4/C

Zizek'e göre, Marx'ın yazılarında “burjuva ideolojisinin *kendinden başka* her şeyi tarihselleştirme tutkusu olduğu”nun altı çizilir. (Zizek, 2009: 26). Kapitalizm, sosyal bilimciler tarafından elbette tarihselleştirilmiş ve onu doğallaştıran dilin kusurları gün yüzüne çıkarılmıştır. Yine de bu tarihselleştirme, bir kere yapılacak ve sona erecek bir eylem değildir; kapitalizm dönüşerek var olmaya devam ettikçe, kendini sürekli yenileyen ve güncel dinamikleri analizine dâhil eden bir sürecin adıdır. Fakat kapitalimin gizemleştirici yönü, insanlar deneyimledikleri yeni sömürü ve denetim mekanizmalarını anlamlandırırken olumsuz etkilerde bulunur. Dolayısıyla kapitalizmin dönüşümünde ortaya çıkan her yeni kavramın (ör: prekarizasyon) ve yeni ivmenin tarihsel bağlamına oturtulması, bazı kavramlarınsa “eski” olarak görünmesine rağmen (sınıflar) bu dönüşüm sürecinden payına ne düştüğünün, düşeceğinin tartışılması gerekmektedir.

Tekel Direnişi'nde ortaya çıkan saflaşmalar ve bu özgül işçi hareketinin anlam ve önemi üzerine bir değerlendirmeye geçmeden önce, bu bölümde, güncel kapitalist dönüşümlerin işçilerin çalışma koşulları üzerindeki etkisine dair bir tartışma yürütülecektir. Bu amaçla, önce dünyadaki neoliberal dönüşümün genel eğilimi üzerine kısa bir değerlendirme yapılacak, sonra Türkiye'deki özgül dinamikler ortaya konacaktır. Etkileri 1980'lerden itibaren açığa çıkmaya başlayan yapısal dönüşümler, dünyanın her yerinde eş zamanlı ve benzer düzenlemelerle şekillenerek oluşmamıştır. Hem, devletlerin kapitalist sisteme eklenme sürecinde,

verili üretim ilişkilerinin, siyasal kültürün, coğrafyanın vb. etkisini (çünkü bu entegrasyonun kendine özgü yanları vardır), hem de kapitalist mantığın tüm dünyayı bir anda krize sürükleyen yayılcı ve küresel mantığını göz önünde bulundurmamak gerekir. Ücretli emek üzerindeki etkilerini odağa alarak neoliberal yapısal dönüşümlere değindikten sonra, bu alandaki kimi ekonomik analizlerin “siyasal”ı özellikle dışlayan bir dili olduğunu göz önünde bulundurarak ve buna karşı bir tavır alarak, Türkiye işçi sınıfı hareketlerindeki güncel dinamiklerin analizi açısından gerekli olan, “güvencesizleşme” gibi, sınıf mücadelelerinde mecburi gündem maddeleri oluşturan yeni (belki de 19.yüzyılın vahşi kapitalizmi kadar eski) çalışma koşulları tartışmaya açılacaktır. Daha sonra ise, kamu sektörünün çöküşüyle bağlantılı olarak Tekel’in özelleştirilmesi ve Tekel Direnişi’nin en önemli tetikleyicilerinden biri olan 4/C düzenlemesinin tartışmamızla bağlantılı yanları ayrıntılı olarak sunulacaktır.

A. NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM

1. Fordizm ve İşçi Sınıfı

20. yüzyılın ilk üç çeyreğine, kitle üretimine ve tüketimine dayanan bir sermaye birikimi rejimi olan Fordizm ve devletin ekonomiye ve sosyal harcamalara müdahalesini öngören Keynesci görüş hâkim olmuştur. Fordizmin karakteristik özellikleri, üretim ve tüketim örgüsü, yarı-vasıflı işçi ve toplu pazarlık, yönlendirilen bir ulusal piyasa ve merkezileşmiş örgütlenmedir. Taylorizm’de olduğu gibi, bir dizi tekrarlanan hareketler biçiminde parçalanmış işlerde çalışan ve vasıfsızlaştırılan işçilere, sistem, makinenin değiştirilebilen parçaları gibi yaklaşmaktadır. Bu sistemin sonucunda yüksek emek sirkülasyonları, işyeri direnişleri ve grevler yaşanmıştır. Fordist seri üretimcilerin buna cevabı az gelişmiş ülkelerde ve ayrımcılığa uğrayan bölgelerde yeni emek kaynakları aramak olmuştur. (Murray, 1995: 48-49) Urry’nin “örgütlü kapitalizm” olarak adlandırdığı bu çağda, sermaye yoğunlaşmış, ortalama işyeri büyüklüğü ve ulus çapında gerçekleşen toplu pazarlıklar artmış, sınaî erkek işçi sınıfı o güne kadarki en büyük hacmine ulaşmış ve ulus çapında örgütlenen toplumsal sınıfların cepheleşmelerini yansıtan bir politika ve kültür ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki politika biçimleri, şekillenmelerini ağırlıklı olarak sınıf ayrımlarından almaktadır: “ İşçi sınıfı ve emekçi hareketinin birçok ülkedeki inkâr edilemez gücü işçilerin tikel gruplarının öncü rolünden geliyordu; ağırlıklı olarak imalat sanayi ve madencilikteki büyük işletmelerde çalışan, belli başlı büyük kentlerde yaşayan erkek işçilerin öncülüğünden.” (Urry, 1995: 96)

70’li yılların ortalarında, Fordizmin ve Keynesçiliğin kapitalizmin çelişkilerini denetim altında tutmalarının mümkün olmadığı ve sermaye birikimi rejiminde bir krizin yaşanacağı belirgin hale gelmiştir. Ulusal Keynesyen modelin

can çekiştiği kapitalist sistemde, Harvey'e göre, bu güçlükleri tek bir sözcük özetler: "katılık". "Kitle üretimi sistemlerine yapılan uzun vadeli ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımlarının, tasarımda esnekliği büyük ölçüde engelleyen ve değişmez tüketici piyasalarında istikrarlı büyüme varsayımına dayanan katılığında kaynaklanan sorunlar vardı(r)" (Harvey, 2006: 165). Tam istihdamı hedefleyen ve sosyal harcamaları artıran ulusal ekonomiler içinde işgücü maliyetleri de sermayenin büyüme eğilimini baskılayan bir unsur olarak çoktandır rahatsızlık vermektedir. Bunun belki de sermaye açısından en katlanılmaz yanı sınıf mücadelelerinde önemli kazanımlar elde etmiş örgütlü işçi sınıfının büyümeye ve güçlenmeye devam etmesidir. Harvey'in "katılık"la özetlediği kriz yıllarında işgücü piyasalarında, emek dağılımında ve iş sözleşmelerinde sermayenin rahatsızlık duyduğu uygulamalar vardır. Sermayenin katılıkları aşma yönündeki girişimleri ise işçi sınıfının derinlere kök salmış ve kımıldatılmaz gibi görünen gücüne çarpmaktadır; 1968-1972 yılları arasında tüm dünyayı saran grev dalgası ve iş uyuşmazlıkları tam da bundan kaynaklanmaktadır. Boratav, "Kapitalist bir sistemde, emeğin göreceki durumundaki ilerleme ekonomik ve politik anlamda "tolerans sınırları"ni aştığı anlarda, krizler "düzeltme operasyonu"nu gerçekleştirme işlevi görürler" demektedir. (Boratav, 2009: 194) Fordist üretimin çöküşüyle beraber sınıfsal ayrımları temel alan politikalar ve işçi sınıfı örgütlülüğünün dayandığı korporatist uzlaşma da çözülmeye başlamıştır.

2. Post Fordizm ve Örgütlü İşçi Sınıfının Tasfiyesi

Harvey, 1970'li ve 80'li yılların, bir ekonomik yeniden yapılanmanın ve toplumsal ve politik uyarlanma sürecinin yaşandığı sıkıntılı bir dönem olduğunu söyler. Bu süreci, Fordizmin katılıklarıyla çatışma içinde olan "esnek birikim"

koşullarına geçiş olarak tanımlar: “ Emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları bakımından esnekliğe yaslanır. Temel özelliklerinden biri, yepyeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yepyeni yöntemlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması ve hepsinden önemlisi ticari, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin temposunun büyük ölçüde hızlanmış olmasıdır.” (Harvey, 2006: 170) Bu esnekliğin ve akışkanlığın, işgücü üzerinde daha güçlü denetim mekanizmaları oluşturduğunu söyler: İşsizlik düzeyleri artmış, vasıfların hızla yok edilmesi söz konusu olmuş, gerçek ücretlerdeki artış azalmış ve Fordist dönemin ana direklerinden biri olan sendikal güç geriletilmiştir. (Harvey, 2006: 171) M. Castells ise üretim sürecinde emeğin bireyselleşmesinden bahseder. Sanayileşme çağının özelliği olan üretimin toplumsallaşması ve ücretli çalışmanın baskın hale gelmesi sürecinin tersine döndüğüne işaret eder: Enformasyon teknolojilerine dayanan yeni toplumsal ve ekonomik örgütlenmede yönetim merkezsizleşmiş, çalışmanın kendisi parça-baş gibi yöntemlerle parçalanmıştır. Yazara göre, tüm bunlar toplumun da parçalanması anlamına gelmektedir. (Castells, 2005: 357)

80’ler, genellikle, devletin piyasadaki elini mümkün mertebe çekmesine olanak sağlayacak yeni düzenlemelerin uygulamaya geçirildiği, serbestleşme ve kuralsızlaşma yılları olarak anılır. Piyasa serbestisinin mutlaklaşması düsturuyla başlayan bu süreçte; sanayi sermayesi gittikçe finans kapitale dönüşmüş, sermaye zamanla ve mekânla kısıtlanamayan bir akışkanlık kazanmıştır. Tam istihdamın artık bir hedef olmaktan çıktığı ve imalat sektöründe önemli bir düşüşün yaşandığı bu neoliberalizasyon döneminde ekonomi düzenlenir ve denetlenir bir şey olmaktan da çıkmıştır. Çok sayıda işçi hem sanayi sermayesinin erimesiyle işsiz kalmaya başlamış hem de devletin ekonomiye müdahale etmeme eğiliminde olduğu bir

dönemde alım gücü iyice zayıflamıştır. Bu yıllar ayrıca çalışanların hizmet sektöründe istihdamının arttığı bir dönem olmuştur. Fakat bu, 90'lı yıllarda artacak olan kronik işsizliğe bir çare olamamıştır. Tüm iktisadi büyüme gibi bizzat hizmet sektörünün genişleme kapasitesi de sanayi üretimine bağımlı olduğu için, hizmet sektöründe işsizlik artışını azaltabilecek bir kapasite olmadığını, çünkü en önemlisi, otomasyonun/teknolojinin etkilerinden kurtulamadığını hatırlamak gerekir. (Bora vd., 2011: 14)

Fordist ve Keynesyen dönemde devletin sosyal sorumluluklarının arttığı bilinmektedir. Bu dönemde sosyal refah devleti uygulamalarının artışına olanak sağlayan şey, hem kitle tüketimini ve işçinin belirli bir hayat standardı olmasını hedefleyen sermaye birikimi rejimi hem de ücretli emeğin artışıyla beraber sayısı ve gücü artan işçi sınıfının ortaya koyduğu mücadelelerdir. 70'lerde yaşanan kriz bu uygulamaları da aşındırmaya başlamıştır. Sosyal devletin tasfiyesi gündeme gelmiş, piyasa dışı önceliklerin hesaba katıldığı eğitim, sağlık gibi alanlar da piyasalaşmaya başlamıştır.

Çalışma koşullarında dünya çapında bir güvencesizleşme eğilimi ortaya çıkarken, kazanılmış haklarının törpülenmesi karşısında işçi sınıfı pek çok durumda çaresiz kalmıştır. Örgütsel bağları olmayan yahut zayıflayan çalışanların 80'lerden itibaren olanı da kaybetmeme çabası ön plana çıkmıştır. Bu mücadelelerde de işçi direnişleri katı yasal kısıtlarla veya şiddet içerikli müdahalelerle etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Güvencesiz çalışma koşullarının sınıf mücadeleleri üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir ve ilerleyen bölümde bu konuya tekrar değinilecektir.

Emek üzerindeki baskıların artırılması ve işçi mücadelelerinin zayıflaması, finans kapitalin istihdam yaratmayan balon ekonomileri oluşturması, özelleştirme uygulamalarının yoğunlaştırılması ve sol ya da sosyal demokrat siyasi partilerin iktidardan uzaklaştırılması süreci 90'lı ve 2000'li yıllara da damgasını vurmaya devam etmiştir. Elbette, bu noktada, sermaye birikiminin kriz üreten yapısının farklı ekonomi politikalarını ve yeni uyumlulaşma koşullarını da beraberinde getirdiğini hatırlamak gerekir. Burada önemli olan, günümüze kadar uzanan neoliberalizasyon politikalarının temel eğilimlerini saptamaktır. Bu temel saptamalarla bağlantılı olarak, şimdi, Türkiye'deki neoliberal dönüşümün çalışma hayatı üzerindeki etkisine göz atılacaktır.

3. Türkiye'de Neoliberalizme Uyum Süreci ve Ücretli Emegın Durumu

Sosyal devlet uygulamalarının hayata geçirildiği 1961 ve 1971 arası dönem, Türkiye tarihinde, sınıfsal eylemlerin, öğrenci hareketlerinin ve boykotların yoğunlaştığı ve TIP gibi siyasi parti girişimlerinin hayata geçirildiği örgütlenme yılları olmuştur. 12 Mart'ın anti-demokratik uygulamalarıyla terbiye edilmeye çalışılan işçi ve öğrenci mücadeleleri 1973'ten sonra toparlanmış ve 1977'de zirveye ulaşmıştır. Kapitalist bunalımın tüm çalışanları yoksullaştırdığı 1973-1980 arası dönemin, Türkiye işçi sınıfı tarihi açısından en yoğun geçen yıllar olduğu söylenebilir. Ücretli emegın sayısındaki ve örgütlülük düzeyindeki artışlarla beraber kitlesellenen mücadelelerde yasal grev, iş yavaşlatma, verim düşürme, yürüyüş, miting, sakal bırakma, yemek boykotu, işgal gibi pek çok yöntem denenmiş, ücret artışı ve sendikal özgürlüğü kısıtlayan uygulamalar başta olmak üzere değişik nedenlerle çok sayıda işçi hareketi gerçekleştirilmiştir. Bu işçi hareketlerini

tetikleyen şeyler yalnızca işyerleriyle sınırlı kalmamış, faşizme karşı, DGM'lere karşı mitingler örgütlenmiş, 1 Mayıs kutlamalarının yasaklanmasına karşı fiili durumlar yaratılmıştır. Yalnızca 1977 yılında, işyeri işgali, direniş, yürüyüş ya da miting benzeri 260 işçi eylemi gerçekleştirilmiştir. (Toplumsal Mücadeleler ve Sosyalizm Ansiklopedisi, 1988: 2282-2295) Bu yıllarda büyük direnişler örgütleyen işçiler ve sendikalar, 80 sonrasında, geniş çaplı bir cezalandırma kampanyasıyla muhatap olmuş, sınıfsal mücadelenin araçları da sansüre uğramış ya da tümden yasaklanmıştır.

70'lerin sonunda yaşanan ekonomik bunalım geniş halk kitlelerini etkilemiştir: Bir yandan destekleme fiyatlarının enflasyon karşısında hızla erimesiyle dara düşen çiftçiler, bir yandan reel gelir düzeylerinin erimemesi için mücadele eden emekçiler, bir yandan temel tüketim malları için uzayıp giden kuyruklar... 1980, Türkiye'nin neoliberalizasyonu ile ilgili kritik bir yıldır. Neoliberal yapısal uyumu gerçekleştirmek üzere kaleme alınan temel düzenlemelerin, yani 24 Ocak kararlarının ve bir askeri darbenin gerçekleştirildiği 1980 yılında yaşananların Türkiye tarihine önemli etkileri olmuştur. Sermaye birikimi ve emeğin göreceli konumu açısından, 1980'le 1988 arası sermayenin karşı saldırılarda bulunduğu yıllar olarak nitelendirilebilir. Dış dünya pazarlarıyla eklemlenme süreci olarak da değerlendirilen bu yıllarda, içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile uluslararası sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi dönemin temel karakteristiklerini oluşturur. Alternatifsiz olduğu yönünde yoğun bir ideolojik kampanya eşliğinde sunulan yapısal uyum programının "bölüşüm ilişkileri bakımından belirleyici özelliği genel olarak sermaye ile genel olarak emek, yani geniş anlamda burjuvazi ile emekçi

sınıflar arasındaki temel çelişkiyi sistemli olarak emek aleyhinde denetlemeye ve düzenlemeye kalkışması olmuştur.” (Boratav, 2009: 149-150)

1980’le başlayan ve 1982 Anayasası’yla da bir anlamda kurumsallaşan uyum sürecinde emek maliyetlerinin baskılanması temel hedeflerden biri olmuştur. İşçi sınıfının 70’li yıllarda kazandığı gücü kırmak ve hareket alanını kısıtlamak için pek çok düzenleme yapılmıştır. Sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve grev hakları üzerindeki sınırlamalar bu döneme damgasını vurmuştur. 1980 öncesi ortaya çıkan siyasal birlikteliklerde işçi sınıfının ve sol akımların yarattığı ivme, 1980 sonrasında hukuksuz ve otoriteryan bir cezalandırma sürecini beraberinde getirmiş, kapitalizmin çelişkilerini ortaya çıkaran sınıfsal tepkilerin bastırılması, neoliberalizasyon sürecinde direnç gösterebilecek toplumsal odakları etkisizleştirmiştir.

1986 yılı bittiğinde işçi hareketlerinin görece toparlandığı ve ilk büyük grevlerin örgütlenmeye başladığı görülür. 1986 yılı sonunda Netaş, Derby ve Dora’da grevler sürmektedir. 1987’de Deri-İş Kazlıçeşme’de, TÜMTİS Ambarlar’da greve çıkmıştır. 1989 yılında ise sözleşme sürecinin tıkanmasıyla yüz binlerce kamu işçisinin “Bahar Eylemleri” adıyla alınacak grev ve direnişi başlamıştır.⁸ Kamu sözleşmelerinde önemli bir ücret artışıyla sonuçlanan eylemleri 1990-1991 yılında gerçekleşen Zonguldak maden işçilerinin grevi ve yürüyüşü izlemiştir. 1990 yılında kamu kesimindeki toplu iş sözleşmelerinde Türk-İş’in iyi bir sınav veremediğini düşünen muhalif sendikalar istenilen ücretlerin alınamaması halinde “üretimden gelen gücün kullanılması” için bir grev örgütlenebileceğini düşünmektedirler. Genel Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Şemsi Denizer’in Zonguldak’taki maden işçilerinin ücretlerindeki artışla ilgili taleplerinden geri adım atmaması ve maden

⁸<http://www.emekdunyasi.net/ed/guncel/454-39-89-bahar-eylemleri-boyle-olur-iscilerin-bahari>, 18.09.2011

işçilerini önce sokaklara ve sonra Ankara yoluna düşüren kitlesel eylem iradesi Zonguldak grevini ve yürüyüşünü tetikleyen unsurlar olmuştur. Mengen'den geri dönmek zorunda kalan işçileri, istedikleri artıştan daha azını kabul etmeye razı eden şeyler ve geniş halk tabakalarından destek gören eylemin etkililiğini yitirmesinin temel sebepleri, sendikal zaafı ve çatışmalarla, iktidar tarafından yöneltilen tehditler ve polisiye önlemler olmuştur.⁹ Bu eylemler iki açıdan önemlidir: Öncelikle, Tekel Direnişi'ne kadar bir daha böyle geniş kapsamlı işçi eylemleri örgütlenememiştir. İkincisi, 90'lı yılların başında kamu kesimi içinde mücadele ve pazarlık gücü olan işçilerle, hem üretimden gelen gücünü kaybetmiş olan hem de güvencesiz çalışma koşullarında bir daha bu geleneksel tarzda örgütlenemeyecek Tekel işçilerinin mücadelesini karşılaştırmak, ücretli emeğin dönüşümü ve sınıf mücadeleleri arasındaki ilişkiyi anlamak açısından faydalı olabilir.¹⁰

89-93 arasında dipten gelen dalgaların sermayenin saldırılarını ve siyasi iktidarı geriletliğini söylemek mümkündür. Fakat Boratav'a göre ücretlerde meydana gelen ilerlemeleri, sermaye lehine telafi edecek mekanizmaların da ortaya çıktığı atlanmamalıdır: Özel sektörde işten çıkarma ve sendikasızlaştırma ve iş yasalarının uygulanamayacağı istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır.

---

⁹ Zonguldak grevinde, ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Yıldırım Akbulut işçilerle ve sendikayla müzakere yollarını tıkamamaya gayret ederken, hem Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın hem de İç İşleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun ve Devlet Bakanı Cemil Çiçek'in uzlaşmaz ve sert tutumları, işçilerin polisiye önlemlerle durdurulmalarında ve toplu sözleşmenin sendikanın talep ettiği şekilde sonlandırılmamasında etkili olmuştur. O dönemde işçilere karşı uzlaşmaz tavır alan siyasetçilerin 2000'li yıllarda AKP kadrolarında yer aldığı görülmektedir. Zonguldak grevinin aksine, Tekel eylemi esnasında, direnişi ortadan kaldırmak ve 4/C'yi aynen uygulamaya geçirmek konusunda, Yürütme içinde farklı duruş sergileyen veya birbiriyle ters düşen isimler olmamıştır.

Ayrıca, Zonguldak eylemleri ve Tekel eylemi arasında, Türk-İş'in tutumuyla ve işçi hareketinin direncinin kırılmasıyla ilgili çeşitli benzerlikler tespit edilebilmektedir. Zonguldak grevi ve yürüyüşü hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için şu kaynaktan yararlanılabilir: Sevkuthan N. Karakaş, **Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü**, İstanbul: Metis Yayınları, 1992

¹⁰ Eylemde atılan sloganların sınıf mücadelelerinin güncel dinamiklerini yansıttığı görülmektedir. Örneğin, Zonguldak grevinde "Zonguldak'ı sattırmayız", "Bu ocaklar bizim", "Çankaya'nın Şişmanı İşçi Düşmanı" şeklinde sloganlar atılırken, Tekel Direnişi'nde, "4/C'ye hayır", "Geleceğimizle oynamayın", "Türk-Kürt burada AKP nerede", "Her yer Tekel her yer direniş" şeklinde sloganlar atılmıştır. (Karakaş, 1992), (Kaderoğlu Bulut, 2010)

Devletin hantal ve rekabete kapalı oluşu düsturuyla başlayan kamu kesiminin daraltılması ve özelleştirmelerin artırılması, 80’li yıllara rengini veren temel söylemlerdendir. Bu yönelim ve neoliberal dönüşüm 90’larda da devam etmiştir fakat bazı yeni öğelerin etkisi altında. Korkut Boratav, 89 dönemeciyle beraber askeri rejimin getirdiği yasal ve kurumsal çerçevenin politika üzerindeki vesayetinin, siyasi yasakların kalkması ve 1980 öncesi köklü partilerinin siyasete “tam gaz” geri dönmeleri üzerine fiilen son bulduğunu söyler. (Boratav, 2009: 171)

1989 yılında popülist politikaların yeniden ortaya çıkmasından etkilenen neoliberalizasyon sürecinde kritik bir adım daha atılmış ve sermaye üzerindeki kısıtlar kaldırılmıştır. Rantiye ve spekülatif nitelikli sermaye kazançlarının öne çıktığı dönemde, Türkiye, 1994 yılında önemli bir krize sürüklenmiştir. Bu dönemde, “Krizden kaçınma esnekliğinden tamamen yoksun olan tek sınıf(ın) işçi sınıfı” (Boratav, 2009: 199) olduğunu göz önünde bulundurursak, formel istihdam biçimlerinin azaltıldığı hemen tahmin edilebilir. Kriz dönemleri aynı zamanda proleterleşme süreçleridir; bu yıllar, ücretli çalışanların ama bu defa esnek, istikrarsız ve güvencesiz ücretli çalışanların arttığı yıllardır. Kısacası 90’lı yıllarla beraber emek üzerindeki baskıların iyice arttığı bir döneme girilir: Üretim zayıflamış ama ithalat, tüketim ve eğlence sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. (Koçak, 2006: 173-174) Bir yandan imalat sektörü işçileri işten çıkarılmış diğer yandansa işgücü verimliliği artırılmıştır. Bu durum sömürü oranını artırmış fakat işçilerin ücret artışları baskılanmıştır. Sermaye, istihdam yaratıcı yatırımlarındaki payını azaltırken spekülatif kazanç alanlarına yönelmiştir. Bunların yanı sıra kamu harcamalarını kısana ve piyasaya yönelik yasal düzenlemeleri şart koşan IMF ve Dünya Bankası¹¹

---

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Filiz Zabcı, **Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler**, İstanbul: Yordam Kitap, 2009

politikalarından en çok zarar görenlerin ücretli çalışanlar olduğu bilinmektedir. Sermaye girişleriyle kısa vadeli bir “büyüme” yaşayan (ve cari açığı gitgide artan) Türkiye ekonomisi 90’lı yılların sonunda yine büyük bir krize sürüklenmiştir.

21. yüzyılda Türkiye’nin önünde IMF ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan “istikrar” veya “kemer sıkma” programları durmaktadır. Dış borç stokunun döndürülmesi için IMF gibi uluslararası kuruluşlara borçlanılması bağımlılık ilişkileri yaratmakta, bu ilişkiler ise uluslararası finans kapitale, Türkiye toplumunun siyasal karar alma mekanizmalarından sosyal güvenlik politikalarına, kamu harcamalarından istihdam ilişkilerine uzanan bir etki ağı yaratmaktadır. 2001 ve 2008 krizlerinden sonra girilen büyüme trendlerinin istihdam yaratmayan, cari açık veren ve sürdürülemez bir büyüme olduğu yönünde tespitler bulunmaktadır. (Bkz. BSB¹², 2011) Nitekim 2008-2009 yılında yaşanan kriz Türkiye ekonomisinin uluslararası sermaye hareketlerinden gittikçe daha fazla etkilenir olduğunu kanıtlamış ve finansallaşma ve spekülasyon yoluyla yaratılan birikim modelinin patlamasıyla tüm dünya ciddi bir krize sürüklenmiştir. Bu salınımların yansıma biçimleri sadece gelir düzeylerini ve istihdam oranlarını etkilememekte, emeğin ücret ve sosyal kazanımlarında kalıcı tahribata yol açmaktadır. Devletin sosyal işlevlerinin daha da daraltılması öngörülmekte, istihdam biçimleri parçalanmakta, emek enformelleşmiş çalışma biçimlerine mahkûm edilmekte ve sosyal dışlanma üretilmektedir. (BSB, 2011: 21)

---

¹² Bundan sonra Bağımsız Sosyal Bilimciler için bu kısaltma kullanılacaktır.

4. Ücretli Emegın Dönüşümü: Güvencesizlik, Esneklik, Parçalanma

J. B. Foster, Harry Braverman'ın, 20. yüzyılda emegın ve sermaye birikiminin dönüşümü üzerine kaleme aldığı ünlü kitabı **Emek ve Tekelci Sermaye**'nin önsözünde, kapitalist toplumda “muamma olarak kalan, egemen toplumsal düzenin tatmin edici olmayan çalışma türleri yaratma yönündeki sistematik eğilimidir” diye yazmıştır. (Braverman, 2008: 8)

Bugün emek rejiminin dönüşümü dediğimiz sürecin, 21. yüzyıla özgü yanları olduğu göz önünde bulundurulmak kaydıyla, kapitalizmin “vahşi” dönemiyle benzerlikler gösterdiği inkâr edilemez. Engels, 1845 yılında yazdığı “**İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**” adlı eserde, dönemin insanlık dışı çalışma koşullarına ışık tutar: “İngiliz emekçisi üzerinde, yoksulluğun yaptığından daha büyük moral bozucu etkiyi yapan, *durumunun güvenilir olmayışı*, ele geçen ücretin boğaza gitmesi, ücretle yaşama zorunluluğu, kısacası onu proleter yapan şeydir.(...) İki elinden başka bir şeyi olmayan, dün kazandığını bugün tüketen, her türlü olasılıkla karşı karşıya bulunan ve yaşamak için en basit şeyleri kazanabilmekte bir damlacık güvencesi olmayan, *her bunalımın ya da patronun her kaprisinin ekmeğini elinden alabileceği proleter*, en isyan ettirici ve bir insan için düşünülebilecek en gayri insani duruma sokulmuştur.” (Engels, 1997: 176)

E.P. Thompson Sanayi Devrimi yıllarının üzerine en kara gölgeyi serenin ne yoksulluk ne de hastalık olduğunu söylemiştir; bu kara gölgenin faili bizzat işin kendisidir. İnsanların farklı koşullarda duyumsadıkları aynı sistemli saldırının veçheleridir: “Yoksullaşma deneyimi onların (insanların, y.n.) üzerine, kırsal çalışan için ortak haklarının ve köy demokrasisinin kalıntılarının kaybı; zanaatkâr için işçilik statüsünün yok oluşu; dokumacı için hayatiyetinin ve bağımsızlığının ortadan kalkışı;

çocuk için evde çalışma ve oynamanın sonu; reel ücretleri artan pek çok işçi için grubu güven duygusunun, boş zamanın ortadan kalkışı ve kentsel çevrenin kötüleşmesi gibi yüzlerce değişik biçimde geldi.” (Thompson, 2006: 541)

Güvencesiz çalışma koşullarının kapitalist mantığa içkin bir durum olduğunu gözler önüne seren böyle tarihsel bir karşılaştırma faydalı olabilir. Fakat bugünkü üretim ilişkilerinin ve istihdam koşullarının ortaya çıkardığı özgül durumu değerlendirmek sınıf mücadelelerinin ve kolektif hareketlerin seyri açısından yol gösterici olacaktır.

Güvencesiz, istikrarsız, parçalanmış, belirsiz, yarınsız, esnek, standart olmayan, heterojen vb. Tüm bu kategoriler bize ne anlatır? Bağımsız Sosyal Bilimcilere göre, “istihdam biçimlerindeki çeşitlenme, istihdam koşullarındaki türdeşleşmeye (güvencesizleşme) koşut olarak emekçiler aleyhine gelişmektedir. Ücretli istihdam olanaklarının artan tempo ile daraldığı, istihdam koşullarının güvencesizleşip a-tipikleştiği koşullarda, nakit bağı (cash nexus) ile tutunabilen bir yaşamı sürdürebilmek zor olsa gerektir. Sık sık iş değiştirene Anadolu’da “hayatta dikiş tutturamamış” dendiği hatırlanacak olursa, “hayatta dikiş tutturamama” halinin emekçi sınıflar bakımından istisnai olmaktan çıkıp genel bir nitelik kazandığı söylenebilir.” (BSB, 2009: 36) Bu “dikiş tutturamama” durumunu kural haline getiren düzenlemelerin çalışanları “aşağıda” eşitlediği söylenebilir mi?¹³ Bu aşağısının içinden çıkabilecek bir kolektif hareketin imkânları için konuyu daha ayrıntılı incelemek gerekir.

---

¹³ “Kapitalizmin emekçi kesimler için eşitlenme arayışından söz edecek olunursa, bunun tek bir kuralı vardır: Aşağıda eşitlenme. Üstelik bu kural yalnızca piyasa işleyişiyle kendiliğinden de gelmez. Her zaman yeni yasaları ve düzenlemeleri gerekli kılar.” (Köse, Öncü, 2006: 125)

T. Bora ve N. Erdoğan'a göre, sosyal refah döneminin kapitalizmi, iş ve gelir dağıtarak *içerme* mekanizmaları oluşturmuşken, neoliberal dönemin kapitalizmi, bölüşümü kendi haline bırakarak, *dışlama* mekanizmalarını işletir. Örneğin atıfta buldukları Lipietz, "yoksulların ayrı bir ırk olarak" görüldüğünden söz etmektedir. (Bora vd., 2011: 16-17)

Yazarlar işsizliğin bir söylem nesnesi olması ile devlet yönetiminin bir kategorisi haline gelmesi arasındaki eşzamanlılığı vurgularlar; çünkü işsizlik ve istihdam sorunu teşhis edildiği andan itibaren siyasal teknoloji ve biyopolitik konusudur. (Bora vd., 2011: 15) Fakat "Neoliberalizm için işsizlik gayriiradi veya gayriihtiyari bir durum, kapitalist aksiyomatiğin asli bir bileşeni değildir; ya bireysel tercihin, aylıklığın marjinal faydasını yeğlemenin bir sonucudur ya da işgücü piyasasındaki maliyetlerin yüksekliğinin veya emek rejiminin katılığının yarattığı geçici bir durumdur." (Bora vd., 2011: 21) Oysa günümüzde kalıcı işler neredeyse istisnailemiştir: "Stoksuz (anında, just in time) üretim yapısına tekabül eden bir just in time istihdam stratejisinin hegemonikleşme eğiliminden" söz ederler. Geçicilik, bağlanmama aynı zamanda bir yaşam duygusu haline gelmektedir.

Çalışanların konumu yalnızca işsiz kitlesinin tehdidi nedeniyle değil, emek rejiminin yapısal olarak güvencesizleşmesi nedeniyle değişmiştir. "Eğreti" istihdam statüleri, emeğin prekarizasyonu denen olgular ortaya çıkmıştır. "Zamanımızın proletaryası, prekaryadır: Güvencesiz, keyfi şartlarda çalıştırılan, kronik geçici işlere mahkûm, bir işe sahip olmakla işsizlik (veya işsizlik tehdidi) arasındaki müphem alanda bulunanlar... Tıpkı kapitalizmin şafağındaki gibi, "lüzumsuz", "serseri", "tehlikeli" addedilen, statüsüz bir kitle.(...)Marjinal değildiler ama marjinalize

ediliyorlardı. Bugün de esnekleşme sürecinde her iş güvencesizleşir, “prekerleşir”¹⁴ böylece nesnel-potansiyel olarak bütün çalışanları prekaryaya dahil eden bir meyil kazanırken, prekarya toplumsal olarak marjinalize ediliyor. Yüzergezer biçimiyle görelî artı nüfus genişlerken, “esnekleştirme” ve prekarizasyon gibi stratejiler güvenceli ve uzun vadeli olarak istihdam edilen küçük bir kesim dışındaki geniş bir emekçi nüfusunu “yarı işli ellere” dönüştürüyor. Görelî artı nüfusun özelliği olarak dışlanma ve dahil edilme eşzamanlı olarak bütün bir emekçi nüfusunun özelliği haline geliyor. Harvey’in “kullan at işçiler” metaforunun bu durumu iyi resmettiğini söyleyebiliriz.” (Bora vd., 2011: 30-31)

Bu noktada prekarya kavramına daha yakından bakılabilir. Yeni saflaşma hatları yaratabilecek “güvencesizlik” meselesi, proletarya kavramının “karşısına” konduğunda farklı bakış açılarının ortaya çıkabildiği görülmektedir. Örneğin Şebnem Oğuz’a göre “prekarya” kavramına getirilen en önemli eleştiri bu kategoriye toplumsal-ekonomik konumları farklı emekçilerin girmesi olmuştur. Avrupa’da yaşanan kolektif hareketlerden verdiği bir örnekte, hareket içinde “kafa işçilerinin” taleplerinin kol işçilerinin taleplerinin önüne geçtiğini ve hareketin “en fazla” güvenceli esneklik (flexicurity) sisteminin yaygınlaştırılmasıyla sonuçlandığını söyler. Güvencesizliğin toplumsal olarak görünür kılınması ve kimlik siyaseti yerine sınıf siyasetini gündeme getirmesi açısından prekarizasyon kavramını tarihsel olarak faydalı bulsa da “proleteryaaya karşı prekarya” kurgusuna karşı çıktığını söyler; çünkü işçi sınıfı içinde var olan bölünmeleri mutlaklaştırıp dondurur ve bu anlamda “sınıfı” şeyleştirir. (Oğuz, 2011: 20)

---

¹⁴ “Precaire, precarious, prekär: Müşkül, güvensiz, istikrarsız, tehlikede olan, yarımı belirsiz, iptal edilebilir” (Bora vd., 2011: 16)

Fakat Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan'ın altını çizdiği gibi, “proletaryanın homojenliği ve kolektifliğine karşı prekaryanın heterojenliği ve yalıtıklığı gibi bir ikilik üzerine kurulu bir “eski” ve “yeni” kapitalizm anlatısı hem kapitalist emek sürecine içkin nitelikleri, hem de bu süreç ile siyasallık arasında kurulan bağı açıklamakta yetersiz” kalmaktadır. Proleterya *versus* Prekarya diye kurulan bir bakış açısının içinden, “Zamanımızın proletaryası prekaryadır” düşüncesinin bir ontolojik yer değişikliği olarak anlaşılması toplumsal sınıflara ontolojik kategoriler olarak bakmanın bir uzantısı olabilir mi? Sınıf içindeki bölünmeleri mutlaklaştırıp donduran bir yaklaşımın aslen bu olabileceği ileri sürülebilir. Gün geçtikçe daha çok kişinin proleterleştiği ve yine gün geçtikçe prekarizasyonun yoğunluğunun ve kapsama alanının genişlediği aynı anda söylenebilir ve soyut ve tarihselliğe kapalı kolektif özne tanımlarından bizi uzaklaştırabilir: proleterleşme, prekarizasyonla beraber emekçilerin üzerine çöker. Sınıfsallıklar içinde kesişmeler, çatışmalar, ilişkiler, özgünlükler görmenin ve bütünsel bir siyasal moment oluşturmanın yöntemi ikiliklerden kurtulmayı zorunlu kılar. Bora ve Erdoğan'ın konuyla ilgili söyledikleri sınıfların prekarizasyonla bağlantısını kurabilecek ilişkisel bir yaklaşım ortaya koymaktadır : “(...)Ancak sınıfın “normal” durumunun birlik değil, bölünme olduğunu hatırlamalıyız. Zaten geleneksel anlamıyla proletarya da “doğal” bir birliğe veya kendiliğinden homojen olan bir özneye işaret etmez. Biliyoruz ki sınıf ve sınıfsallık bir ilişki olarak toplumsal mücadeleler içinde kurulur ve kolektif bir bilincin oluşması olarak birlik de ancak siyasal momentte üretilebilir.” (Bora vd., 2011: 39)

Çalışmanın güvencesizleşmesi olgusunun Türkiye tarihinde de farklı tezahürleri olmuştur. Örneğin, Bağımsız Sosyal Bilimciler'e göre 2010 yılının

mucize “büyüme” öyküsünün arka planında “insan onuruna yakışır iş koşullarından uzak, piyasanın acımasız sömürüsüne açık, esnekleştirilmiş bir emek ordusu ve sanayi yapısı parçalanmış, dışa bağımlı olarak taşeronlaştırılmış çarpık bir ekonomi modeli yatmaktadır.” Neoliberalizme uyum çerçevesinde yapılan bütün düzenlemeler çalışma hayatında geleceği belirsiz, kırılgan ve parçalanmış biçimler yaratmış, bunun sınıf mücadeleleriyle ilgili ciddi sonuçları olmuştur. Emekçiler, işsiz kalma endişesi nedeniyle mücadele ve müzakere güçlerini kaybetmektedirler. “Sermayenin sömürüyü arttırma yolundaki baskısı, bazı sektörler için artık meşruluk sınırının da ötesine geçip bir başka sınıra, insan metabolizmasının ve emeğinin fizyolojik sınırına dayanmıştır.” (BSB, 2011: 97-98) Bu durumun “hayatta kalma mücadelesi” olarak adlandırılması pek de abartı olmayacaktır. İşçilerin sendikalaşmasına yönelik tehditler, taşeronlaşma ve işçi devrinin yüksek olması gibi durumlar sınıf mücadeleleri açısından sorun yaratmaktadır. Bu güvencesizlik ortamında emeğin sermayeye karşı mevzilenmesini sağlayacak direnme alanları ve sınıfsal birliktelikler nasıl oluşur? Tekel eyleminde ortaya çıkan direniş pratiğinin özgül konumu çerçevesinde bu sorulara cevap aramaya geçmeden önce eylemin arka planında yer alan özelleştirme ve kamu sektörünün güvencesizliğe itilme süreci ve özel olarak da bu “kölelik” koşullarına yol açan ve 4/C diye adlandırılacak olan istihdam şekli incelenecektir.

B. TEKEL DİRENİŞİ'NİN ARKA PLANI: KAMU SEKTÖRÜNÜN VE KAMUDA İSTİHDAM KOŞULLARININ ÇÖKÜŞÜ

1. Türkiye'de Kamu Sektörüne Genel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, kapitalist üretim biçimine eklemlenme sürecinde devlet tekellerinin özgül bir yeri vardır. Taner Timur, tekelciliğin, kapitalizmin gelişmemiş olmasından kaynaklandığını ve kapitalizmi geliştirmek için bir araç olarak kullanıldığını söyler. Devlet kapitalizminin aldığı şekiller (devlet işletmeciliği, tekelcilik, bankacılık) serbest piyasa mekanizmasının dışında girift bir sistem meydana getirmektedir: “Bir takım iç çelişkilerin gizlendiği bu sistem, bir yandan tekelcilik yoluyla temel ihtiyaç maddeleri üzerinden serbest piyasada elde edilemeyecek aşırı karlar yaratıyor, diğer yandan da tütün fiyatlarında olduğu gibi, üreticileri koruma gayesi güdebiliyordu.” (Timur, 2001: 96-102) Kapitalist buhranlarla beraber Türkiye tarihinde devletin iktisadi hayata müdahalesi daha da artmıştır. Bu müdahalecilik siyaseti dünya ekonomisiyle beraber dönüşüme uğramış ve neoliberalizasyon sürecinde devlet tekellerinin sermaye birikimi açısından anlam ve önemi de değişmiştir.

Serbestleşme, devletin piyasadan hem sektörel olarak hem de müdahalecilik bağlamında çekilmesini zorunlu kıldıkça, artık, hantal ve rekabet gücünden yoksun bulunan iktisadi teşebbüslerin tasfiyesi de öncelikli iktisat politikaları arasında yer almaya başlamıştır. Bu geri çekilişi, sınıf mücadelelerinde, özel sermaye ve devlet sermayesi arasında emekçi açısından bir fark olsun olmasın düzenli ve güvenceli bir işte çalışmanın uluslararası sözleşmelerde vurgulanan evrensel bir hak oluşuyla karşılamak da ya da örneğin; kamu sektöründeki istihdam koşulları, çiftçiye yönelik destek alımları ve temel tüketim maddelerinde fiyat istikrarı gibi mekanizmaları göz

önünde bulundurarak “kamusalın çöküşü”ne dair bir analizle karşılamak da mümkündür.

Devlet tekellerinde ve süreç içinde yaygınlaşan çerçeve adıyla KİT’lerde (Kamu İktisadi Teşebbüsü) istihdam edilen ücretli emeğin durumu yalnızca sermaye birikimindeki dönüşümden etkilenmemiş, emek hareketindeki mücadelelerin kazandırdığı mevziler de (örneğin 89 Bahar Eylemleri) kamu sektöründeki istidamı şekillendirmiştir. Kamuda istihdam edilen ücretlilerin (burada temel olarak işçilerden bahsedilmektedir fakat memurların konumlarıyla işçilerin konumları farklı da olsa kesişmeleri ve ortak mücadele hatlarını dikkate almak gerekir) gerek sendikalaşma oranları, toplu iş sözleşmeleri ve pazarlık gücü gerek direniş ve grevler açısından önemli bir noktada bulunduğuna dikkat etmek gerekir. Ayrıca, bu mücadeleler yalnızca kamu kesimini ilgilendirmemiştir: “Piyasanın bir bölümünde (kamu kesiminde) izlenen yüksek ücret politikalarının piyasanın tümünü, dolayısıyla özel kesimi de aynı doğrultuda etkilemesi kaçınılmazdır.” (Boratav, 2009: 124) Dolayısıyla kamu sektöründe yaşanan daralma ve güvencesiz istihdam eğilimi, piyasanın tümüyle beraber değerlendirilir. Kamu sektöründe çalışan işçilerin istihdam koşulları özel sektörde çalışan işçiler açısından çoğunlukla “devlet garantisinde” görülmüştür. Böyle bir değerlendirme, emek hareketinde, kamu sektöründe çalışanlarla özel sektör işçileri arasında zaman zaman bölünmeler yaratmıştır. Bununla beraber, Türkiye tarihinde, kamu iktisadi teşebbüslerinde örgütlenen ve siyasal iktidarı çalışma koşullarının iyileştirilmesi için adım atmaya zorlayan büyük bir işçi kitlesi olmuştur. Özelleştirmelerle birlikte yok olan bu işçi kitlesinin hem direniş pratiği hem de çalışma koşulları açısından emsal olma özelliği de aşınmaktadır. Özelleştirme süreçlerinde ortaya konan mücadelelerin kamu

sektöründe yaratılmış olan örgütlülüğün boyutlarını görünür kıldığı söylenebilir; ama kaybedilen bir direniş potansiyeli. Yaşanan dağılma ve parçalanma, hem kamu sektöründe bu örgütlülüğü kaybeden işçi kitlelerini hem de özel sektör işçilerini etkilemektedir.

Ayşe Buğra'ya göre kamu işletmelerinin sağladığı istihdamı, Türkiye'ye özgü piyasa düzeninden farklı bir alternatif toplum düzeninin parçası olarak görmek mümkün olabilir: “Bu toplum düzeni, İngiltere'nin Sanayi Devrimiyle sarsılan geleneksel toplum düzeninden farklıydı. Aradaki önemli farklardan biri, Türkiye'de merkezi devletin, modern refah devleti uygulamalarına da benzemeyen paternalist niteliğiyle, oynadığı rolle ilgiliydi. Ama Türkiye'nin bugün çözülen geleneksel düzeni de İngiltere'nin iki yüz yıl önce çözülmeye başlamış olan geleneksel düzeni gibi, insan ihtiyaçlarına ve toplumun bütünlüğüne verdiği öncelikle, ekonominin gereklerine endekli liberal toplum düzeninden ayrılıyordu. Türkiye'de çalışma hayatının içinde yer aldığı, ihtiyaç ve beklentilerin meşruiyet zeminini oluşturan ahlaki dünyayı, bu alternatif toplum düzeninin varlığını kabul etmeden anlayabileceğimizi sanmıyorum.” (Buğra, 2006: 27) Türkiye Devleti'nin, burada sözü edildiği şekliyle, paternalist niteliğine dair bir tartışma yürütmek elbette mümkündür. Fakat bu tartışmadan bağımsız olarak şu söylenebilir: Buğra'nın altını çizdiği “çözülen geleneksel düzen”de ve kamu sektöründe yaygınlaştırılan yeni çalışma koşullarında (4/C gibi), bugüne kadar sahip oldukları yaşam standartlarını sürdürme baskısı da hesaba katılırsa, işçilerin “ahlaki ekonomi” evreninde yer alan düzenli işin ve adil ücretin eksikliğinin büyük bir tahribata yol açacağı görülmektedir; tıpkı laissez faire'i, özgürlük olarak değil, “iğrenç bir zulüm” olarak gören İngiltere'nin alt tabakaları gibi. (Thompson, 2006: 661)

2. Tekel'in Tarihçesi ve Özelleştirme Süreci

1923 yılında, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın son döneminde tütün üretiminin ve gelirlerinin kontrolünü sağlayan yabancı sermaye iştiraki Reji İdaresi'ni satın alır; yani devletleştirir. 1925 yılında tütün ve tütünle ilgili hizmetlerin devlet tarafından yürütülmesi yönünde karar alınır. "Tütün, alkollü içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelerle ilgili "İnhisar" hizmetlerini yürütme görevi 1932 yılında kurulan inhisarlar Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir. Tütün, alkollü içkiler ve tuz 1932, barut ve patlayıcı maddeler 1934, bira 1939, çay ve kahve 1942, kibrit 1946 yılında devlet tekeli altına alınmıştır. Kahve 1946, kibrit 1952, barut, patlayıcı maddeler ve bira 1955 ve tütün 1986 yılında "Tekel" kapsamı dışına çıkarılmıştır. 1941 yılından 1983 yılına kadar faaliyetlerini Tekel Genel Müdürlüğü olarak yürüten şirket bu tarihte Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) haline getirilmiş, bu süreç içinde ayrıca Afyon alkoloitleri hizmetlerini yürütme görevi de verilmiş ancak 1984 yılında bu görev geri alınmıştır. 11 Mart 1987 tarihinde şirket, Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Tekel) adını almıştır.”¹⁵

Tekel'in yıllık kazancı oldukça yüksektir ve 1979 yılına gelindiğinde sigara devi şirketlerin pazarına giremediği tek ülke Türkiye'dir. Uluslararası sermaye ve merkez kapitalist ülkeler açısından önemli bir gündem maddesi oluşturan bu tütün ve sigara tekelinin kırılması için ilk düzenlemeler, 1979 yılında, Demirel döneminde hükümet programına alınır. (Aysu, 2010: 191) 1984 yılında sigara ithalat yasağı kaldırılır ve Tekel yabancı sigara ithalatına başlar. 1986 yılında özel sektöre Tekel ile ortaklık şartıyla sigara üretim izni verilir; artık tütünde devlet tekelinin kaldırılması

---

¹⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz.
<http://www.tta.gov.tr/default.asp?islem=tarihce>, 10.08.2011

yönünde önemli bir adım atılmıştır. 1985 yılında, tam da bu süreç yaşanırken, Tekel Genel Müdürü'nün basına verdiği demeçlerden bir örnek Tekel'in içinde bulunduğu dönüşümü ve dönemin neoliberal ideolojisini çok iyi özetlemektedir: “Tekel eskiden olduğu gibi ağır işleyen, yeniliklere kapalı, atıl bir kuruluş değil, hızlı çalışan, rekabete açık, kâr ederek ayakta duran yeni fikirlere açık bir kuruluş olacaktır. Yabancı sermaye ortaklığına açık olmamız bizi hedeflerimize ulaştıracaktır.” (Nokta, 1985: 42)

90'lı yıllarda Tekel'in yurtiçi sigara arzındaki payı gittikçe azalır. “Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 05.02.2001 tarih ve 2001/06 sayılı kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alın(ır)”¹⁶ 20 Haziran 2001'de “tütün, sigara ve alkollü içkilerde devlet tekeline son veren ve Tekel'in parçalanarak özelleştirilmesinin önündeki yasal engelleri kaldıran” (BSB, 2011: 140) Tütün Kanunu, TBMM'de kabul edilir. DSP-MHP-ANAP koalisyonu tarafından meclisten geçirilen yasa Cumhurbaşkanının geri göndermesi üzerine tekrar ele alınır ve yine aynı şekliyle kabul edilince 9 Ocak 2002'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer. Bu yasa ile Tekel tütün destekleme alımlarından çıkarılır ve çiftçiyle bağıını koparır.

2003 yılı itibariyle Tekel'in sigara ve içki bölümleri ayrı ayrı parçalanarak şirket kimliğine bürünmüş ve özelleştirilmelerinin yolu açılmıştır. Önce Tekel İçki Sanayi A.Ş'nin ve ona bağlı Tekel İçki Pazarlama A.Ş'nin, 2008 yılına gelindiğinde ise Tekel'in tütün ve sigara işletmelerinin özelleştirilmesi gerçekleşmiştir. Tekel'in

---

¹⁶ <http://www.tta.gov.tr/default.asp?islem=tarihce>, 10.08.2011

isim hakkıyla beraber yeni sahibi 1,7 milyar dolara işletmeyi satın alan British American Tobacco'dur.

İşte bu özelleştirme süreci boyunca Tekel bünyesinde pek çok işçi direnişi gerçekleşmiştir. Fakat en büyük direniş, 2009 yılı sonuna kadar Tekel'in tamamen kapanması ve işsiz kalan işçilerin mağduriyetlerini bildirdikleri takdirde Devlet Memurları Kanununun 4. maddesinin C fıkrasına uygun olarak istihdam edilmeleri gündeme geldiğinde Ankara'da meydana gelmiştir. Kamuda istihdam koşullarının çöküş sürecinde "4/C" üzerine yapılan ayrıntılı bir inceleme, Tekel Direnişi'nin ortaya çıkış koşullarını analiz etmenin önemli bir parçasıdır.

3. Yasallığın Sınırlarında: 4/C ve Muadilleri

4/C düzenlemesi, hem Tekel'in özelleştirilmesinden etkilenen on binlerce işçinin ve ailesinin yaşamlarını, görece daha güvenceli bir hayat sürebilecekleri ve gerek özlük haklarına, iş akitlerine gerek sendikalarına bağlı olarak gelecek kaygısını bu boyutta hissetmeyecekleri bir çalışma düzeninden koparmış hem de onları, kendilerince "kölelik" koşulları olarak adlandırılan bir istihdam ilişkisine mahkûm etmiştir. Böyle bir uygulamaya karşı ortaya çıkan direnişin, sınıf mücadeleleri açısından, emek hareketinin tarihsel kazanımlarını elinde tutma veya bir "ücret" artışı meselesi olmaktan daha "fazla" bir anlama geldiği görülmektedir. Kapitalist sistematüğün ürettiği, "insan metabolizmasının sınırlarına dayanan" çalışma ilişkilerine karşı gelişen kolektif hareketler, "çalışma"nın bizatihi kendisini sorgulatacak bir potansiyeli barındırır mı? Daha farklı bir şekilde ifade etmek

gerekirse, herhangi bir ücret mücadelesi bile kapitalizmin ontolojik zemini açısından yalnızca ücret mücadelesi olmakla sınırlı değilken, 4/C ile daha fazla görünürlük kazanan güvencesizlik eğiliminin deneyimlenmesiyle kurulan sınıfsallıklar toplumsal mücadeleler içinde nasıl bir ivme yaratabilir ve bu kolektivitelerde siyasal momentin kritik rolü nedir? Tekel Direnişi özelinde bu soruları tartışmaya geçmeden önce, 4/C düzenlemesinin somut çerçevesini çizmek faydalı olacaktır.

1980'lerden itibaren kamu kurumlarında uygulanan çalışma ilişkisinin ağırlık merkezi "sözleşmelilik" haline gelmiştir. Genel kamu hizmetlerinin memurlar aracılığıyla görüleceğine dair anayasal bir düzenleme bulunmasına rağmen özellikle eğitim alanında sözleşmelilik ilişkisinin yaygınlaştığı bilinmektedir. Hem çalışma düzeninin parçalanmış yapısı yüzünden, hem de her an iş akdinin feshiyle veya uzatılmaması tehdidiyle yüz yüze kalan çalışanların örgütlenmesinin de önüne geçildiğinden, bu dönüşümün "toplumsal" üzerindeki aşındırıcı etkisini ortaya koymak açısından kitlesel yahut kapsamlı bir karşı çıkış gerçekleştirilememiştir. Diğer yandan, bu süreçte, kamu sektöründeki işçilerin, özelleştirmeler kapsamında tasfiyesi gündeme gelmiş, bu işçilerin nerede nasıl istihdam edileceğiyle ilgili oldukça tartışmalı düzenlemeler yapılmıştır. Bu tartışmalar arasında en çok ses getirenlerin 4/C ile ilgili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Mesut Gülmez'e göre : "1972 yılında 12 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 657'ye ilk kez giren ve 1974'te 12 sayılı KHK ile değiştirilip 1975'te 1897 sayılı yasayla kesinleştirilen yürürlükteki metniyle yasada yer alan "geçici personel" istihdamının ve özellikle 2004 sonrasındaki uygulamanın barındırdığı sorunlar, eğer Tekel Direnişi olmasaydı, gün yüzüne çıkamayacak, yasanın öngördüğü koşulları yerine getirmeksizin uygulanan ve 2004'ten sonra da neoliberal politikaların gereği olarak düzenli

istihdam biçimlerini çökertmek amacıyla yaygınlaştırılmaya çalışılan bir istihdam biçimine dönüştürüldüğünün farkına varılamayacaktı.” (Gülmez, 2010: 62) Kusurları çoktandır gün yüzüne çıkmış olan bu istihdam biçiminin genel özellikleri nelerdir?

4/C istihdamının 1965 yılında kabul edilen Devlet Memurları Kanunu’ndaki adı “yevmiyeli personel”dir. 1970 yılında yapılan değişiklik ile “yevmiyeli personel” kaldırılmış, 4/C bendinde “işçiler”le ilgili düzenleme yapılmıştır. 1972 yılında ise dörtlü istihdam biçimine geçilmiş, işçiler D fıkrasına kaydırılarak, C fıkrasında “geçici personel”le ilgili düzenlemeler yapılmıştır. 1972 yılında 2 sayılı KHK ile yapılan düzenlemeler, 1974 yılında yapılan birkaç değişiklikle beraber günümüze kadar gelmiştir. Geçici personel sözleşme ile çalışmaktadır ve sözleşmeler özel hukuk alanına girer. Fakat işçi sayılmadıkları açıkça belirtilmiş ve İş Kanunu’nun kapsamı dışına çıkarılmışlardır. Yani geçici personelin durumunu düzenleyen kurallar özel olarak belirlenecektir. (Gülmez, 2010: 73-79) 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 4. Maddesinin C fıkrası şöyledir: “Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Dairesinin ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimselerdir.” Görüldüğü üzere, “geçici personel”in tanımını içeren yasal düzenleme, kamu hizmetlerinin örgütlenmesinde ihtiyaç duyulan mevsimlik/kısa dönemli personel gereksinimi için hazırlanmıştır. “Kamu hizmetlerinde istihdam edilen kişiler açısından kural, memurluk ve işçiliktir.” (Gülmez, 2010: 86) Kural dışına çıkmanın belirli yasal koşulları ve sınırları vardır. Bununla bağlantılı olarak, Gülmez’e göre geçici personele ilişkin yapılan düzenlemelerde Bakanlar Kurulu’nun yetkisinin yasal ve anayasal sınırları bulunmaktadır. 657 sayılı kanuna göre, Bakanlar Kurulu

yalnızca “sözleşme ve ücretlere ilişkin esasları saptayacaktır: “İçerik ve sınırlarının belirlenmesi gereken “sözleşme ve ücretlere ilişkin esaslar” dışında kalan konularda, kanımca Bakanlar Kurulu’nun yetkisi bulunmamaktadır. Öte yandan, bu yetkinin genişlememesi, örneğin, “ücretlere ilişkin esaslar” kapsamında genel olarak çalışma koşullarına ilişkin yasaklayıcı düzenlemeler yapılmaması gerekir.” Bununla beraber, yetkisini kullanırken Anayasa’nın üstünlüğü ilkesini ve Anayasa’da öngörülen sosyal hakları da gözetmekle yükümlüdür. (Gülmez, 2010: 80)

Diğer önemli düzenleme de geçici personelin çalıştırılacağı *görevlerin*, Maliye Bakanlığı ve Devlet Personel Başkanlığı’nın görüşleri alınarak, Bakanlar Kurulu’nca belirleneceğidir. “Bu istihdam biçiminin en önemli yasal koşulu budur ve “istisna” olmasının gereğidir.” (Gülmez, 2010: 80) Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda, *hizmetleri belirlemeden* geçici personel istihdam edilmesinin yasaya aykırı olduğu görülmektedir.

“Geçici”liğin ücretli emek açısından önemli sonuçları vardır. “Geçici personelin, bir yandan “sözleşme ile çalıştırılan” ama öte yandan “işçi sayılmayan kimseler” olmaları, daha baştan işçilik statüsünün Anayasa ve yasalarca sağlanan hak ve güvencelerinin kapsamı dışında bırakılmaları sonucunu doğurmaktadır. Öncelikle, hem işçi sayılmama ve hem de yalnızca yürütmenin tek yanlı olarak belirleyeceği ücret sınırları içinde çalışma zorunluluğu, örneğin personelin sendika, toplu sözleşme ve grev haklarından yoksun bırakılması sonucunu doğurmaktadır.” Bu haklar, uluslararası sözleşmelerle korumaya alınmış, “ ‘işçi sayılmayan’ diyerek yapılan biçimsel tanımlarla yoksun bırakılamayacak insan haklarıdır.” (Gülmez, 2010: 89) İşçi olarak tanımlanmadığı için anayasal, yasal haklardan ve uluslararası

sözleşmelerin güvencesinden mahrum bırakılan 4/C personeli için yapılan düzenlemelerin “kanun önünde eşitlik” ilkesine de aykırı olduğu söylenebilir.

İstisnai mahiyette olması gereken bir istihdam şekli kısa süre önce kitlesel bir düzenlemeye çevrilmiştir. Öncelikle, 217 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 8 inci maddesinin (f) bendine göre, Bakanlar Kurulu’nca 3/5/2004 tarihinde kararlaştırılan “Özelleştirme Uygulamaları Sonucunda İşsiz Kalan ve Bilahare İşsiz Kalacak Olan İşçilerin Diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Geçici Personel Statüsünde İstihdam Edilmelerine İlişkin Esaslar” yürürlüğe girmiş, bu yasal düzenlemede belirtilen kıstaslara uygun olmak şartıyla, özelleştirmeler sonucu işsiz kalanların istihdam şeklinin “4/C” olmasının yolu açılmıştır.

Tekel’in özelleştirilmesi sürecinde, Bakanlar Kurulu’nun 21 Aralık 2009 tarihli ve 2009/15759 sayılı kararında, özelleştirmeler sonucu işsiz kalacak personelin kamu kurum ve kuruluşlarında 4/C’li olarak çalıştırılmasına ilişkin esaslar düzenlenmiştir. Bu kararda, işçiler, özlük haklarından yoksun bırakılmış, eşit işe eşit ücret ilkesi, iş güvencesi, dinlenme hakkı, örgütlenme hakkı yok sayılmıştır. Ayrıca kararda, yalnızca işçilerin hangi kurumlarda çalışacakları, sayıları ve sözleşme süresi düzenlenmiş; hizmetlerin/görevlerin belirlenmesi söz konusu olmamıştır. Yasadaki “Bir yıldan az süreli veya mevsimlik” hizmet tanımına uyup uymadığıyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmaksızın, on binlerce işçiyi ilgilendiren bu düzenlemede, yasal koşul olan işin geçiciliğine dikkat edilmemiş, uzun yıllardır kamu sektöründe çalışan işçilerin hayatları alt üst edilerek, istisna niteliğinde olması gereken bir istihdam biçimi yasaya aykırı olarak genişletilmiştir. Bu düzenlemenin “küçük çapta bir iş yasası düzenlemesi” olduğu görülmektedir ve “uygulamaya süreklilik kazandırmıştır”. (Gülmez, 2010: 89) Bu Bakanlar Kurulu Kararı’ndan sonra, işçilerin

mücadeleleri sonucu, Tekel işçilerinin sendikası Tekgıda-İş ve siyasal iktidar arasında bir pazarlık süreci yaşanmıştır. Hükümet geçici personelle ilgili bazı iyileştirmeler yapmış fakat yapılan yasal “iyileştirmeler” 4/C istihdamının, hem işçilerin eski çalışma hayatlarına kıyasen hem de anayasal açıdan, temel eksiklerini gidermemiştir. Tekel işçileri çadırlarda direnişlerine devam etme kararı almıştır. Bunların yanı sıra, eylemin seyri açısından önemli bir diğer gelişme de Danıştay’a açılan davayla ilgilidir. Tekgıda-İş Sendikası, Tekel işçilerine 4/C’li olmaları için tanınan 30 günlük yasal süreyi idari yargıya taşımış, Danıştay, 1 Mart 2010 tarihli ve 2010/1184 sayılı kararında bu süre kısıtına dayanak teşkil eden maddelerle ilgili yürütmeyi durdurma kararı almıştır. Danıştay kararının ardından Sakarya Meydanı’ndaki çadırlar sökülmüştür.

4/C ile ilgili sıkıntılar Tekel Direnişi’yle görünürlük kazanmış olsa da, aslında uzun bir süredir güvencesiz çalışmanın alt yapısının hazırlandığı görülmektedir. Tekel işçilerine 2009/15759 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tanınan iş sonu tazminatı hakkı başka bir kurumda çalışan 4/C’li bir işçiye tanınmadığı için uygulamada büyük eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. 18 yıl boyunca TÜİK içerisinde 4/C statüsünde çalışan bir işçi, emekli olması gerektiği belirtilip ve sözleşmesi yenilenmeyerek kıdem tazminatı verilmeden iş akdinin sonlandırılması üzerine 2008 yılında Danıştay’da dava açmıştır.¹⁷ Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu davayla ilgili Anayasa Mahkemesi’ne başvurma kararı almış, Anayasa Mahkemesi 4/C düzenlemesini Anayasa’ya aykırı bulmadığını belirten ret kararını 2011’in Mart ayında ilan etmiştir.¹⁸

---

¹⁷ <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/4-cde-yolun-sonu-mu-haberi-25820>, 25.03.2010

¹⁸ A.M., E: 2010/46, K: 2011/60, k.t. 30.03.2011, <http://ishukuku1.blogspot.com/2011/10/anayasa-mahkemesinin-657-4c-maddesi.html>

4. 4/C: “Tiksindirici Bir Sınıf Yasası” mı?

Yukarıda, kapitalizmin, insanların deneyimlediği sömürü ve denetim mekanizmalarını gizemleştirici bir mantığının olduğu söylenmişti. 4/C düzenlemesinin, “Özelleştirme sonucu mağdur edilen bütün işçilere devletin kapılarını açtık”¹⁹ denilerek işçilerin önüne konmasında da benzer bir manipülasyona başvurulduğu görülmektedir. Devlet hâlâ büyük bir işveren konumundadır; ama yeni istihdam ilişkilerinin neredeyse tamamı piyasa mantığında kurulmaktadır. Devlet, üzerindeki sorumluluklardan kurtulmaya çalışmaktadır. E.P Thompson, işçilerin, İngiltere’de örgütlenme hakkına getirilen yasakları içeren yasayı “tiksindirici bir sınıf yasası” olarak gördüklerini söyler. (Thompson, 2006: 610) Bu yasanın özelliği telafi edici, koruyucu hiçbir hükme yer vermemesidir, tıpkı 4/C gibi. İşçilerin temel anayasal haklarını tahrip eden, uluslararası sözleşmeleri görmezden gelen yeni yasal düzenlemelerin de “tiksindirici bir sınıf yasası” olarak görüldüğü söylenebilir mi? “Devlet katında” tertiplenen yasal düzenlemeler yalnızca muhataplarını ilgilendiren hukuki metinler değil, “toplumsal” olana yönelik siyasal tercihlerdir. Bu yeni güvencesizleşme koşullarına nasıl tepkiler verileceği ise yine “siyasal alan”la yakından alakalıdır.

Devletin istisnai olmaktan çıkarıp kural haline getirdiği yasal düzenleme emek gücü üzerindeki etkisini de gözler önüne sermiştir. Emek sürecinin dönüşümüne özgül bir müdahale olarak düşünülebilecek 4/C düzenlemesi, neoliberal çağda sınıfsal birliktelikler yaratabilecek bir karşı duruşu da beraberinde getirmiştir. Bundan sonraki bölümde önce neoliberal dönemdeki sınıf konumlarına ve

---

¹⁹ İfade Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ’a aittir.
<http://4cmagdurlari.blogspot.com/2011/07/ozellestirme-sonucu-magdur-edilen.html>, 19.10.2011

hareketlerine değinilecek, sonrasında ise örnek olay olarak Tekel Direnişinde ortaya koyulan mücadelenin anatomisi çıkarılmaya çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NEOLİBERAL ÇAĞDA SINIF

HAREKETİ: TEKEL DİRENİŞİ ÖRNEĞİ

A. NEOLİBERAL ÇAĞDA “SINIF” VE SINIF MÜCADELELERİ

1970’li yıllar, Fordist birikim rejiminin ve Keynesçi refah devletinin yaslandığı korporatist uzlaşmanın çözüldüğü yıllardır. Bu yıllarda ulusal korporatizmin bileşenleri olan planlamacılık ve kamu yatırıma yönelik politikalar sorgulanır hale gelmiştir. 70’li yıllarda taban hareketlerinin dinamizmiyle, yüksek ücret ve tam istihdam politikaları için geniş çaplı mücadeleler vermiş sendikalar, değişen birikim rejiminin sendikal örgütlenmenin “eski” taleplerini geçersiz kılacak eğilimleriyle, emek cephesi üzerindeki yasal kısıtlarla ve baskıcı politikalarla büyük bir güç kaybı yaşamıştır. 80’li yıllarda yükselişe geçen neoliberal dönüşümle birlikte, sendikal hareketin yaslandığı korporatist uzlaşma tamamen çözülmüş ve dünyanın her yerini saran işçi grevlerinin, direnişlerin ve emek eksenli politikaların altındaki zemin kaymıştır. 80’li ve 90’lı yıllarda, kapitalist yeniden yapılanma ücretli emeği esnek, güvencesiz ve örgütsüz çalışmaya zorlarken, 80 yıllarda sessizliğe gömülen işçi örgütleri uzun süre emek süreçlerindeki dönüşümlere ve işçi sınıfının politik birlikteliğini parçalayan süreçlere karşı hamle yapamamıştır. Sınıfsal birlikteliği temel alan sol/sosyalist politikalar da aynı süreçte meşruiyet sorunu yaşamaya başlamıştır. (Urry, 1995: 103)

21. yüzyılda, sınıf temelli hak arayışlarının, ittifakların ve direnişlerin görece “münferit” durumlar olması, sınıfların toplumsal hayattaki görünürlüğünü ve hatta

varlığını sorgulatır hale gelmiştir.²⁰ Ücretlilik durumunun genelleşmesi, emeğin zihinselleşmesi, hizmet faaliyetlerinin artması gibi yakın zamanlarda yaşanan bir dizi değişim proletaryanın kaybolduğunu ileri sürenlerin dayanak noktası olmuştur. (Balibar, 2007: 192) Bu görüştekiler, daha ziyade, sınıf oluşumlarının ve sınıf mücadelelerinin Marx'ın analiz ettiği vahşi kapitalizm çağındaki halini esas alarak bu değerlendirmeye varmaktadırlar. 19. yüzyılın ve 20. yüzyılın büyük kısmının zihinlere kazındığı, ağır sanayide ve kol gücüyle çalışan erkek işçi figürüdür. Buna karşın, ücretli emeğin daha titiz bir tanımı yapılırsa, işçi sınıfı konumlarının artmaya devam ettiği görülecektir. (Eley, 2008: 700) Kapitalizm, ortadan kalkmak şöyle dursun, hem ücretli emekle ilişkisinde hem de birikim rejimindeki krizlerle baş etme konusunda pek çok “başarı” elde etmiş, önemli tarihsel dönüşümler geçirmiştir. Bu durumda esas sorgulanması gereken, kapitalist sömürü dönüştürerek ve yoğunlaşarak toplumsal yaşamın örgütlenişinde yerini korurken, temelinde sömürü ilişkisi olan toplumsal sınıfların ortadan kalktığı iddiası olacaktır.

Eley'e göre, analitik bir kategori ve toplumsal yaşamın örgütlenmesinin koşulu olarak sınıf durmaktadır: fakat yapısı ve ifade biçimleri önemli ölçüde değişmiştir. “Yeni istihdam alanlarıyla, işçi sınıfından olmanın coğrafyası ve cinsiyeti gibi, evde, ailede, cinsellikte, arkadaşlıkta, okulda, dinlencede ve zevk ve tarzda günlük yaşamın mimarisi de değişti. Temsilci sendikaların kömür madencisi, liman işçisi, çelik işçisi, makine imalatçısı işçileri, çetin fiziksel işlerde kas ya da kafa gücünü kullanan adamlar, kamu kurumlarında temizlik işçileri ya da büyük şehirlerdeki hastanelerde hizmetli olmaları birçok şeyi değiştiriyordu. Politika için bir temel olarak sınıfın farklı değerleri vardı.” Eley, 2000'lerde, 1945-1968'in sınıf

---

²⁰ Ahmet İnel “Sosyal Sınıflar Tarihe mi Karıştı?” adlı makalesinde, sosyal sınıf kavramının geçerliğini büyük ölçüde yitirdiğini iddia edenlerin, modern toplumda “bireyleşmenin” hızla yaygınlaşması olgusunu kendilerine dayanak aldıklarını belirtir. (İnel, 2008: 21)

tabanlı sosyal demokrasisinin canlandırılmayacak olmasını da buna bağlamaktadır: “Sınıfın anlamları; sınır ve imkânlarının, dâhil edilme ya da dışlanma şekillerinin, zaaf ve beklentilerinin biçimlendiği tarihsel koşullardan doğuyordu.” (Eley, 2008: 696)

Yeni istihdam alanları, dönüşen emek süreçleri, işçi sınıfından olmanın var olan emarelerini ve geleneksel işçi örgütlerinin işçileri aynı mücadele içinde bir araya getirebilme kabiliyetlerini de etkilemektedir. Tekel’in özelleştirilmesi, kamusal istihdamın çöküşünü sembolize ettiği kadar, kamu sektöründe ve büyük ölçekli işletmelerde örgütlü işçi profiline kayboluşunu da sembolize eder. Tekel Direnişi’nin örgütlenebilmesinin temelinde, Tekel gibi büyük ölçekli bir kamu iktisadi teşebbüsünde bir arada çalışan ve birlikte hareket edebilen bir işçi kitlesinin varlığı yatar. Bu işçi kitlesi hem mekânsal hem de niteliksel olarak parçalanarak, 4/C ile istihdam edildikleri yerlerde hizmetli, tekniker, temizlik işçisi vb. konumlarda çalışmaya başladıklarında sınıfsal olarak herhangi bir harekete dâhil edilme biçimlerinin de değişeceği düşünülebilir. Bu aynı zamanda işçi sınıfı kültüründe oluşmuş olan geleneksel anlamların ve beklentilerin de dönüşümüne işaret eder. Kolektif eylemin, anlamın içinde vuku bulduğu kültürel bağlamın içine gömüldüğü (Eder, 1996: 5) fikri, işçiler ve kolektif eylem arasındaki bağın da krizde olduğunu düşündürür. Taşeron olarak ya da sözleşmeli olarak çalışan işçilerin uzun süredir yalnızca kendi kurumlarına karşı mücadele edebildikleri ve işçi hareketlerinin siyasal bir güce dönüşebilme imkânlarının ortak bir direniş ivmesinde kesişmediği görülmektedir.

Balibar da, sınıfların ve sınıf mücadelelerinin siyasal bir mite, Marksizmin de bir mitolojiye dönüşüp dönüşmediğini sorgular. Ona göre sınıfların ortadan

kaybolmasının en radikal biçimi şu olacaktır: “Toplumsal iktisadi mücadelelerin ve ifade ettikleri çıkarların kayıtsız şartsız yitip gidişi değil –çatışmanın her yerde var olmasının beraberinde hiçbir hiyerarşiyi, toplumun görünür bir şekilde “iki kampa” bölünmesini, konjonktürü ve evrimi belirleyen hiçbir “son kerte”yi; teknolojik baskıların, devlet çıkarlarının ve ideolojik hırsların rastlantısal bileşkesinden başka hiçbir dönüşüm vektörünü getirmediği- birçok-biçimli toplumsal çatışma durumunun dokusunda emilip dağılmaları ve siyasal merkezîyetlerini kaybetmeleridir. Kısacası siyaset felsefesinin son yönelimlerinde yansımaları bulan, “Marx’vari” olmaktan çok “Hobbes’vari” bir durum.” (Balibar, 2007: 194) Oysa bugüne kadar yapılan düzeltmeler ve kaydırmalar Marksizmin kayıtsız şartsız iptaline yol açmaz. “Daha çok bu kuramın yeni baştan kalıba dökülmesine –kapitalizmin gelişiminin (sınıfsız toplumun kaçınılmazlığını “kendinde” taşıyan) “sınıfsal uzlaşmazlıkların bir yalınlaşması” olarak tasavvur edilmesine yol açan ideolojik önvarsayımları bir kez radikal bir şekilde eleştirdikten sonra, tersine, sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarının, belirlenmiş bir sonu olmayan bir dönüşüm sürecine işaret edecekleri, başka bir deyişle öncelikle toplumsal sınıfların kimliğinin kesintisiz bir dönüşümüne tekabül edecekleri yeni bir kalıba dökülmesine- olanak sağlayıp sağlamadıkları akla uygun bir şekilde sorulabilir. İşte o zaman Marksist, çok ciddi olarak, mitsel bir süreklilik ve bir kimlikle donanmış kişiler gibi anlaşılan sınıfların erimesi düşüncesini kendi hesabına yeniden ele alıp geldiği yere geri gönderebilir. Kısacası “sınıfsız bir sınıf mücadelesi”nin hem tarihsel hem yapısal varsayımını oluşturabilir.” (Balibar, 2007: 204)

Balibar, sonuç olarak “sınıfların kaybolması”nın hem bir gerçeğe işaret ettiğini hem de bir yanılsama olduğunu belirtir. “Bir gerçektir, çünkü uzlaşmazlığın

fiili olarak evrenselleşmesinin sonu, bir yandan işçi sınıfının öte yandan burjuva devletin yaklaşık bir yüzyıldır ulusal burjuvazileri ve proletaryaları görece birleştirdikleri yerel kurumsal biçimleri yıkarak, evrensel bir sınıf mitini geçersizleştirmeye varmıştır. Yine de bir yanılsamadır, çünkü sınıfların tözsel kimlikleri toplumsal aktörlerinin pratikleri karşısında bir sonuç olmaktan öteye gitmemiştir ve bu bakış açısıyla yeni hiçbir şey yoktur: o “sınıfları” kaybetmekle aslında hiçbir şey kaybetmedik. Bugünkü “kriz”, sınıf mücadelesinin belirlenmiş pratiklerinin ve temsil biçimlerinin krizidir; bu haliyle önemli tarihsel sonuçları olabilir. Ancak uzlaşmazlığın kendisinin yol olması değildir; ya da sınıf mücadelesinin uzlaşmaz biçimleri dizisinin sonu değildir.” (Balibar, 2007: 218) Balibar’a göre, sınıf mücadelesi *tüm* toplumsal pratikleri kapsayan, ancak bu konuda *tek* olmayan belirleyici bir yapı olarak düşünülebilir ve düşünülmelidir: “Daha doğrusu; kesinlikle tüm pratikleri kapsadığı *ölçüde* kaçınılmaz olarak diğer yapıların evrenselliğiyle iç içe geçer.” (Balibar, 2007: 219)

Balibar, yeni-liberal ve yeni-muhafazakâr politikaların, işçi hareketinin kurumsal biçimlerinin, örgütlü sınıf mücadelesinin dağılması ve gayri-meşru hale getirilmesi konusunda inkâr edilemeyecek *olumsuz başarılar* elde ettiğini söylemektedir. “Bu konuda kesin kararlı ve azimli çabalara gerek kalsaydı mitin direndiği düşünülebilirdi.” Tekel Direnişi esnasında, hareketin gayri meşru hale getirilmesi konusunda siyasal iktidarın çeşitli yollara başvurduğu bilinmektedir. Daha önemlisi, çadırlar kuruluyken ve Tekel Direnişi Türkiye gündeminde kendine ön sıralarda yer açarken, iktidar, belli bir direnişle karşılaşacağı hesabıyla, tehditlerini eyleme dönüştürme konusunda pek de rahat davranmamıştır. Bu, doğrudan, mitin direndiği anlamına gelmese de sınıfsal uzlaşmazlıkların açığa çıkarılmasında ve

iktidarın karşısına konulmasında belli kazanımlar elde edildiğinin göstergesidir. Balibar'a göre, sözü edilen olumsuz başarılar, kapitalist merkezlerin çoğunda işçi sınıfının arkasında uzun yıllara dayanan örgütler, deneyim ve kuramsal tartışmalar bulunduğu halde elde edilmiştir. “Son yılların tipik işçi mücadelelerinin en sert ve en yoğun olanları (İngiliz madenciler, Fransız demir-çelik ve demiryolu işçileri...) sektörel (hatta korporatif) ve savunmaya dönük, kolektif gelecek için anlam taşımayan gövde gösterileri gibi görünmektedir.” (Balibar, 2007: 193) Yeni-liberal ve yeni-muhafazakâr siyasal iktidarın olumsuz başarılarının Türkiye'deki görünümünde göze çarpan şey; bunların, işçi örgütlerine *rağmen* elde edilmiş olmaktan ziyade, sendikaların, genelde örgütlü sınıf mücadelesine ve özelde Tekel direnişine karşı sergilediği ikircikli tutumu ve fazla biriktiğinde hareketin enerjisini yavaşça sızdıran bir supap olma işlevi *sayesinde* gerçekleştirilmiş olduğudur.

Balibar, idealleştirilmiş “özne sınıf” tasvirinin temelinde yatan bir indirgemecilikle, işçi hareketini giderek işçi örgütleriyle ve –görelî de olsa- sınıfsal birliği işçi hareketiyle özdeşleştirmemek gerektiğini söyler. “Sınıf mücadelesinin toplumsal ve siyasal tarihini yapan çelişkileri üreten budur.” Gerçekte işçi örgütleri hiçbir zaman işçi hareketinin bütünü temsil etmemiş oldukları gibi, onunla dönem dönem çelişmek durumunda da kalmışlardır. “ Öyle ki her zaman, işçi hareketinin kendisini mevcut örgütlenme biçimlerine ve pratiklerine *karşı* yeniden kurması gereken bir an gelmiştir.” (Balibar, 2007: 206-207) Balibar'ın bu tespiti son derece önemlidir. Sınıfsal kalkışmanın ve bir çatışma durumunun, mevcut kurumsal yapıların (ör: sendikaların) çatlaklarından sızıp taşıdığı az rastlanır bir şey değildir; hatta bu durum örgütlerce kontrol edilemeyen direnişleri ve kopuşları da beraberinde getirebilir. Anılan çelişkinin tözünü temsil eden bu durumun ortaya çıkması ise

kuşkusuz pek çok etkene bağlıdır. Örneğin, neden Tekel Direnişi gibi büyük bir işçi mücadelesi, işçi hareketinin kendisini mevcut örgütlenme biçimlerine *karşı* yeniden kurabilmesine olanak sağlamamıştır? Belki de bu yeniden kurmayı tek tek direnişler özelinde değil; örneğin güvencesiz çalışmaya, özelleştirmeye, cinsiyetçi istihdama karşı verilen pek çok mücadelenin yarattığı ortak bir ivmede aramak gerekir.

Sınıfların ortadan kaybolduğu savına karşı, sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarının belirlenmiş bir sonucu olmayan bir dönüşüme işaret ettikleri ve sınıf oluşumlarının tözsel kimlikler değil, içinde pek çok farklılığı da barındıran kolektiviteler olduğu düşünüldüğünde, neoliberal dönüşümle birlikte ortaya çıkan sınıfsallıkların ve sınıf hareketlerinin eskinin mitsel bir temsili olmayacağı, aksine, ücretli emeğin mücadelesiyle ve şu anki tarihsel, toplumsal koşullar ve siyasal konjonktürle şekilleneceği görülecektir. Emeğin zihinselleşmesi, hizmet sektörünün genişlemesi, esnek ve güvencesiz çalışmanın yaygınlaşması elbette yeni sınıf koordinatları yaratmaktadır. Ama “Bütün bu güncel olgular, kapitalist gelişmenin varolan yapıları sürekli yıkan ve yeniden inşa eden, konumların ve ilişkilerin niteliğini sürekli değiştiren doğasına aykırı şeyler değil”dir. (Buğra, 2008: 16) Tekel Direnişi’nin ortaya çıkışında da, siyasal iktidarın sunduğu güvencesiz çalışma koşullarına duyulan öfke yatmaktadır. 4/C düzenlemesi, işçilerin dünyasında, ücretli emeğin “yarınsız” yaşamaya mahkûm edildiği yeni bir çalışma ilişkisinin adı oluvermiştir. Güvencesiz çalışma ilişkilerinin, neoliberal dönüşümle beraber hem ekonomik hem de siyasi olarak baskı altında tutulan emekçiler için yeni bir ittifak ve direniş ivmesi yaratıp yaratamayacağı zamanla görülecektir. Siyasal iktidarın Tekel Direnişi’ndeki işçilere karşı söylem ve eylemlerinde ortaya çıkan sınıfsal düşmanlık, sınıf mücadelelerinin, yakaladığı siyasal ivmeyle, toplumsal yaşamın örgütlenişini

baş aşağı etme gücünün de göstergesi olmuştur. Tekel Direnişi'nin özgüllüğü, aynı zamanda, pek çok farklılığı içinde barındıran bir işçi kitlesinin bu farklılıkları dzlemeden sınıfsal bir direniş oluşturabilmesinde aranmalıdır. Bu bağlamda, Tekel Direnişi'ni gerçekleştiren işçilerin söylem ve eylemlerine, cinsiyet, etnisite gibi farklılıkların eylemdeki görünümlerine ve eyleme etkilerine, işçileri eylem yapmaya iten iş ve yaşam deneyimlerine ve sınıfsallığın kuruluş pratiklerine yakından bakılacaktır.

B. TEKEL DİRENİŞİ'NİN ANATOMİSİ

1. Direnişin Hikâyesi: İmkânlar ve Sınırlar

4/C gibi güvencesiz bir çalışma ilişkisinin kitlesel boyutta uygulamaya geçirilmesi Tekel işçilerinin uzun süreli direnişlerini tetikleyen en önemli etken olmuştur. Tekel bünyesindeki emek hareketleri tarihine baktığımızda, 2009'dan önceki yıllarda da, Tekel işletmelerini özelleştirme hamlelerinin pek çok yerel direnişle karşılaştığı, hatta kimi zaman özelleştirmeler ertelense de nihai amacın ortadan kalkmamış olduğu ve 4/C'nin gündeme geldiği 2009 yılında işçiler arasında büyük huzursuzlukların ve çözüm arayışlarının baş gösterdiği görülür.

Tekel işçileri, öncelikle, 4/C'li istihdama karşı çıkarak, özlük haklarıyla birlikte başka kamu kurum ve kuruluşlarına geçme isteğiyle, kendi illerinde ve bölgelerinde çeşitli protestolar gerçekleştirmişlerdir. Herhangi bir eylem planı yapmayan Tekgıda-İş Sendikası temsilcilerini protesto etmek amacıyla İzmir'deki sendika binası işgal edilmiş, Diyarbakır, Adana gibi yerlerde bazı caddeler trafiğe kapatılarak eylem yapılmış, Başbakan'ın ve hükümet temsilcilerinin konuşma yaptığı tören alanlarında protestolar gerçekleştirilmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve hükümet temsilcileri, işçilere, “Yatarak para kazanma devrinin geçtiği” cevabını vermiştir.²¹ (Kaderoğlu Bulut, 2010: 301-303) Tekel işletmelerinin üretim kapasitelerinin, özelleştirme amacıyla aşama aşama daraltıldığı bilinmektedir. Fakat işletmelerde üretim durmamış, Tekel işçileri ilişkileri kesilene kadar aynı tempoda çalışmaya devam etmişlerdir: “Diyarbakır” da damar çekme fabrikasında

---

²¹ Çağrı Kaderoğlu Bulut tarafından hazırlanan “Ülke-Gündem-Direniş” adlı çalışmada Tekel Direnişi'nde yaşananlar kronolojik sırayla derlenmiştir. Çalışmanın tamamı için: **Tekel Direnişinin İşığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıf Hareketi**, Ankara: Notabene Yayınları, 2010, s. 301-352

çalışıyordum. 21 senelik işçiyim. Ama yaştan dolayı emekli olamıyorum. Yazının geldiği güne kadar çalıştık. Ertesi gün sizi işten çıkaracağız, diyorlar. Bantta çalışıyordum, tütün balyaları önümüze geliyordu. Fabrika çok büyük, ufala, ufala gidiyor tütün ama. Gelsin bir görsün hele yan gelip yattık mı.” (Petrol-İş Kadın Dergisi, 2010: 32)

Tekgıda-İş Sendikası ve Tekel işçileri hükümetin bu tavrına karşı 15 Aralık 2009’da Ankara’ya gelerek Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Genel Merkezi önünde kitlesel bir eylem gerçekleştirme kararı almıştır. 106 otobüsle Ankara’ya gelen yaklaşık 10 bin Tekel işçisi, AKP Genel Merkezi önünde toplanmak istediğinde polis barikatıyla karşılaşmıştır.²² Ankara Valiliği’nin gün önceden eylemi yasaklaması (Kaderoğlu Bulut, 2010: 304), AKP Hükümeti’nin Tekel işçileriyle ilgili uzlaşmaz tavrının bir göstergesidir. Tekel işçilerinin genel merkezi ziyaret talebi polis barikatıyla engellenirken, içeridekilerle görüşebilen Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel’in “Çözüm bulana kadar buradayız”²³ sözleri Tekel işçilerinin Ankara’da kalarak çare arayacağını sinyali vermiştir.

İki üç gün boyunca hükümetten birileriyle görüşmeye ve dertlerini anlatamaya çalışan işçiler Ankara’nın merkezinde yer alan Abdi İpekçi Parkı’ndan AKP Genel Merkezi’ne doğru her hareket edişinde polis engeliyle karşılaşmış, İçişleri Bakanlığı’nın talimatıyla 17 Aralık günü gerçekleştirilen polis müdahalesinde, aralarında muhalefet partilerinden milletvekilleri de bulunan gruba gaz bombaları ve tazyikli suyla müdahale edilmiştir. Müdahaleden sonra, Türk-İş Genel Sekreteri ve Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel’in de aralarında bulunduğu pek çok kişi

²² <http://www.bianet.org/bianet/emek/118882-tekul-iscileri-akp-genel-merkezi-onunde-hak-ariyor>, 09.10.2011. Haberler derlenirken, özellikle eylemi gün gün takip eden ve ülkenin resmi gündeminden kaçan haberleri titizlikle derleyen Bağımsız İletişim Ağı’nın internet sitesinden (bianet.org) yararlanılmıştır.

²³ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/13204336.asp>, 08.09.2011

gözüne alınmıştır.²⁴ Tekel işçilerinin Abdi İpekçi Parkı'ndan zorla çıkarılmasından sonra eylemin yeni adresi Ankara'nın Sakarya Meydanı'nda bulunan Türk-İş binası olmuştur.

Bundan sonraki günlerde Türk-İş binası önünde toplanan işçilerin sayısı gittikçe artmış, kadın işçilerin de yoğun katılım gösterdiği sancılı bekleyişte hükümetin 4/C'yi kaldırmak için somut bir adım atmaması tansiyonu yükseltmiştir. Aslında Tekel işçilerinin hak arama mücadelesi, doğrudan radikal bir direnişi hedeflemekten ziyade hükümetle müzakere etmek ekseninde başlamış fakat müzakere kanallarının tıkanması işçilerin azim ve iradesini daha radikal eylemler doğrultusunda kullanmasını tetikleyen bir unsur olmuştur. Bu süreçte hem işçilerle dayanışmak için açıklamalar yapan ve Türk-İş'i göreve çağıran sendikaların (Bunlar Petrol-İş, Hava-İş gibi Türk-İş'in içindeki "muhalif" sendikalar) hem de DİSK, KESK gibi konfederasyonların ve demokratik kitle örgütlerinin varlığı, eylemin kendine alan açmasında ve hareketi sahiplenen bir taban oluşmasında etkili olmuştur.

Tekel işçilerine yapılan müdahalelerde eylemcilerin arasında provokatör olduğu iddiası da bulunmaktadır.²⁵ E.P. Thompson, kapitalist ekonomi politiğin karşısında iktisadi ve siyasi bir güce dönüşen halkın radikal eylemlerinin siyasal iktidar tarafından pek çok yöntemle bastırılmaya çalışıldığını söyler. Neoliberal iktisadın mantığını karşılarında bulan Tekel işçileri, içlerinde pek çok farklı inancı ve etnisiteyi de barındıran bir çeşit "halk radikalizmi"ni temsil ettiği ölçüde siyasal iktidarın provokasyon iddialarının da muhatabı olmuştur. Dünyanın pek çok yerinde sınıf hareketlerinin "bozgunculuk" olarak kodlandığı görülmektedir. Başbakan Recep

---

²⁴ <http://www.bianet.org/bianet/emek/118935-hukümetin-tekul-iscilerine-dayaktan-baska-onerisi-yok>, 09.10.2011

²⁵ http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2009/12/18/polis_tekul_iscisini_de_vekilleri_de_aglatti, 10.10.2011

Tayyip Erdoğan'ın Tekel işçilerinin arasında teröristlerin olduğunu ima eden sözleri bu konuyla ilişkilendirilebilir. Tekel işçileri ise, bu ithamlara karşı, eyleme aileleri ve çocuklarıyla birlikte katıldıklarını ve amaçlarının yalnızca “ekmek” olduğunu göstermeye çalışmış ve hareket içinde hükümetin bozgunculuk olarak adlandırabileceği radikal eylemleri önlemeye çalışmıştır. Tekel hareketinin kapsamı da –destekleyen halk tabakaları, esnaf, öğrenciler- bozgunculuk iddialarını çürütmekte etkili olmuştur. Türkiye'deki halk radikalizminin (E.P. Thompson'ın kullandığı şekliyle, belirsizlik ve genişlik ifade ettiğini akılda tutarak) yıldırma ve sansür yoluyla kendini ifade etme araçlarından uzaklaştırıldığı da görülmektedir.

Başbakan'ın “Geldiğiniz yere dönün” açıklamasının ve hükümetle yapılan görüşmelerden hiçbir olumlu yanıt alınamamasının ardından 23 Aralık günü toplanan Türk-İş Başkanlar Kurulu “sürekli eylem” kararı almıştır. Konfederasyona bağlı işçilerin 25 Aralık günü ülke çapında bir saat geç iş başı yapacağı duyurulmuş, DİSK ve KESK gibi konfederasyonlar da bu eyleme katılacağını duyurmuştur.²⁶ Eylemin, görüşmelerden olumlu sonuçlar alınamaması halinde her Cuma günü tekrarlanacağı duyurulmuştur. İş bırakma eyleminden birkaç gün sonra, Tekel İdaresi, işe gelmeyen işçileri tespit edip yasal işlem yapacağını duyurmuş, işçiler ise izin ve raporlarını kullanmaya devam etme kararı almıştır. Bunun üzerine bazı işçiler, kendilerine rapor verilmemesi konusunda hastanelere baskı yapıldığını, ücretli, yıllık ve idari izin verilmemesi için de fabrika müdürlerine yazı gönderildiğini söylemiştir. Ayrıca Aralık sonunda Tekel işçilerinin iş akitleri de feshedilmeye başlanmıştır. (Kaderoğlu Bulut, 2010: 314)

---

²⁶ <http://www.bianet.org/bianet/emek/119063-turk-is-tekeli-iscileri-icin-surekli-eylem-karari-aldi>, 09.10.2011

Türk-İş Başkanlar Kurulu 30 Aralık'ta tekrar toplanarak aldıkları “sürekli eylem” kararı çerçevesinde 8 Ocak, 15 Ocak, 22 Ocak tarihlerinde “çalışmama haklarını” kullanacaklarını açıklamış ve AKP il binaları önünde kitlesel basın açıklamaları yapılacağını duyurmuştur.²⁷ Bu açıklamayla, soğuk havada ve çok zor şartlarda bekleyen işçilerin talepleri Ocak ayı içine yayılan bir dizi eyleme havale edilmiş ve daha sonra da tekrarlanacak olan bu strateji (uzak tarihlerde zamana yayılan eylemler) işçileri yılgınlığa iten etkenlerden biri olmuştur. Tekel işçileri ise, yeni yılın gelişini pek çok kesimden insanın katıldığı bir kutlamayla sokakta kutlamış, halaylar ve horonlar eşliğinde geçen kutlamaların işçilere moral kaynağı olduğu görülmüştür. Sınıf hareketlerinde eğlenmek için yapılan gösterilerde, hem direnişe katılan işçilerin motivasyonunun arttığı, hem de iktidarın, alay, yergi, dans, muhalif şarkılar gibi öğeleri barındıran bir dizi politika altı tutum ve gelenekle eleştirilerek değersizleştirildiği ve hegemonik kültürün karşısına alt sınıfların kendi “karşı” kültürlerini koydukları gözlemlenebilir.

5 Ocak günü 120 Tekel işçisinin, Ankara'daki direnişe dikkat çekmek için Boğaziçi Köprüsü'nde eylem yapma isteği yine polis engeliyle karşılaşmış, gözaltına alınan işçilere trafiği engelledikleri gerekçesiyle para cezası kesilmiştir.²⁸ 6 Ocak günü ise, 40'ı aşkın Tekel işletmesinde ve Ankara'daki Türk-İş binasında, Tekel işçilerinin direnişe devam edip etmeme isteklerini ölçen bir referandum gerçekleştirilmiş, 9 bini aşkın oyla “direnişe devam” etme kararı alınarak işçilerin kitleselliği ve kararlılığı ortaya konmuştur. Sanatçı, gazeteci ve akademisyenden oluşan 44 kişilik bir grup da, işçilere destek vermek için Tekel Dayanışma grubunu

---

²⁷ <http://www.bianet.org/bianet/toplum/119189-turk-is-2009-isciler-icin-son-zamanlarin-en-kotu-yili>, 09.10.2011

²⁸ <http://www.bianet.org/bianet/diger/119290-eylem-yapan-tekul-iscilerine-trafik-cezasi-kesildi>, 09.10.2011

kurmuştur.²⁹ Mustafa Türkel, yeni eylem planlarında, kefeni simgeleyen giysilerle Türkiye'nin birçok bölgesinden yola çıkıp Ankara'ya yürüyecek olan işçilerin 15 Ocak'tan itibaren ilk üç günde oturma eylemi, ikinci üç günde açlık grevi yapacaklarını, sorunlarına çözüm bulunmazsa ölüm orucuna başlayacaklarını açıklamıştır. (Kaderoğlu Bulut, 2010: 316-317)

Genel grev istekleri dikkate alınmayan (Tekel işçilerinin artık üretimdeki gücünün de bittiği göz önünde bulundurulursa) işçiler, eylemin 25. gününde AKP Genel Merkezi'nin önüne gelerek seslerini duyurmaya çalışmış, bazı işçiler kendilerini demir korkuluklara zincirleyerek farklı direniş pratikleri denemiştir. Polisin demir makaslarla zincirleri keserek müdahalede bulunduğu eylemde 42 işçi gözaltına alınmış, bir süre sonra eylemciler serbest bırakılmıştır.³⁰ Yine birkaç gün sonra İzmir'de gerçekleştirilen bir eylemde Bostanlı İskelesi'nden şehir hatları vapuruna binerek sloganlar atan Tekel işçileri, 1 saatlik bir eylemin ardından sendikanın telkiniyle vapurdan ayrılmış, Konak Meydanı'na yürüyen işçiler burada da bir oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Tekel işçilerinin, 15 Ocak'taki oturma eylemi ve 16 Ocak'ta olması planlanırken “güvenlik gerekçesiyle” 17 Ocak tarihine alınan miting öncesi hareketin gücünü yayma ve destek bulma çabaları uluslararası alanda da ses getirmiştir. Avrupa Gıda Sendikaları Birliği (EFFAT) ve Alman Gıda İş Sendikası'nın (NGG) da aralarında bulunduğu uluslararası sendikal yapılar da direnişe desteklerini açıklamış, bu uluslararası örgütlerden ve konfederasyonlardan bazıları Başbakan'dan randevu talep etmiş ve direnişin takipçisi olacaklarını ilan etmiştir.³¹

²⁹ <http://www.bianet.org/bianet/toplum/119313-tekul-iscisi-eyleme-devam-dedi>, 09.10.2011

³⁰ http://web.dha.com.tr/n.php?n=ddcfaf1b-2010_01_08, 16.10.2011

³¹ <http://www.bianet.org/bianet/toplum/119457-tekul-iscisine-oturma-eylemi-oncesinde-avrupadan-destek>, 09.10.2011

Tekel işçilerinin oturma eylemi, işçilerin ailelerinin ve Türkiye'nin çeşitli kentlerinden gelen sendika üyelerinin de katılımlarıyla 15 Ocak'ta başlamıştır. İşçiler, Türk-İş binası önünde sıkıştırılmak istense de, oturma eylemi için getirdikleri tabureler ve battaniyelerle Sakarya Meydanı'na yayılmış, soğuk ve yağışlı hava şartlarından korunabilmek için kendilerine naylon brandalarla çadırlar hazırlamışlardır. (Kaderoğlu Bulut, 2010: 319) Tekel işçilerinin sokakta alan tutmaları ve kendilerine toplumun pek çok kesimiyle sosyal ağlar kurabilecekleri bir alan yaratabilmiş olmaları direnişin 78 gün sürebilmesinde çok etkili olmuştur. Bu andan itibaren Tekel işçileriyle, “çadırkente” gelen öğrenciler, demokratik kitle örgütleri, Ankara halkı, sol gruplar vd. arasında yoğun bir iletişim ve dayanışma ağı başlamıştır. Direnişin temelini oluşturan ve ekonomik bir talep gibi görünen -4/C'li olmayı reddetme- istekleriyle yola çıkan Tekel işçilerini iktidar için bizzatihi siyasal bir tehdide dönüştüren şey tam da “sokakta” olmak ve diğer muhalif gruplarla dayanışma örüntüleri yaratarak hareketin etki alanını genişletmek olmuştur.

17 Ocak'ta Türk-İş'in düzenlediği “Ekmek, Barış, Özgürlük İçin Demokrasi ve Haklar Mitingi” Sıhhiye Meydanı'nda kitlesel bir katılımı gerçekleştirilmiştir. Mitinge çeşitli işçi ve memur sendikaları, meslek odaları, öğrenciler, kadın örgütleri, gey ve lezbiyen toplulukları da destek vermiş ve son yılların en geniş kapsamlı buluşmalarından biri düzenlenmiştir. Miting alanında geniş güvenlik önlemleri alınmış, yüksek binalara keskin nişancılar yerleştirilmiş ve Özel Harekat'a bağlı polisler alanı sürekli olarak kontrol etmiştir.³² Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu konuşmasında genel grevden bahsetmeyince kürsüyü işgal eden Tekel işçileri genel grev çağrısında bulunmuş, ardından Türk-İş binasının önüne giderek Kumlu'yu

---

³²<http://www.cnnturk.com/2010/ekonomi/genel/01/17/isciler.genel.grev.istedi.turk.is.sessiz.kaldi/559051.0/index.html>, 24.09.2011

eleştiren sloganlarla hâlâ yeterince etkili bir sendikal eylemin örgütlenememesini protesto etmiştir. Binada kimseyi bulamayan işçileri, genel greve hazır olduklarını ama bunun ancak diğer konfederasyonların da desteğiyle gerçekleştirilebileceğini söyleyen Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel yatıştırılmıştır.³³

Mitingin bitiminden birkaç saat sonra 31 Ocak tarihi itibarıyla Tekel işçilerinin sözleşmelerinin feshedileceği haberi gelmiş, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB), işçilere ortalama 41 bin kıdem ve ihbar tazminatı ödeneceğini duyurmuştur. Tekel işçileri, “siyasal iktidarın vurdumduymazlığı karşısında çaresizliğin çaresi olarak”³⁴ kefeni simgeleyen giysilerle 19 Ocak günü açlık grevine başlamıştır. Ayrıca işçiler, ÖİB’nin işçilere ortalama 41 bin ödeneceğini içeren açıklamasını bordrolarını göstererek yalanlamışlardır. Hem açlık grevi yapan işçiler arasında hem de soğuk hava şartlarından etkilenen diğer işçiler arasında ciddi sağlık sorunları baş göstermiştir. (Kaderoğlu Bulut, 2010: 321) 4/C’deki iyileştirmelerin özlük haklarıyla beraber kamu kurum ve kuruluşlarında çalışmalarına yönelik hiçbir olumlu düzenlemeyi içermediğini söyleyen işçilerden biri açlık grevinin başladığı gün şu açıklamayı yapmıştır: “33 gündür memleketimden uzakta buralardayız. Ölümüz dirimizden daha fazla para eder. Bugün biz ölsek ailemize bin 100 lira maaş bağlanacak. Ben 11 ay çalışacağım ve alacağım maaş aylık 700 milyon lira. Ölmeye teşvik ediyorlar. Ben ölmek istiyorum ama mücadelemize son vermemek için burada direneceğim.”³⁵

İşçi ve memur konfederasyonları başkanları, 21 Ocak günü, hükümetle yapılan görüşmeleri değerlendirmek üzere Türk-İş binasında bir araya gelmiş,

³³ <http://www.bianet.org/bianet/emek/119514-isciler-dayatti-genel-grev-istiyoruz>, 09.10.2011

³⁴ Tek Gıda-İş Sendikası Genel Sekreteri Mecit Amaç’ın demecinden alınmıştır.

<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/119553-tekel-iscileri-aclik-grevine-basladi>, 09.10.2011

³⁵ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=975466&CategoryID=80>, 13.09.2011

toplantıdan 26 Ocak günü saat 17.00'a kadar sonuç alınamazsa "Dayanışma grevi ve üretimden gelen gücün kullanılacağı tarihi belirlemek dâhil olmak üzere yeniden bir araya gelme" kararı çıkmıştır. Başbakan Erdoğan ise AKP Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısı'nda yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: " 'Gerekirse hükümet deviririz' diyor. Neymiş? Hükümet devirmiş. Sen avucunu yalarsın, avucunu... Neyi deviriyorsun sen? 15 milyonluk temsilcisi olan AK Parti hükümetini devireceksin. Senin kaç tane üyen var ya, ne ile konuşuyorsun. Önce haddini bil. Haddini bil ve bizi söylemeyi düşünmediğimiz ifadeleri kullanmaya mecbur etme. Biz karşılıksız para basmadık, basmayacağız. Çünkü karşılıksız para basmayı çok açık ifade ediyorum, hırsızlık olarak gören bir iktidarız. Tekel işçisi 4/C istemiyor. Ya 4/C mensupları bu ülkenin evladı değil mi? Toplamda şu anda 19 bin 4/C kapsamında olan işçimiz var. E, siz? Bu farklılık nereden geliyor? Biz iyi niyet gösterdik. Gösteriler sona ersin dedik. Onlara doğru olumlu bir yaklaşım sergiledik. Ama bu kardeşlerimiz muhalefet partilerinin, marjinal örgütlerin, hükümet karşıtı güçlerin istismarına maalesef alet oluyorlar. Ey işçi kardeşim, memur kardeşim, size sesleniyorum: 13,5 katrilyon nemalarınızı kim ödedi?"³⁶ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, "çoğunluğun" diktatörlüğünü yansıtan ve işçileri azarlayıp had bildirerek eylemin değersizleştirilmesini amaçlayan konuşması Tekel çadırlarında büyük bir öfkeyle karşılanmıştır.

23 Ocak günü Ankara Valiliği, işçilerin çevreye ve esnafa rahatsızlık verdiğini gerekçe göstererek Tekel işçilerinden eylemlerine son vermesini istemiştir. (Kaderoğlu Bulut, 2010: 322) Ankara Valiliği'nin ihtarları; çeşitli illerdeki Emniyet Müdürlükleri ve onlara bağlı kolluk güçlerinin sert müdahaleleri, gözaltıları; bazı

---

³⁶ <http://www.bianet.org/bianet/emek/119613-isciler-26-ocaki-bekliyor-erdogan-4-cyi-savunuyor>, 09.10.2011

kurum ve kuruluşların iş bırakma eylemlerine katılan işçilere yasal işlem uygulayacağını açıklaması; rapor talep edilen hastanelerin işi yokuşa sürmeleri; izin talep edilen Tekel işletmelerinin işçilere zorluk çıkarması; ilerleyen günlerde bankaların kıdem tazminatlarını çeken işçileri ifşa etmesi ve borcu olanların tazminatını bloke etmesi; SGK'nın işsiz kalan işçilerin sağlık güvencesinden yararlanma haklarını 100 günden 10 günden düşürmeye çalışma girişimi, hükümetin hareketi çembere almak için pek çok yönteme başvurduğunu göstermektedir. Sakarya esnafının da desteğini arkasına alan Tekel işçileri ise çadırları sökmemiş, destek veren örgütlerden ve belediyelerden sobalar alarak çadırları daha yaşanabilir hale getirmeye çalışmış, bazı işçiler de kişisel bilgilerini hükümete ifşa eden bankaya dava açma yoluna gitmiştir.

25 Ocak'ta dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek Tekel işçilerinin direnişiyle ilgili "Hükümetimizin bir hatası varsa, özelleştirme sonucu açıkta kalan işçilerimize merhamet göstermesidir" açıklamasında bulunmuştur.³⁷ Oysa işçilerin 4/C'li olmasının yolunu açan Bakanlar Kurulu kararının AKP döneminde alındığı bilinmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Tekel işçilerinden biri şu açıklamayı yapmıştır: "Diyorlar ki; 'merhamet ettik' Biz kimseden merhamet dilenmiyoruz. Kimsenin merhametine de ihtiyacımız yok. Seçimle gelenler 'merhamet' kelimesini ağzına alamaz. Seçimle gelenler kendini halkından büyük göremez. Sosyal devlette merhamet olmaz. Sosyal devlette yurttaşlık hakkı olur. Biz de bu hakkı istiyoruz."³⁸

Hükümete verdikleri süre dolunca, Türk-İş Genel Başkanı Kumlu 26 Ocak'ta diğer konfederasyon başkanlarıyla bir araya gelmiş, 28 Ocak'ta Başbakan'la

---

³⁷ <http://www.bianet.org/bianet/emek/119655-tekul-iscileri-merhamet-degil-haklarini-istiyor>, 09.10.2011

³⁸ <http://haber.sol.org.tr/sonuncu-kavga/ankara-halki-tekul-iscileriyle-sokakta-haberi-23295>, 12.08.2011

görüŖeceğini aıklamıŖ, konfederasyonlarla birlikte aldıkları kararda sorunun özölmemesi halinde 3 Ŗubat'ta "üretimden gelen güçlerini kullanma" yoluna gideceklerini beyan etmiŖtir. Kumlu iŖ bırakma eylemiyle ilgili, gazetecilerin "genel grev" sözünü kullanması üzerine "Genel grevin Ŗartları farklı. Biz 'genel grev' değil 'eylem' diyoruz" açıklamasında da bulunmuŖtur.³⁹ Bu açıklamada Türk-İŖ'in daha "radikal" denebilecek eylemler örgütleyememesinin izdüŖümleri de bulunmaktadır. Türk-İŖ Genel BaŖkanı, gece gündüz sokakta yatan binlerce iŖçinin mağduriyetinin hâlâ bir genel grev ya da daha etkili bir eylem için yeterli bir sebep olmadığını ima etmiŖtir. Türk-İŖ'in yüzünü devamlı olarak tabana değil, müzakere yollarını tıkamaktan çekinmeyen hükümete çevirdiği söylenebilir. Türk-İŖ bünyesindeki pek çok sendikanın Tekel iŖçilerine hiç destek olmadığı da hesaba katılırsa, sendikal temsildeki krizin Tekel iŖçilerinin enerjisini tükettiği ve direniŖin kendine mevzi kazanma imkânlarını çoğu zaman bertaraf ettiği görülecektir.

28 Ocak'ta BaŖbakanla yapılan görüşmeden sonra, BaŖbakan'ın 4/C ile ilgili iyileŖtirmeler konusunda bakanlara talimat verdiği öğrenilmiŖtir. BaŖbakan, alıŖmayı gördükten sonra Türk-İŖ'le tekrar görüşeceğini söylerken, Mustafa Kumlu da yapılan iyileŖtirmeleri görmeden bir açıklama yapamayacağını belirtmiŖtir. Bu görüşmeden sonra çadırlarda devam etmekte olan açlık grevlerine de ara verilmiŖtir.⁴⁰ Fakat gerek BaŖbakan'ın gerek bakanların açıklamalarından, 4/C düzenlemesinde yapılan ufak tefek deęiŖiklikler dışında baŖka bir kazanım sağlanamayacağı ve hükümetin 4/C'yi dayatmaya kararlı olduğu anlaŖılmıŖtir. Nitekim alıŖmalar tamamlandıktan sonra hükümetle yapılan görüşmeden olumlu bir sonuç alınamamıŖ ve Tekel iŖçileri eyleme ve açlık grevlerine devam kararı almıŖtir.

³⁹ <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/119683-tekelerde-erdogan-adim-atmazsa-3-subatta-genel-eylem-var>, 09.10.2011

⁴⁰ <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/119728-tekelerde-hukümet-yeni-calisma-yapacak>, 09.10.2011

Bu görüşmelerden de sonuç alınamaması, işçiler ve hükümet arasındaki iplerin iyice koptuğu şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹

Başbakan, direnişin yasal olmadığını ve ay sonuna (Şubat 2010) kadar sabreceklerini söylemiştir.⁴² Konfederasyonlar bazında yapılan toplantıdan ise 4 Şubat'ta tüm gün iş bırakma eylemi yapılması kararı çıkmıştır. Fakat Türk-İş yönetiminin büyük bir bölümünün bile iş bırakma eylemine karşı çıktığı görülmüştür. Türk-İş Genel Teşkilatlanma sekreteri Pevrul Kavrak sadece Tekel işçileriyle genel greve gidilemeyeceği yönünde açıklamalarda bulunmuştur: “Bir günlük iş bırakmanın maliyeti 600 bin lira. Bunu işverene anlatamayız.” (Kaderoğlu Bulut, 2010: 328)

4 Şubat günü yapılacak tüm gün iş bırakma eylemi öncesi Ankara Valiliği eylemi yasa dışı ilan etmiş, katılanlar hakkında yasal işlem yapılacağını duyurmuştur. Valiliğin hem anayasal bir hak olan “Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı”nı hem de sendikal hakları ihlal etme girişimleri sonuç vermemiş, sendikalar ve işçiler Valiliğin yazısını gerekirse Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götüreceklerini açıklayarak iş bırakma eylemlerini kararlılıkla sürdürmüştür.⁴³ Aynı gün hükümet çeşitli bakanlıklarda, müdürlüklerde ve üniversitelerde 36 bin 215 kişilik 4/C kadrosu açan yeni kararnamesini açıklamıştır.⁴⁴ Hükümetin bu istisnai nitelikli istihdam statüsünü genelleştirme eğiliminin pek çok kamu kurum ve kuruluşunda süreceği görülmüştür.

---

⁴¹ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/13668701.asp>, 17.08.2011

⁴² <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/119795-erdogan-4cyi-hala-yetim-hakki-edebiyatiyla-savunuyor>, 09.10.2011

⁴³ <http://www.bianet.org/bianet/insan-haklari/119847-basbakan-yaniltiyor-ne-is-birakmak-yasadisi-ne-de-direnis>, 09.10.2011

⁴⁴ <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/119851-hukümet-genel-grev-gununde-36-bin-4c-kadrosu-acti>, 09.10.2011

4 Şubat'taki eyleme 5 konfederasyon destek verirken, Memur-Sen son anda aldığı bir kararla eyleme katılmayacağını açıklamıştır. Konfederasyonlara bağlı bazı sendikalar eyleme hiç destek vermezken, bazı çalışanların eyleme katılımının iş yeri baskısıyla engellendiği gözlemlenmiştir. Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu eylemin baskılara rağmen başarılı geçtiğini söylese de⁴⁵, böyle büyük çaplı bir eyleme arzu edilen katılım sağlanamamış ve sendikalar ellerinde bulunan önemli bir gücü iktidar karşısında koz olarak kullanamamıştır. 1980 sonrasında ellerindeki pazarlık gücünü kaybeden sendikalar, yalnızca ücret mücadeleleriyle sınırlı olmayan toplumsal bir sendikacılık anlayışı geliştirmekte zorlanmışlardır. 89 Bahar Eylemleri ve Zonguldak Yürüyüşü sonrası, bu çapta bir direnişi örgütlemeyi başaramamış sendikal yapıların Tekel Direnişi'nde de pek çok zaaf göstermesi hareket ve sendikal yapılar arasında ciddi krizler yaşandığının göstergesidir.

İş bırakma eyleminin ardından yeniden bir araya gelen konfederasyonlar yine Başbakan ve Cumhurbaşkanı ile görüşme talebinde bulunmuş, direnişe destek olmaları için sorunu uluslararası alana taşıma kararı almıştır. 10 Şubat'ta bir grup kadın işçi Emine Erdoğan'la görüşmek için girişimlerde bulunmuş fakat onları karşılayan Başbakan'dan yine olumsuz cevap alarak oradan ayrılmışlardır. İşçiler, Başbakan'ın cevabını şöyle aktarmıştır: "Gidin arkadaşlarınızla konuşun. 4/C'yi alın, gidin. Başka çözüm yok, ay sonuna kadar size müdahale etmiyoruz. Müsaade ediyoruz, ama kusura bakmayın, ay sonundan sonra müdahale edeceğiz ve böyle bir eyleme de bir daha izin vermeyeceğiz."⁴⁶ 11 Şubat'ta Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Başbakan'la görüşmesinden de, konfederasyon yetkililerinin

---

⁴⁵<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/119854-turk-is-baskani-kumlu-eylem-basarili-hukümet-mesaji-anlamali>, 09.10.2011

⁴⁶<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/120005-tekel-iscileri-mucadelelerinin-bosa-gitmesini-istemiyor>, 09.10.2011, <http://www.hurriyet.de/haberler/gundem/502096/sci-kadinlar-basbakanla-gorusmeyi-anlatti>, 28.08.2011

dönemin TBMM Başkanı Mehmet Ali Şahin'le yaptıkları görüşmeden de sonuç alınamamıştır. Sendika temsilcileri hükümetle görüşürken iki aydır çadırlarda yatan işçilerin huzursuzluğu artmıştır. Hak-İş ortak hareket etmekten çekildiğini açıklarken, DİSK ve KESK Türkiye'nin çeşitli illerinde direnişe destek için meşaleli yürüyüşler gerçekleştirmiştir.⁴⁷ Bu arada kimi işçiler açlık grevlerine son verirken bazı işçiler greve devam etme kararı almışlardır. Tekel işçileri tarafından, Maliye Bakanlığı önünde yapılan kitlesel bir eylemde, Tekel'in taşınmazlarının kimlere satıldığı sorulmuş, hükümet yetkilileri sloganlarla protesto edilmiştir. (Kaderoğlu Bulut, 2010: 333-334)

Türk-İş, DİSK, KESK ve Kamu-Sen yaptıkları ortak açıklamada 4/C'ye geçiş için tanınan 30 günlük sürenin iptali için Danıştay'a başvuracaklarını açıklamış (önce sürenin iptali için daha sonra da 4/C'nin iptali için dava açılmıştır) ve 20 Şubat'ta Tekel işçileriyle dayanışma eylemi yapılacağı duyurulmuştur.⁴⁸ Bu arada çağrı yapılan uluslararası örgütlerden de destek gelmiştir. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) direnişteki Tekel işçileri için uluslararası eylem günü düzenlemeyi kararlaştırmış, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) da bir bülten yayımlayarak Tekel işçilerinin bütün haklarıyla başka kamu kurumlarına devredilebilmesi için, hükümeti görüşmeleri bir an önce başlatmaya çağırmıştır.⁴⁹ 15 Şubat'ta açıklanan eylem takviminde, 18 Şubat'ta dört konfederasyona bağlı sendikaların bütün şubelerine ve asılabilecek her yere "Tekel işçisinin mücadelesi mücadelemizdir" ve "Kuralsız ve güvencesiz çalışmaya hayır" pankartlarının

---

⁴⁷<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/119991-sendikalar-tekul-iscileri-icin-tbmm-baskaniyla-gorustu>, 09.10.2011, http://www.kazete.com.tr/basbakan-geri-adim-atmadi-mesaleli-eylem-basladi_4793.htm, 17.10.2011

⁴⁸<http://www.bianet.org/bianet/siyaset/120026-tekul-iscileri-konfederasyonlardan-her-yerde-etkili-eylem-bekliyor>, 09.10.2011

⁴⁹ <http://www.bianet.org/bianet/dunya/120067-tekul-iscileri-icin-dunya-eylemi-geliyor>, 09.10.2011

asılmaması ve 19 Şubat'ta bütün illerde oturma eylemleri ve basın açıklamaları yapılması kararlaştırılmıştır. Bundan sonra ise, Türkiye'nin her yerinden gelen sendika temsilcilerinin ve işçilerin 20 Şubat'ta Sakarya Meydanı'nda toplanması, Tekel işçileriyle birlikte sabahladıktan sonra 21 Şubat Pazar günü de saat 12.00'de kitlesel bir basın açıklaması yapılması planlanmıştır.⁵⁰

20 Şubat'ta Tekel işçileriyle dayanışmak için gerçekleştirilen eyleme sendikalar, emek örgütleri, öğrenciler, Ankara halkı, sanatçılar, akademisyenler de destek vermiş ve Tekel işçileriyle birlikte çadırlarda sabahladıktan sonra 21 Şubat günü yapılan basın açıklamasıyla eylem sona ermiştir. Avrupa sendikalarından temsilcilerin de katıldığı eylemi yine yasa dışı ilan eden Valilik, işçiler Kızılay Meydanı'na çıkmasını diye geniş güvenlik önlemleri almıştır.⁵¹ Dayanışma eyleminin kalabalık geçmesi, çok farklı platformlardan gelen insanların işçilerle birlikte soğuk hava koşulları altında sabahlaması ve şarkılar türküler eşliğinde şenlik havası yaratılması yaklaşık 70 gündür direnişte olan eylemcilere moral kaynağı olmuştur.

22 Şubat günü bir araya gelen konfederasyonların yeni eylem planlarında 25 Şubat'ta meşaleli yürüyüşler ve kitlesel basın açıklamaları yapılması, 27 Şubat'ta ise tüm il merkezlerinde iki saatlik oturma eylemi ve kitlesel basın açıklamaları yapılması yer almıştır.⁵² Toplantıda kararlaştırılan acil ve öncelikli talepler şunlar olmuştur: Başta 4/C olmak üzere güvencesiz, kurlsız, esnek tüm istihdam uygulamalarından vazgeçilmesi; iş güvencesinin sağlanması; "kiralık işçilik" düzenlemesinin gündemden çıkarılması; çalışma hayatını düzenleyen yasaların Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Avrupa Birliği (AB) normlarına uyarlanması;

---

⁵⁰ <http://www.bianet.org/bianet/emek/120085-20-subat-tekul-iscileri-icin-dayanisma-gunu>, 09.10.2011

⁵¹ <http://www.bianet.org/bianet/emek/120195-binlerce-kisi-tekul-iscileriyle-dayanisma-icin-ankarada-bulustu>, 09.10.2011

⁵² <http://www.bianet.org/bianet/emek/120230-konfederasyonlar-tekul-iscileri-ne-diyorsa-o-olacak>, 09.10.2011

çalışanların örgütlenmesi önündeki engellerin kaldırılması; kamu çalışanlarına grevli, toplu iş sözleşmeli sendika hakkının güvence altına alınması. Eylemlerin sonuç vermemesi ve hükümetin 4/C’li istihdamda herhangi bir iyileştirmeye gitmemesi halinde ise 26 Mayıs günü “üretimden gelen gücün” kullanılacağı bir eylem gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵³ Şubat ayının sonunda yapılan açıklamada, Mayıs ayının sonuna eylem konması, zor şartlarda direniş gösteren eylemcilerin tepkisine neden olmuş, hem Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel’le hem de Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu ile işçiler arasında gerginlikler yaşanmıştır. 20 Şubat gibi kitlesel bir eylemin ardından etkili bir eylem planı çıkmamış olması, genel eylemin 3 ay sonraya konmuş olması Tekel işçi hareketinin sönüşüne neden olan en önemli kararlardan biridir.

22 Şubat’ta bir başka önemli olay daha gerçekleşmiştir. Tekel direnişçilerinden 11 kadın işçi “AKP Hükümeti bu ülkede nefes alacak yer bırakmadı” diyerek İspanya’ya sığınma talebi ile başvurmuştur. Kadın işçiler AKP Hükümeti’nin Tekel işçilerine yaklaşımına öfke duyduklarını dile getirmişlerdir: “Hükümet bizi bu ülkenin vatandaşı olarak görmüyor. ‘Bizi millet seçti Tekel işçileri değil’ diyor. Ben millet değil miyim? Bu ülkenin vatandaşı değil miyim? Sadece ona oy verenler mi vatandaşlık haklarına sahip olacak? Sadece tarikat üyeleri mi onun vatandaşı?” İspanya Büyükelçiliğine bırakılan dilekçelerde yazarların bir kısmı şöyledir:“ (...)İşçisine ‘domuz’ denilen, ‘hırsız’ denilen; emeğimizin, özlük haklarımızın gasp edildiği; çocuklarımızın geleceğinin çalındığı; hakkımızı aradığımız için ‘terörist’ sayıldığımız; kölelik koşullarında çalışma ve yaşama dayatmasıyla karşı karşıya bırakıldığımız böyle bir ülke bize yaşama şansı

---

⁵³ <http://www.bianet.org/bianet/emek/120234-4c-kalkmazsa-26-mayista-genel-eylem-var>, 09.10.2011

vermediğinden çocuklarımın geleceği için güvenceli çalışma ve insanca yaşama hakkımı kullanmak için ülkenize sığınma talebinde bulunuyorum.”⁵⁴

23 Şubat günü, Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel, Türk-İş Genel Sekreterliği görevinden istifa etmiştir. Tekel çadırlarında bu istifanın nedeni çok sayıda tartışmaya neden olsa da, Türkel daha sonra yaptığı bir röportajda sendikal hareket içinde yaşadığı kızgınlıkların ve kırgınlıkların bu kararı almasında etkili olduğunu beyan etmiştir.⁵⁵ 25 Şubat sabahı ise kaldığı çadırdan çıkıp sabah namazı için camiye giderken bir cipin çarpması sonucu hayatını kaybeden Tekel işçisi Hamdullah Uysal’ın ölümü tüm işçileri yasa boğmuştur. Cenazeyi Türk-İş önüne getirip burada bir tören düzenlemek isteyen Tekel işçileriyle, Adli Tıp önünde cenazenin işçilere verilmeyeceğini söyleyen polisler arasında gerginlikler yaşanmıştır.⁵⁶ Hayatını kaybeden işçinin yası sürerken, Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel, 4/C’ye geçiş için verilen sürenin uzatılması halinde eylem çadırlarını sökebileceklerini, çadırların kamuoyuyla bağlantıyı kestiğini söylemiştir. Aynı tarihlerde, Devlet Personel Başkanlığı 4/C’li çalışanların kamu görevlileri sendikalarına üye olabilecekleri yönünde mütalaa oluşturmuştur. (Kaderoğlu Bulut, 2010: 343)

Tekel çadırlarında büyük bir merakla beklenen karar nihayet 1 Mart günü açıklanmış, Danıştay, özelleştirme sonucu işsiz kalanların 4/C’ye geçiş için 30 günlük süre içinde ilgili kurumlara başvurmasını öngören hükmün yürütmesini durdurmuştur. Bu karar neticesinde sözleşme imzalamayan Tekel işçilerine 8 ay

---

⁵⁴http://www.birgun.net/worker_index.php?news_code=1266922670&year=2010&month=02&day=23, 23.07.2011

⁵⁵ Mustafa Türkel ile yapılan röportajın tam metnine şu kaynaktan ulaşılabilir: **Tekel Direnişinin İşığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıf Hareketi**, Ankara: Notabene Yayınları, 2010, s.215-245

⁵⁶<http://www.milliyet.com.tr/tekel-iscisi-camiye-giderken-cipin-altinda-can-verdi/turkiye/sondakika/25.02.2010/1203919/default.htm>, 21.07.2011

boyunca asgari ücretin iki katı tutarında olan iş kaybı tazminatını alma hakkı doğmuştur.⁵⁷ Karar Tekel işçileri arasında sevinçle karşılanmış, 1 Mart akşamı Sakarya Meydanı'nda gösterişli kutlamalar yapılmıştır. 2 Mart günü Tekgıda-İş'in de talebiyle 78 gündür direnen işçilerin çadırları kaldırılmıştır. Türkel, eyleme bir süre ara verdiklerini, 1 Nisan'da Türk-İş binasında bin kişiyle tekrar buluşacaklarını, ertesi gün de eylem takvimlerini açıklayacaklarını bildirmiş, uzun süre ara vermenin eylemi olumsuz etkileyeceğini düşünen bazı işçilerse çadırları kaldırmak istememiştir. Bu işçiler de ikna edilerek çadır alanı tamamen boşaltılmış, Tekel işçileri esnafla ve direnişe destek veren gruplarla vedalaşarak Ankara'dan ayrılmıştır.⁵⁸

Tekel işçileri, herkesin gelip geçerken uğradığı ve yiyecek içecek taşıdığı; pek çok kesimden insanla sorunlarını paylaşıp destek aradığı, binlerce insanla zaman zaman sert sloganlar attığı zaman zaman da alay ve yergiyi de katarak eğlendiği, Ankara'nın tam ortasında olmakla ve aslında bir arada olmakla iktidar karşısında siyasal bir güce dönüşebildiği "alanı", sokağı kaybettikten sonra bir daha aynı direniş ivmesini ve desteği yakalayamamıştır. Tekel işçilerinin uzun ve yorucu bir direnişten sonra artık soğuk havada ve zor şartlarda yaşamak istememesi elbette anlaşılabilir bir durumdur. Fakat direnişin kendini gündemde ilk sıralara taşıyabildiği ve hem ulusal hem de uluslararası platformda ciddi destek bulduğu dönemlerde, hareketin boyutlarını ve dayanışma tabanını genişletmeye çalışmaktansa hükümetin uzlaşmaz tavrına rağmen onlarla müzakere etmeye çalışan ve işçiler "orada" ve kalabalıkken eylem planları oluşturmaktansa uzak tarihli planlar yaparak işçilerin azmini ve

---

⁵⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/13973692.asp?gid=229>, 15.09.2011

⁵⁸ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetayV3&ArticleID=983360&Date=03.03.2010&CategoryID=101>, 22.09.2011

iradesini kıran sendikanın zaafı, işçi hareketlerinde “kendiliğinden” gelişen reflekslerin iyi örgütlenememesi Tekel Direnişi’nin 4/C mücadelesini zaferle noktalamamasının temel sebeplerindendir.

Tekel işçilerinin 1 Nisan’da gerçekleştirdiği buluşmada çok geniş güvenlik önlemleri alınmış, işçilere ve sendikacılara biber gazıyla müdahale edilmiş, Tekel işçilerinin kendi konfederasyonlarının binasına, yani Türk-İş’e girmeleri engellenmiştir. Valiliğin yasa dışı ilan ettiği eylemde Kızılay Meydanı’nda işçilerle polis arasında çok sayıda çatışma yaşanmıştır. Başbakan Tayyip Erdoğan konuyla ilgili olarak: "Niye geldiklerini anladınız mı? Gelenler kimlerdir, buna baktınız mı? Şu anda tüm bunlar ülkedeki güzel sürece gölge düşürmektir. Son çeyrekteki büyüme yüzde 6’dır; artık bunlara bakalım. Türkiye ne kadar güçlenirse memur da, işçi de milli gelirden ona göre payını alacaktır. Sürekli belli bir grubun yasal olmayan eylemlerin içerisine girmesine biz yasalar içinde asla müsaade etmeyiz" açıklamasında bulunmuştur.⁵⁹

Türk-İş’in Tekel işçileri için herhangi bir eylem planı yapmaması ve süreci sahiplenmeme konusunda gösterdiği eğilim Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu ve işçiler arasında gerilim yaratmış, Taksim’deki 1 Mayıs kutlamalarında Tekel işçilerinin Kumlu’ya yönelik protestoları, 26 Mayıs öncesi, işçilerin İstanbul’daki Türk-İş binasını işgal etmeleriyle devam etmiştir. İşçilerin binaya astıkları afişte “İşçiler ölüyor, sendikalar susuyor. 26 Mayıs’ı satan Türk-İş’ten hesap soracağız” şeklinde ifadeler yer almıştır.⁶⁰ 26 Mayıs’ta bir tek KESK genel grev kararı almış, konfederasyonların ayrı ayrı örgütlediği eylemlerde özellikle Türk-İş’in konuya gösterdiği ilgisizlik ve eylemsizlik işçiler arasında büyük bir öfke uyandırmıştır.

⁵⁹ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25076523/>, 07.10.2011

⁶⁰ <http://www.ntvmsnbc.com/id/25098586/>, 08.08.2011

İşçiler greve hazırlanırken sendikaların onları sahiplenmediği ve genel grev çağrısında bulunmayarak 22 Şubat'taki sözünü tutmadığı görülmüştür.⁶¹

Temmuz ayında Türk-İş binasına girmek isteyen işçilere polis engel olmuş, Türk-İş Yönetim Kurulu ise kendilerine Tekel işçisi diyen ve binayı işgale yeltenen grubu muhatap almayacaklarını içeren bir beyanda bulunmuştur.⁶² Ayrıca Tekel işçileri İstanbul'daki sendika binası önünde dönüşümlü olarak haftalar süren bir oturma eylemi örgütlemiş, bu esnada gerçekleştirdikleri protesto eylemlerinde polis ve korumalar tarafından tartaklanmışlardır. Türkel hakkında şikayet dilekçeleri yazan işçilerden biri şu açıklamada bulunmuştur: "Tekgıda-İş bize sahip çıkmıyor. Bizi kandırdı, 4/C'ye mahkûm etti. Bizim paralarımızla maaş alıyorlar. Yöneticiler, bize ağır hakaretlerde bulundular, bize coplarla, sopalarla saldırdılar, yaptıkları açıklamalarla bizi rencide ettiler. Çetevari, barbarca, sendika anlayışına yakışmayan davranışlardı bunlar". 4/C iptal edilmezse geri dönmek üzere eylem yapmayı göze alan binlerce işçinin bizzat kendi sendikaları ve konfederasyonları tarafından marjinalize edilerek sahipsiz bırakıldığı görülmektedir.

---

⁶¹<http://www.bianet.org/bianet/emek/122255-26-mayis-emekciler-icin-bir-firsatti-konfederasyonlar-yan-cizdi>, 09.10.2011

⁶² <http://www.bianet.org/bianet/emek/123149-tekul-iscileri-turk-ise-sokulmadi>, 09.10.2011

2. Farklılıkların Tezahürü: Din, İnanç, Etnisite⁶³

Eley, işçi sınıfının hiçbir zaman homojen bir ücretli çalışanlar kategorisi olmadığını söyler. Ona göre, “Kapitalizm hangi aşamasında olursa olsun, işçi sınıfı hep oluşum süreci içinde oldu. Onun etkin bir birim haline getirilmesi gerekiyordu – kabul edilen kamusal anlamlara ve aktif politik varlığa sahip bir birim. Her zaman topluluk ve mesleklerin karmaşık bir toplamıydı; cinsiyet, yaş, mevki, vasıf, eğitim, iş tipi, din, dil, etnisite ve ulusal köken, ikamet, bölge ve diğer ayrımlarla bölünmüştü. Sadece yaratıcı ve sürekli çabalama yoluyla politik hedefler için bir kolektivite haline geliyordu.” (Eley, 2008: 701) Böyle bir bakış açısı hem çeşitli sınıfsallıkların hem de işçi sınıfı hareketlerindeki ittifakların ve çatışmalı alanların görülmesi için uygun bir zemin sağlar. Tekel Direnişi’nde de, sınıfsal konumlarla iç içe geçmiş pek çok eşitsizliğin, farklılığın ve ayrımın izlerini sürmek mümkündür. Toplumsal yaşamda hissedilen eşitsizliklerin ve ayrımcılığın (cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığı gibi), ya da toplumda ciddi çatışmalar ve yarılmalar yaratan inanç farklılıklarının yahut etnik farklılıkların direnişteki tezahürü ne olmuştur? Tekel Direnişi’ndeki işçiler bir kolektivite haline gelirken tüm bu eşitsizliklerin ve farklılıkların üzeri mi örtülmüştür? İşçilerin günlerce bir arada mücadele etmesi ve yaşaması yüzleşmeyi, diyalogu, tanımayı ve ortaklık kurabilmenin araçlarını mümkün kılmış mıdır? Bu soruları tartışabilmek için kuramsal değerlendirmelerin yanında eylemi deneyimleyen işçilerin kendi değerlendirmelerine ve ifadelerine de ayrıntılı olarak yer verilecektir.

---

⁶³ Bu bölümde ve bundan sonraki bölümlerde, Giriş yazısında bahsedilen saha çalışmasının verilerinden yararlanılacaktır. Saha çalışması temel olarak anket tekniği üzerine kurulu olsa da, işçilerin anket esnasında söyledikleri her şey not edilmiş ve değerlendirilmiştir. Ayrıca bazı çadırlarda derinlemesine mülakat tekniğiyle görüşmeler yapılmıştır. Toplanan veriler bu ve bundan sonraki bölümlerde yalnızca çadır ismi ve cinsiyet belirtilerek kullanılacaktır.

Tekel işçilerine 4/C düzenlemesini dayatan AKP Hükümeti'nin, muhafazakâr⁶⁴ kadroları bünyesinde toplayarak dini (Müslüman ve Sünni olma) ve dinsel öğeleri ön plana çıkaran bir siyasal program izlediği bilinmektedir. İktidarın Müslüman ve Sünni olmayı dayatan dinsel eğilimi, farklı inanç gruplarında zaten ciddi bir muhalif refleks yaratmıştır. (Zorunlu din dersleri için açılan davalar ve Başbakan'ın Alevileri hedef alan söylemleri sonucu oluşan tepkiler buna örnek gösterilebilir) Tekel Direnişi'nde elde edilen veriler, daha önce böyle bir hesaplaşma içinde olmadığı halde, bazı işçilerin, siyasal iktidarın dinsel öğelerle karakterize edilen politikalarına ve eylemlerine karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirdiğini ortaya koymuştur.

“Biz farklı görürdük. Solcuyu bize nitelendirirken, birileri bize anlatırken, hep anarşist, anarşistin ne olduğunu hâlâ bugün bile bilmiyorum yani, anarşist denen insanlar, nedir yani bunların ideolojisi nedir, maksadı, amaçları nedir? Sadece görüntüden ibaret, ben bakıyorum, işte, saçları kıvırcık kıvırcık, sağa sola şeyetmiş, biraz paspal duruyorlar, işte ne bileyim sakalları çok daha marjinal bırakmışlar,(...), bazıları halka takıyor, erkek çocukları... Biz yani görsele kaçtık. Bunların beyinlerinin içine girmedik. Araştırıp, oturup konuşmadık. Ben solcu deyince şöyle düşünüyordum: Dinsiz, ateist. Bu ülkenin de çoğunu Müslüman olarak değerlendiririz ya, Tayyip Erdoğan'ı da Müslüman olarak nitelendiriyoruz. Ben İmam Hatip mezunuyum, bundan onur duyarak söylüyorum. Dinimi az çok bilirim ama

---

⁶⁴ Burjuvazi içinde “ilerici” olarak nitelenen unsurların siyasal anlamda muhafazakâr bir ideoloji benimsemiş olmaları süregiden yapısal değişim için bir dezavantaj oluşturmamakta, yeni iktisadi politikalarla içe içe geçen muhafazakâr söylemler toplumsal meşruiyet için ideolojik cila işlevi görmektedir. İngiltere'deki Thatcher dönemi buna örnek oluşturabilir. AKP döneminde de siyasal anlamda muhafazakâr kadroların, gelenekselcilik şöyle dursun, iktisadi dönüşümlere ayak uydurmak için pek çok yasal değişikliği (4/C gibi) çarçabuk yürürlüğe soktuğu gözlemlenmiştir. Bu düzenlemelere karşı muhalif tavır alan tüm kesimlerin ise bir çeşit “devlet” ya da “statüko” sevicikle eş değer tutulması nadir olan bir şey değildir.

çok fazla da yaşamıyorum işin açığı. Yani günahkâr da bir insanım. Bunu da kendim biliyorum. Ama Tayyip Erdoğan gibi İslam'a zarar veren başka hiçbir başbakan yeryüzüne gelmedi. Türkiye'nin başına gelmedi.” (Samsun Çadırı, Erkek)

“Din en yakın olan şeydi, AKP bizi dinden soğuttu. Din buysa bunu istemiyorum. Barlar kapısını açıyor, camiler kapatıyor.”(Batman Merkez Çadırı, Kadın)

“AKP dini siyasete alet ediyor. Emine Erdoğan hastaneye giremedi diye ağlamış, biz her gün ağlıyoruz.”(İstanbul Yeditepe Çadırı, Kadın)

Tekel işçilerine kendilerini nasıl tanımladıkları sorulduğunda, “dini inancım”(la) seçeneği oldukça yüksek oranda tercih edilmiştir. Fakat aynı zamanda, halkın ahlaki evreninin önemli bir parçası sayılabilecek dinsel yönelişler, direniş boyunca ön plana çıkartılmamış, siyasal iktidarın İslami referanslarla tanımladığı siyasi yönelişinde bir çeşit ikiyüzlülük olduğu vurgulanmıştır. İşçilerin “Barlar kapısını açıyor, camiler kapatıyor” diye betimledikleri durum budur. Dini referanslar, siyasal iktidarın eylemlerine veya söylemlerine temas ettiği müddetçe, direniş gösteren işçilerin ortak dillerinden dışlanmıştı. Tekel çadırlarında bir araya gelen farklı inanç gruplarından insanların birbirleriyle ilişki kurabilecek bir zemini bulması, inanç temelli toplumsal yarılmının ve bu temelde yaratılan düşmanlıkların hareket esnasında en aza indirilmesinde ve hatta yok edilmesinde çok etkili olmuştur.

Bu noktada başka bir alanda yaşanan gerilim de ortaya çıkmaktadır. Sol grupların ya da öğrencilerin, işçilerin gözünde “dinsiz” ve yaşam tarzları kendilerinininkinden farklı kişiler olarak kodlandığı gözlemlenmiştir. Sol grupların da,

zaman zaman, işçilerin dinsel yönelimlerini, geleneklerini ve değerlerini ikincilleştiren yahut yalnızca kapitalizmin bir yanılmasına indirgeyen tutumları olmuştur.

“Sol gruplarla yoksullar ve işçiler arasında dinle ilgili önyargılar var. Sermaye grupları belli araçlarla bu önyargıları besliyor.” (Bursa İnegöl Çadırı, Erkek)

Tekel Direnişi'nin, işçiler ve sol gruplar arasında karşılıklı tanımayı ve ortak eylem zemini oluşturabilecek bir alan açmayı mümkün kılan bir hareket olduğu görülmektedir. Türkiye'deki pek çok sol grubun dini (resmi din demek belki daha doğru olur) öğelerle kurduğu eleştirel ilişki dikkate alınır, işçilerin aynı dini kimlikle kendini tanımlayan bir siyasi partiden ve yine kendini bu kimlikle tanımlayan kişilerden ve gruplardan destek görmemiş olması, dini öğelerle karakterize edilen politikalara karşı eleştirel bir tutum geliştirmelerinde etkili olmuştur. Fakat bunu sol grupların ya da toplumsal hareketlerin işçilere dinle ilgili eleştirel bir bilinç aşıladığı şeklinde yorumlamamak gerekir. Belki bunun tam tersinin doğru olduğu da iddia edilebilir. Yani, kendileri işçi sınıfından olmamakla birlikte sol/sosyalist görüşlere sahip olanlar, işçi sınıfından olan insanların dünyaya pek çok değer, ahlaki öğenin, inancın, kültürel pratiğin, ideolojinin penceresinden baktığını gördüğünde kendi soyutlama düzeylerinin somut gerçekliği karşılamadığını da fark etmiştir. İşçiler yalnızca sınıfsal konumlarıyla tanımlandığında ve onlarla kurulan ilişkiler de yalnız bu çerçeveye sınırlandığında, işçilerde, eyleme verilen desteğin de ideolojik amaçlı olduğuna dair bir kanı oluştuğu görülmektedir.

“ Dışarıdan çok farklı gruplardan, çok farklı ideolojilerden insanlar geliyor. İşte bizle bilgi alışverişi yapanlar da var, sadece kendi sloganlarını atıp gidenler de var. Yani ben bunları farklı farklı kulvarlarda görmek istemiyorum. Aslında, eğer bize destek anlamında gelirlerse, bizim çadırlarımıza da uğramaları gerektiğini, bizlerle sohbet etmeleri gerektiğini düşünüyorum. Çoğu gruplardan böyle bir şey olmuyor. Biraz da şova yönelik olduğunu düşünüyorum. Yani geliyor, kendi sloganını atıyor, çekiyor gidiyor veya kendi çadırı var (...)” (Samsun Çadırı, Erkek)

Fakat aynı işçi, öğrencileri, gençlerin direnişe verdiği destekten ne kadar memnun olduğunu da vurgulamaktadır:

“Öğrettik, öğretildik. Ben şimdi çok şey öğrendim. Onlardan da öğrendim. Şurada oturduk, gencecik gencecik, sizin gibi mesela, genç insanlar. Benim daha çok hoşuma gidiyor, mesela genç insanları burada görmek. Hatta uygulanyorsun, ya diyorsun, bir lise öğrencisi gelmiş şurada benimle, benim kazancım için birlikte mücadele veriyor. Üşüyor, donuyor, dışarıda yatıyor hatta. Çadırlarımıza girmeye cesaret edemiyor belki. Belki bizde de var bir vurdumduymazlık, içeri almamışız; dışarı gittik bu sefer işte gençlerin üstünü battaniyelerimizle örtüyoruz. Kaldırıyoruz, gel kızım işte veya gel oğlum bizle beraber yat. Yanımıza alıyoruz. Biz eğitiliyoruz, bize öğretiliyor.” (Samsun Çadırı, Erkek)

Yukarıda, Başbakan'ın eylemin içinde provokatörler olduğunu iddia eden açıklamalarından ve bunun geniş katılımlı radikal eylemlerin tutarlılığını bozmak için kullanıldığından bahsedilmişti. 7 Şubat 2010 günü eylem devam ederken yaptığı bir açıklamada Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Hayati Yazıcı da "Sınırlı

imkân, sınırsız ihtiyaç, çalışmaya başladık. Devam derken araya provokatörler girdi, işe şeytan karıştı. Türkiye'de ne kadar örgüt varsa buna PKK da dâhil bu işe fitne sokmaya başladı. Tekel işçileri eyleme başladı. Ne dediler 4/C'yi istemeyiz. Hükümet maaşları düzeltiyor, hizmet süresini uzatıyor, emekli olurken ikramiye düzenlemesi getiriyor. Ama istemeyiz dediler"⁶⁵ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra açıklamalarının yanlış anlaşıldığını söyleyip özür dilese de (Kaderoğlu Bulut, 2010: 332) Yazıcı'nın açıklamaları da Başbakan'inkiyle aynı bağlamda değerlendirilebilir.

Siyasal iktidarın provokasyonlarına rağmen, etnik farklılıklara ilişkin sosyal pratikler dışlama ve düşmanlıkla değil, büyük ölçüde tanıma ve ilişki kurmayla tecelli etmiştir.

“Ben buraya hiç gelmeseydim “şöyleymiş böyleymiş” diye yorum yapardım. Belki fikrim farklı olurdu. Belki bu desteğin, bu kadar şeyin içinde olamazdım. Ama buraya geldikten sonra, sendikalaşmanın ne olduğunu, efendime söyleyeyim, Başbakan'ımız diyor ya açılım açılım, açılımı biz burada yaptık asıl; doğulusuyla batılısıyla, güneylisiyle kuzeylisiyle, Laz'ıyla Çerkes'iyile, Kürt'üyle Türk'üyle kaynaşıyoruz biz burada. Aynı sahanları paylaşıyoruz. Aynı çadırlarda oturuyoruz sohbet ediyoruz. (...) Bizi birleştiren emek, güç, duyarlılık.” (Denizli Çadırı, Erkek)

“En basitinden paylaşmayı öğrendik. Şu zamana kadar çayı beraber paylaşamayan insanlar, bir çayı paylaşmayı öğrendi, bunlar çok önemli şeyler ve eylem böylece devam etti. (...) Türkiye'de çok büyük şeylerin değişeceğine inanıyorum. Çadırlarda, burada yakaladık bunu; ben

---

⁶⁵ http://www.habervitrini.com/pkk_ise_fitne_soktu__tekel_eylemi_basladi-444799.html, 13.10.2011

Diyarbakır'daki adamı Muş'taki adamı tanımazdım, biz onlarla kardeş gibi olduk, gecemiz gündüzümüz beraber geçiyor.” (Hatay Çadırı, Erkek)

“Kürt, Türk, Çerkez birlik içinde. Buradaki birlik ve beraberliği yaşattığı için Tayyip'e teşekkür etmek lazım.”(Trabzon Çadırı, Kadın)

Direnişe katılanlara, insanların iş yaşamındaki ya da sosyal yaşamdaki haksızlıklara neden karşı koyamadığı sorulmuş, “Patrondan çekinme, işten atılma korkusu” ve “Devletten (polisten) çekinme” en yüksek oranda tercih edilen cevaplar olmuş fakat insanların inanç ve siyasi farklılıklarının da (buna “bir olamama” da diyorlar) ortak hareket etmeyi ve haksızlıklara karşı koymayı engellediği yönünde beyanlarda bulunulmuştur. Bir işçinin “*Aslında polisleri polis yapan sistemdir. Ben sisteme tepki duyuyorum*” ve “*Sistem insanları, siyasi ve etnik bir şekilde bölüyor. Bu tür engeller oluşturuyorlar*” şeklinde açıklamalarda bulunması da iki şekilde değerlendirilebilir. Bu açıklamaların, Türkiye’de örneğin etnik grupların siyasi ve kültürel taleplerini reddeden resmi söylemle benzerlik gösterdiği ileri sürülebilir. Fakat burada, Tekel işçisinin karşı çıktığı şeyin tam da bu “tanımama” ekseninde oluşan resmi devlet politikası olduğu da düşünülebilir çünkü etnik farklılığı olan insanların bir arada direniş göstermesine karşı en büyük provokatif tepki tam da “devletten” gelmiştir. İkinci olarak, bazı işçiler, devletin 4/C düzenlemesinin, hatta tüm politikasının ve organlarının ekonomik ve siyasi bir sistemle ilişkisine dair bir farkındalık geliştirmiştir. Bu farkındalığı ifade ediş tarzlarında kuşkusuz farklılıklar da vardır:

“(…)Kendiliğinden gelişen bir refleks ve 14 Aralık'ta en azından vicdanını bildiğimiz, mazlum bildiğimiz AKP hükümetinin vicdana geleceğini ümit ederek AKP'nin önüne geldik. Baktık ki, bu mazlum değil, bu tamamen liberal

politikalara bürünmüş, Amerikan emperyalizminin, Amerikan politikalarını Türkiye üzerinde uygulamak isteyen, Ortadoğu'da Amerika'nın üst olarak kullandığı ülke haline gelmiş (...)" (Trabzon Çadırı, Erkek)

"Bu tabi, benim görüşüm, ne kadar iktidarın baskısıyla olsa da, bu birilerinin dikte etmesiyle yönlendiriliyor. Yani AKP'ye işte IMF kanalıyla, sözde medeni müttefikimiz olan batılı güçlerin bunu istemeleriyle. İşte biliyorsunuz, bak birçok araba şirketleri Türkiye'ye geldiler, neden geldiler? Ucuz iş..." (Denizli Çadırı, Erkek)

3. Tekel Direnişi'nde Kadın İşçi Olmak

Birinci bölümde Marksist sınıf kavramını ve Marx'ın sınıf analiziyle ilgili farklı yorumları incelerken, sınıfın hem tarihsel bir fenomen olduğunun hem de sınıf oluşumlarındaki ilişki boyutun altı çizilmişti. Bunun yanı sıra, işçi sınıfı öznelliğini yalnızca sermayenin hareket yasalarıyla belirlenen bir konumda ele almanın tek yönlü ve indirgemeci bir okumayla sonuçlanacağı ve bunun sınıf mücadelelerini ve bu mücadelelerdeki siyasal momenti dışarıda bırakacağı belirtilmişti. Fakat toplumsal yaşamdaki eşitsizliklere ve sınıf ilişkilerine bütünsel bir bakış açısı getirebilmek için, insanı yalnızca ücretli emekçi olması ölçüsünde incelemenin tek yönlü sonuçlarına da itiraz etmek gerekir.

Lebowitz, Marx'ın ele aldığı ücretli emekçinin soyut bir ücretli emekçi değil, ataerki ücretli emekçi olduğunu belirtir. "Ücretli emekçiklerden söz etmek, ilişkileri bakımından hiçbir şekilde birbirinin aynı olmayan insanlardan söz etmektir." Ücretli emek söz konusu olduğu zaman insanların içinde bulunduğu diğer ilişkileri de

dikkate almanın zorunlu olduğunu söyler. Ona göre, ataerkil ilişkiler içinde bulunan erkek ve kadın ücretli emekçilerin varlığını tespit etmekle, farklı hedefleri ve farklı ihtiyaç hiyerarşileri olan işçileri göz önüne getirmiş oluruz. (Lebowitz, 2006: 208) İşçi sınıfının politik iktisadını oluştururken ücretli emek böyle değerlendirilmediği sürece yani “ İşçiler ‘tüm belirliliklerinden’ soyuldukları ve yalnızca soyut ücretli emekçiler olarak görüldükleri sürece ataerkilliğin ikincil kalması kaçınılmazdır.” (Lebowitz, 2006: 212)

Toplumsal cinsiyet, emeğin toplumsal bölünüşünde önemli bir rol oynamıştır. İşçileri birbirinden ayıran emeğin toplumsal bölünüşü, keskin bir şekilde cinsiyete göre katmanlaşmış ve bunun çok mühim sonuçları olmuştur. (Barrett, 1980: 164) Fakat buna rağmen, pek çok sınıf analizinde ücretli emek homojen bir bütün olarak görülmekte ve kadınların ev içi emeği, ücretli emekçi olarak yaşadığı eşitsizlikler ve kadın erkek ilişkilerinde tezahür eden ataerkil egemenlik ilişkisi teorisinin dışında bırakılmaktadır. Marx’ın, kapitalizmin gözünden bakınca piyasada mübadele değeri bulunmayan ve “üretken” olmayan ev içi emeği görünür kılacak bir kavramsal araç sunmadığı bilinmektedir. Fakat burada esas itiraz edilmesi gereken şeyin, bu emek sürecinin doğallık alanına sürülerek teorik bakışın dışına çıkarılması olduğu söylenebilir: “(...) Kapitalizmin özgül yapısını ve dinamiklerini kavramak için gerekli olan bu kavramların uygun bağlamlarda kullanılmaları başka şey, bunların, kapitalizm-dışı toplumsal biçimleri görünmez kılacak biçimde genelleştirilmesi başka şeydir. Öyleyse, Marx’ın yöntemini sonuna kadar götürmek, üretim ile yeniden üretimin kapitalizmdeki fetişleşmiş ayrılığını eleştirerek insanların yeniden üretimini patriarkal kapitalizmin maddi temeline dâhil etmek gerekir.” (Acar, 2009: 31)

Sınıflar ontolojik kategoriler olarak tanımlandığında ve bu bakış açısından sınıfsal konuma ontolojik bir öncelik tanındığında, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle biçimlenen dünyaları soyut bir bakış açısının teorizmiyle görünmez kılınır. Bu bakış açısı, kapitalist sömürünün ortadan kalkmasıyla tüm baskı ve eşitsizliklerin de ortadan kalkacağı sonucuna varan teleolojik bir yaklaşıma davetiye çıkarabilir. Tarihsel bir bakış açısı oluşturabilmek ise, kapitalizmin ve patriarkanın tarihsel olarak nasıl eklemlendiğini, zaman zaman birbirini beslerken kimi zaman da nasıl birbiriyle çeliştiğini ve kapitalist sistemle patriarkanın bu özgül eklemlenmesinin kadınlar ve erkekler için nasıl farklı toplumsal koşullar yarattığını ortaya koymakla mümkün olur. Örneğin Ellen Wood kapitalizmin cinsiyet eşitsizliğini kullandığını ama cinsiyet eşitsizliği giderilse de kapitalizmin ayakta kalabileceğini söylerken cinsiyet sorununu ikincilleştiren bir görüşe kapı aralar. (Wood, 2003: 318) Oysa modern devletin oluşumunda sınıf ve cinsiyet ilişkilerinin birbirinden ayrılabilir meseleler olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Davidoff şöyle der: “Modern devletin yapısı, temelinde bir erkeğin yönettiği, evlilik ve kadın/çocuk bağımlılığı yoluyla bir arada tutulan hanehalkı varsayımı olmaksızın bugünkü şekliyle var olamazdı.” (Davidoff, 2002: 109) Barrett da pre-kapitalist cinsiyet bölünmesinin, kapitalist üretim süreci tarafından içerildiğini, kapitalizmin içine sağlam bir şekilde yerleştirildiğini ve yoğunlaştırıldığını söyler. Kapitalizm, ev içi emeği yaratmamış ya da ücretli emek alanını feminize etmemiştir, ama pre-kapitalist bölünmelerin sadece yeniden üretildiği değil aynı zamanda değişik şekillerde katlaştırıldığı ücretli emek sistemine dair bir dizi toplumsal ilişki(seti) yaratmıştır. (Barrett, 1980: 181-182)

İşçi olarak kapitalist sömürüye maruz kalan da, kadın işçi olarak eşitsiz koşullarda çalışan da, ev içi emeği üstlenen ve erkek egemen toplumun özneleştirme pratiklerine maruz kalan da “aynı” kadındır. Bu durumda cinsiyet ve sınıf ilişkileri arasında nasıl bir bağ kurulabilir? Kadınlar arasındaki farklar cinsiyetlerine bir ek, ya da cinsiyet bu farklara bir ek değildir. Bunlar birer “kimlik” olarak ifade edildiğinde süreç, ilişki ve aralarındaki içsel bağlantılar fikrinden uzaklaşılır. Birbirleri açısından taşıdıkları kurucu niteliklerin görülmesi mümkün olmaz. Sınıfsal fark ve cinsiyet farkı birbirlerinin kuruluşunda aktif rol oynar. Aksu Bora, bu düşüncelerden hareketle toplumsal cinsiyet konumunun, farklı sınıfsal (ve toplumsal) konumlarda farklı biçimler aldığını söyler. (Bora, 2005: 106) “Sınıfın en temel göstergesi, dışlanmadır. İşçi sınıfından kadınlar da işgücü piyasasından, eğitim sisteminden, kültürel sermaye biçimlerinden dışlanırlar. Bu dışlanma saygın olmayışla birleştirilerek meşrulaştırılır. Dolayısıyla, bu kadınlar için sınıfın deneyimlenme biçimi esasen, dışlanma ve aşağılanmadır. Güvensizlik, içerleme ve tereddüt, bu deneyimin “duygu yapısı”nı oluşturur.” (Bora, 2005: 57)

Kadınların işgücü piyasasına girmeleri, kapitalizm ve patriarka tartışmalarında farklı yorumlara neden olmuştur. Aydınlanmacı görüş, eğitim olanaklarını ve fırsat eşitliğini ön plana çıkararak kadınların kamusal alanda görünürlüğünü önemsemiş; eşitlik fikrinin dışarıda bıraktığı “farklılıkları”, ev içi emeği, kadın öznelliğini ve sınıfsal konumları analize dâhil etmeyi başaramamıştır. Sosyalist feministler, işgücü piyasasına çıkan kadınların hem üretim ilişkileri içinde yaşadıkları sömürüyü hem de erkek egemen sistem tarafından ezilişlerini birlikte ele almaya çalışmıştır. Kadınların ayrı bir sınıf oluşturduğunu düşünen radikal feministler de vardır. Tüm bu tartışmalara bakınca, kapitalist üretim ilişkileri ve

erkek egemen sistem arasında çoğu zaman birbirini besleyen, zaman zaman da gerilimler yaratan bir ilişki tespit edilebilir. Bazı işler söz konusu olduğunda (ki bunlar genelde ustabaşı, yönetici, bürokrat, siyasetçi olmak gibi kendi içinde üst düzey işlerdir) kadınların dışlandığı (dışlanmasa da eril değerlerle hareket etmeye ve davranmaya zorlandığı) bazı işlerde de özellikler kadınların tercih edildiği görülür (bunlar da sekreterlik, temizlikçilik, bakıcılık gibi zaman zaman klasik işçi-işveren ilişkisinin kurulmadığı ve kadınların duygusal emeğinin de işin içine girdiği işlerdir). Bunların genel geçer kaideler olmadığı, içinde bulunulan toplumsal ve tarihsel koşullarla bağlantılı durumlar olduğu gayet açıktır. Fakat şu rahatlıkla söylenebilir: bu işler servis, bakım ve ev işlerinin sosyalleştirilmiş formlarıdır ve feministler şuna işaret eder; emeğin toplumsal bölünüşü, emeğin aile içinde/ev içinde bölünüşüyle dikkat çekici bir benzerlik gösterir. (Barrett, 1980: 156-157) Tekel işletmelerinde de özenli bir çalışma ve hünerli parmaklar gerektiren tütün dizme, damar çekme gibi işlemlerin feminize olmuş departmanlarda yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca kadınların işgücü piyasasına çıkması, kadınlara kamusal görünürlük ve ekonomik özgürlük kazandırsa da, ev içi emeğin yegâne varisi olmaya devam etmeleri ve kazandıkları paranın “özgürce” kullanılmayacak olması burada da gerilimli bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

Tekel Direnişi, günlerce Ankara’da eylem yapan kadınlar için katmerli bir mücadele olmuştur. Kadın işçiler, yıllarca çalıştıkları Tekel İdaresi’nde, özelleştirmelerle birlikte önce yer değiştirmeye zorlanmış (çoğu zaman başka şehirlere gönderilmişler), sonra da özelleştirme sürecinin tamamlanmasıyla birlikte 4/C’li istihdama geçmeleri konusunda baskı görmeye başlamışlardır. Kadınlar, direnişten hemen öncesine kadar özellikle tütün işletmelerinde oldukça ağır şartlarda

çalışmış, Tayyip Erdoğan'ın “Yan gelip yattılar” sözlerini utanılması gereken bir şey olarak gördüklerini dile getirmişlerdir:

“Bende de meslek hastalıkları var. Astım, bronşit, bel fitiği. Tütünden kaynaklanan rahatsızlıklar. Hastalık sahibi oldum, yatmadık biz yan gelip, hiçbir zaman. Sırtımızdan ter akıyordu. Eyleme gelirken, kızım, eşim, ‘Sen ne yapacaksın, hastasın’ dediler. Ama ben ‘Olur mu annem, bu bizim davamız. Ben gitmesem, sen gitmesen kim gidecek?’ dedim. Buradayım işte. Eşim de gitme dedi ama ben dinlemedim onu geldim. Arkadaşlarımla sonuna kadar buradayız, hakkımızı almadan bir yere kıvıldamayacağız. (F.G.)”⁶⁶ (Petrol-İş Kadın Dergisi, 2010: 30)

“Üretime artık erkek koymadıkları için, biz erkeklerin yaptığı işi yapıyoruz, balya atıyoruz, indirip kaldırıyoruz. Erkekler genellikle depoda çalışıyorlar. Bakın bende bel fitiği var, ellerin egzama oldu, tütün dokunuyor bana. Ameliyat olurken film çektiler... Bana ‘Sen sigara mı içiyorsun?’ diye sordular, Yok dedim, ben hayatında sigara içmiş bir kadın değilim. Tekel’de çalışıyorum tozun içinde, dedim. Ciğerlerim lekelenmiş bu yaşta. Kim yan gelip yatmış, utanmaları lazım. (S.G.)” (Petrol-İş Kadın Dergisi, 2010: 32)

Tekel Direnişi’ne gelen kadınların aslında ne kadar zor şartlarda çalıştıkları ve bu şartların artık itiraz edilmeyen ve mümkün olsa geri istenebilecek şartlar olduğu görülmektedir. Kadın işçilerin, astımdan, bronşitten, ellerindeki sinir sıkışmasından geçmiş olduğu yalnızca güvenceli iş için tüm hastalıklarına rağmen eyleme katılma iradesini gösterebilmiş olduğu görülmektedir.

---

⁶⁶ Parantez içlerinde isim ve soy isimlerinin kısaltmaları bulunan röportajlar farklı bir kaynaktan derlenmiştir: “TEKEL Dosyası: İşçi Kadın Olmanın Eylem Halleri; Türk-İş Önünde TEKEL İşçisi Kadınlar” **Petrol-İş KADIN Dergisi**, Sayı 34, Şubat 2010. Bundan sonra anılan röportajlara atıfla yalnızca dergi ismi ve sayfa numarası referans verilecektir.

Direnışteki kadın işçilerin %58.5'i evliyken, bu oranın erkek işçilerde %95.2 olduğu görülmüştür. Kadın işçilerin %94.6'sının ya hiç çocuğu bulunmamakta ya da 1 veya 2 çocuğu bulunmaktadır. Erkek işçiler arasında çocuk sahibi olmayanların oranı %4.8'de kalırken, 1 veya 2 çocuk sahibi olan işçilerin oranı %45.8, 3 veya 4 çocuk sahibi olan işçilerin oranı ise %44'tür. Kadınlar arasında 5 ve daha fazla çocuk sahibine rastlanmazken, erkek işçilerden %5.4'ünün de 5 ve daha fazla çocuk sahibi olduğu ortaya çıkmıştır. Kadın işçi olmakla evli olmak/olmamak arasında bağ kurabilecek yeterli veri yoktur. Fakat ataerkil toplumsal ilişkilerin kadınlara evli oldukları zaman biçtiği rollerle işçi olmak arasında bir gerilim olduğu görülmektedir. Aynı şey çocuk sayısı için de geçerlidir. "Kadınlara sahip olduğu çocuk sayısı arttıkça "işçi" olma şansının düştüğü ileri sürülebilir." (Kumlu, 2011: 174) Çocuk bakımı kadın işi olarak görüldükçe, işyerlerinde çocuk bakımına dair birimler ihdas edilmedikçe ve genel olarak bakım işleri toplumsallaşmadıkça bunun böyle olmaya devam edeceği tahmin edilebilmektedir. Kadınlara oranla daha çok çocuk sahibi olduğu ortaya çıkan erkek işçilerin çocuklarına ise evdeki kadının baktığı ve istihdama katılmadığı da çıkarılabilecek sonuçlar arasındadır.

Tekel eylemindeki kadınların %61 oranında lise, %5 oranında yüksekokul, %5 oranında da üniversite mezunu olduğu görülmüştür.⁶⁷ Kadınların %71'inin en az lise mezunu olduğu tespit edilse de, Tekel işletmelerinde yapılan işlerin eğitim ya da vasıf düzeylerine göre bölümlenmediği, hemen hemen bütün kadınların ağır kol işlerinde çalıştığı ve 4/C ile istihdam edilecekleri yerlerde de yine benzer işlere yönlendirilecekleri görülmüştür. Kadın işçiler gerek kayıtlı gerek kayıtsız istihdamda

---

⁶⁷ Tekel eylemindeki kadın işçilerle ilgili bir değerlendirme için bkz. Seray Kumlu, "Tekel Direnişinde Kadınlar: Sessiz Çıgıllıkların Siyaseti", **Tekel Eylemine Kenar Notları**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011, s.167-186. Kadın işçilerle ilgili tartışmada, eylem esnasında gerçekleştirilen saha çalışmasında elde edilen verilerin değerlendirildiği bu makaleden de yararlanılmıştır.

çoğunlukla vasıfsız işlerde çalıştırılmaktadır. İşe girerken işveren tarafından talep edilen mesleki eğitim sertifikalarının yaygınlaşmasının da kadın işgücü üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Bu konu özellikle kadın ve meslek örgütlerinin çok tartıştığı bir konu olmuştur. Sermaye, yönlendirdiği şirketten alınan mesleki eğitim sertifikası olduğu müddetçe işçiyi vasıflı saymaktadır. Kadınların pek çoğunun zaman ayırma gerekliliği ve maliyeti yüzünden bu sertifikalardan edinemeyecek olması istihdamın cinsiyetçi yapısını daha da körükleyecektir. Ayrıca her işveren kuruluşun farklı yerlerden sertifika istemesi, bu şirketlerin yakın zamanda çoğalacağına ve işin ticari boyutunun niteliğin daha da önüne geçeceğine işarettir. Ve belki de en önemlisi, işçinin, işverenin talepleri doğrultusunda kendine vasıf sertifikaları alma zorunluluğudur; sertifika almayan işçi kendi işsizliğinden sorumlu tutulacaktır.

Tekel eylemine katılan kadın işçilerinin %61'i eyleme katılmalarında herhangi biri ya da birilerinin etkili olmadığını beyan etmiştir. Bu oranın erkeklerde %54.5 olduğu görülmektedir. Kadınların pek çoğunun eyleme kendi iradeleriyle katıldığı ortaya çıkmıştır. Tekel işletmelerinde çalışan kadınlar arasında eşleri çalışmayanların ya da ara sıra çalışabilenlerin çok olduğu görülmüştür. Ayrıca, hemen hemen tüm kadın işçiler, çocukların ve/veya aile fertlerinin de bakımını da üstlenmiş durumdadırlar.⁶⁸ 4/C'li olduklarında alacakları ücret zaten zar zor idame ettirdikleri hayatlarını alt üst edecektir. Tekel Direnişi'nin, kadınların hem kendilerini hem de bakımından sorumlu oldukları kişileri var etme mücadelesi olduğu görülmektedir. Tekel eylemine gelen kadınların yaklaşık %88'inin 11 ila 21 yıldır bu işletmelerde çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda, 4/C statüsünde iş

---

⁶⁸ Bu konuda Petrol-İş Kadın Dergisi'ndeki röportajlardan daha ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. (Bkz. Dipnot 46)

bulmalarının, iş bulsalar da uzun süre bu işlerde çalışabilmelerinin ne kadar zor olduğu görülmektedir. Pek çok hastalığı olan ve belli bir yaşa erişmiş olan kadınların istihdam edildikleri yerlerde kısa süre içinde iş göremedikleri savıyla işsiz kalacağını tahmin etmek zor değildir.

Eyleme katılan kadınlar, bir yandan zor koşullarda haklarını aramaya çalışırken, bir yandan da ev için emeğin yükünü sırtlarında taşımaya devam etmişlerdir:

“Çocuklarım okula gidiyor. Sabahları buradan uyandırıyorum. Ben uyandırmazsam okula geç kalıyorlar. Annelik burada da devam ediyor. Biz zam istemiyoruz. Haklarımızı istiyoruz. (A.A.)”(Petrol-İş Kadın Dergisi, 2010: 33)

“Buradaki eyleme *katılmanıza* yakın çevrenizden engel çıkaran oldu mu?” şeklinde formüle edilen bir soruya kadınların %22.5’i “Evet, oldu” cevabını verirken, erkeklerde bu oranın %17.5 olduğu görülmüştür. Hemen ardından “Buradaki eylemi *sürdürmenize* yakın çevrenizden engel çıkaran var mı?” şeklinde yöneltilen soruya kadınların %27.5’i “Evet, var” cevabını vermiş, erkeklerde ise bu oran %11.6’da kalmıştır. Kadınların, hem eyleme katılım aşamasında hem de eylem devam ederken erkeklere oranla daha çok engelle karşılaştığı söylenebilir. Ayrıca, evdeki “kadın” eylemde olduğu için ev içi emeğin yükünü üstlenmek zorunda kalanların, eyleme devam eden kadınlara baskıda bulunduğu da gözlemlenmiştir.

“Babam ve ablam artık gel, çocuklarına sahip çık diyor.” (Batman Çadırı, Kadın)

Yapılan saha araştırmasında, kadın işçilere kendilerini en iyi tanımlayan üç özellik sorulmuştur. Kadınların %10.3'ü birinci sırada, %2.6'sı ikinci sırada, %11.4'ü üçüncü sırada "Cinsiyetim" seçeneğini tercih etmiştir. Erkeklerde bu oran sırasıyla, %0.6, %1.9 ve %1.4'tür. Erkek işçilerin kendilerini "erkek" olarak tanımlamaya ihtiyaç duymadıkları görülmektedir. Çünkü zaten cinsiyetlerini sorun haline getiren bir eşitsizlik ilişkisi içinde değillerdir; bu anlamda kendilerini "erkek" özneler olarak ifade etme gereği duymazlar. Kadınların cevabı ise iki şekilde değerlendirilebilir. Öncelikle, "kadın" olmanın toplumsal olarak içerdiği "yapma gücünden yoksun olma" anlamıyla sürekli hatırlatılan bir durum olduğu söylenebilir. Peki, "Cinsiyetim" seçeneğinin tercih edilmesi başka türlü bir iradeyi ve özneliği işaret ediyor olamaz mı? Burada "Kadın" seçeneğinin tercih edilmesinin, tam da kadınların cinsiyet meselesini bir eşitsizlik kaynağı olarak fark ettikleri ve bunu ön plana çıkararak mücadele etme yönünde irade geliştirebildikleri bir durumla bağlantılı olduğu da düşünülebilir.

Tekel çadırları erkeklerin denetleme girişimlerine rağmen, kadınlar için farklı bir sosyallik ve mücadele alanı olmuştur. Kadın işçiler pek çok toplumsal grupla, feminist mücadele veren insanlarla temas kurmuştur. İşçilere, "Kadınların kendi haklarını almaları için ayrı örgütlenmeleri gerekir mi?" şeklinde yöneltilen soruda, kadınların %63.4'ü bu fikri desteklerken, erkeklerin yalnızca %42.5'inin bu görüşe sıcak baktığı tespit edilmiştir. Kadın örgütlerindeki mücadeleleri ikincilleştiren bakışın bir tezahürü aşağıdaki gibi olmuştur:

"'Kadınların kendi haklarını almak için ayrı örgütlenmelerinin' sınıf mücadelesini zayıflatacağını düşünüyorum." (İzmir Çadırı, Erkek)

Nitekim erkekler arasında, “Erkek işçi eve ekmek götürdüğü için aynı işi yapan kadın işçiden daha fazla ücret alabilir” görüşüne katılan %6’lık bir dilim de bulunmaktadır. Kadının “yapıp etmesine” yönelik tutumlarda görülen bu durum, cinsiyet ve sınıf ilişkilerinin birbirlerinin kuruluşunda oynadıkları aktif rolü de gözler önüne serer.

Kadınların, diğer işçilerle birlikte büyük bir eylem gerçekleştirerek, iktidarı tehdit eden siyasal bir güce dönüştüklerinde bile, “siyaset”i kendilerinden ve aslında kendileri gibi olanlardan, yani alt kesimlerden, halktan vd. çok uzak bir şeymiş gibi gördükleri gözlemlenmiştir. “Siyasete katılmanın en önemli yolu sizce nedir?” şeklinde formüle edilen soruya, “Yalan konuşmayı öğrenen katılır.”, “Katılmanın önemi yok.”, “Bilgim yok” şeklinde cevaplar alınmış ve kadınların %95.1’i bağlı oldukları sendika hariç herhangi bir örgütlenme içinde bulunmadıklarını beyan etmiştir. Hem siyasal partilerin ve grupların hem de pek çok örgütün kadın bakış açısıyla politikalar geliştirmediği ve eşitliğin yalnızca hukuki düzeyde kaldığı bilinmektedir. Fakat bu, kurumsallaşmış yapılarla ilişki kurmak konusunda sıkıntı yaşayan kadınların siyasal ve toplumsal eylemlerle ilgili gösterdikleri hassasiyeti ve iradeyi etkilememiştir. Tekel hareketine katılan kadınların, bu eylemle birlikte pek çok konuda daha görünür olmaya çalışacaklarını içeren ifadeler bulunmaktadır:

“Sivil toplum örgütlerine üyelik de önemlidir ama pasif kalmaktansa eylemlilik daha önemlidir.” (İzmir Çadırı, Kadın)

“İnsanın haklı davasında birlik olmak lazım, bu eylem bunu bana öğretti.” (Trabzon Çadırı, Kadın)

“Bunları yaşadktan sonra toplumsal ve siyasal sorunlara daha duyarlı olmak istiyorum.” (İzmir Çadırı, Kadın)

“Eskiden düşüncelerimi sözcüklere dökemiyordum. Şu anda çok sayıda kitap okumuş gibi kendimi ifade edebiliyorum.”, “İnsan rahatsız olduğu zaman, kendisinin duyacağı kadar ses çıkarmamalı; başkalarının duyabileceği kadar ses çıkarmalı ki sorununa çözüm bulabilsin.” “Tekel eylemi herkesin gözünü ve kulağını açtı. Bu eylem, herkese cesaret verdi. Sessiz çılgınlık, sesli olmaya başladı.” (İzmir Çadırı, Kadın)

Hem aile ve çevreden gelen baskılara hem de Tekel çadırlarında tecelli eden cinsiyetçi pratiklere rağmen, Tekel Direnişi’nde ortaya çıkan sınıfsal dayanışma kadınlara önemli bir hareket alanı da sağlamıştır. Tekel çadırlarında verilen mücadeleden sonra, kadın işçilerin yaşadığı deneyimin hayatlarında nasıl etkiler göstereceğini kestirmek elbette zordur. Fakat günlerce, üzerine zimmetli ev içi emeği askıya alarak Ankara’ya gelen ve sokakta bekleyen kadınlar, hem sınıfsal dayanışmada çoğu zaman önlerde saf tutarak eylemi sürükleyen en önemli bileşen olmuş, hem de ataerkil düzen tarafından kurulan kadın öznelliğini aşındırarak pek çok şeye dair “yapabilirliğini” de ortaya koymuştur. Uzun yıllar zor şartlarda işçilik yapmış, hayatı boyunca çocuk/hasta/yaşlı bakmış, yemek hazırlamış, sözden ve eylemden “dışlanmış” kadın işçilerin iş ve ev arasında örülen zamanı askıya alarak Ankara’nın orta yerinde verdikleri mücadelenin hayat boyu unutulmayacak bir tecrübe olduğu tahmin edilebilmektedir.

4. Hareketin Sendikası, Sendikanın Hareketi

Tekel Direnişisi öncesinde işçiler ve sendika arasında başlayan gerilimli ilişkiler direniş boyunca devam etmiş, çadırların kalkmasından sonraki süreçte ise işçiler ve sendikal yapılar arasındaki hat iyice kopmuştur. Tekel Direnişisi'nin hikâyesinin anlatıldığı kısımda da değinildiği üzere, eylemin etkililiğini kaybetmesinde ve parçalanıp sönmesinde en büyük pay sendikal yapıların olmuştur. İşçilerin enerjisinin ve gündemi etkileme güçlerinin doruk noktasına ulaştığı zamanlarda Türk-İş'in yüzünü müzakere yollarını tıkayan hükümete dönmesi, işçilerin soğuk havada ve sokakta yaşadığı gerçeğini dikkate almadan müteakip eylemleri uzak tarihlere kaydırması, geniş çaplı eylemler örgütlemekten imtina edilmesi, kararlaştırılan tarihlerde etkili eylemler yapılamaması gibi pek çok fiilin, direnişin geleceği üzerindeki olumsuz etkileri görülmektedir. Bunların yanı sıra gerek Türk-İş 'in içindeki gerilimler (bazı sendikalar Tekel Direnişisi'ni hiç desteklememiştir) gerek Türk-İş ve Tekgıda-İş arasında yaşanan inişli çıkışlı ilişkiler, işçilerin eylemi zaferle noktalayamamasında etkili olmuştur. Sendikal bürokrasinin zaafları, sendikal işçi sayısının azalmasıyla pazarlık gücünü iyice kaybeden geleneksel sendikal yapıların var olanı koruma eğilimi, toplumsal hareket sendikacılığına veya radikal ve etkili eylem biçimlerine sıcak bakılmaması, kadın işçilerin sorunlarıyla ilgili etkili birimler ihdas edilmemesi gibi, sendikaların genel sorunlarını da bu kriz durumuna dâhil etmek gerekir. Buradaki krizin, aynı zamanda, "sınıf mücadelesinin belirlenmiş pratiklerinin ve temsil biçimlerinin krizi" (Balibar, 2007: 218) olduğu da söylenebilir.

Tekel Direnişisi öncesinde göze çarpan gerilimlerden biri eylemin hazırlanış koşullarıyla ilgilidir. Tekgıda-İş Genel Başkanı Mustafa Türkel, Tekel'deki

özelleştirmenin yıllardır sürdüğünü ve Tekel işçisinin diğer mücadelelere (alkollü içeceklerdeki işçilerin mücadelesine, sigara fabrikalarının özelleştirilmesi sürecindeki mücadelelere) ilgi göstermediğini söylemiştir: “Ne oldu? Öyle bir yere geldik ki, Tekel işçisi, ‘Benim artık çıkış yolum kalmadı, sendika bana sahip çıksın’ dedi. Zaman zaman mesela bazı kanallarda, televizyonlarda falan da duyuyorum, ‘Tekel işçisi şöyle yaptı, böyle yaptı’ diye. Bunun sendikası var, sendikanın da organları var, bunlar olmadan Tekel işçisi iki tane tabureyi bir yere getirip de yemin ediyorum eylem yapamazdı, yapmaz da.”⁶⁹ Buradaki değerlendirmelerden yalnızca örgütlenmenin ne kadar önemli bir şey olduğu sonucunu çıkarmak Türkel’in beyanının altında yatan geleneksel sendikal tutumu gizler. Bu sözler, aynı zamanda, sendikal yapıların işçilerin iradesini ve öznelliğini hiçe sayan tutumlarının da bir yansımasıdır. Sendikal temsilin doğrudan doğruya “biz senin yerine karar veririz” şeklinde bir yerine geçme ve yönetme refleksiyle malul olduğu görülmektedir. İşçilerin cephesinde ise farklı “yola düşme” hikâyeleri bulunmaktadır; bunların Türkel’in kastettiği “iradesizliği” yerle bir ettiği düşünülebilir:

“ Buraya gelme hikayemiz... Sendikanın bize tabi gelin böyle böyle, önümüzdeki süreçte sizin iş yeriniz kapanacak şu aydan itibaren, buraya mutlaka gelin gibi bir çağrısı olmadı. Biz bunu ilçe başkanlarımıza anlattık. Bakın Tekel yıldan yıla yani alım yapmıyor artık minimuma iniyor, potansiyelini kaybetti. Biz burada oturmaktan veyahut da iş yapmamaktan rahatsızlık duyuyoruz. 4/C mi olacak, yatay geçiş mi olacak, çıkış mı verilecek, emekli mi yapılacak... Her gün bir senaryo ürete ürete bizim bedenimiz değil, beyinlerimiz yoruldu. Son iki sene beyinlerimiz hakikaten

---

⁶⁹ Mustafa Türkel ile yapılan röportajın tam metnine şu kaynaktan ulaşılabilir: **Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıf Hareketi**, Ankara: Notabene Yayınları, 2010, s.215-245

yoruldu. Stres! Biz bunu ilçe başkanlarına anlattık. Onlar, oturun yerinizde, karışmayın siz dediler. (...) Ve kapatılacağını anladık, hemen biz kendi aramızda imza topladık ve sendikaya gönderdik. Sendika temsilcisi arkadaşımız bunu gönderdi buraya (Ankara'ya). Zannediyorum ki Türkiye genelinden böyle birçok yerden geldi. İmza topladık ve eylem kararı alınması gerektiğini, gereken enstrümanların kullanılmasını kısa ve öz olarak istedik. Sendika da baktı bu kadar tabi, Türkiye genelinde şu kadar sayı olmuş, millet bir eylem istiyor. Biz mekanizmayı zorladık yani. Türk-İş bizi zorlamadı, Tekgıda bizi zorlamadı, biz onları zorladık.” (Denizli Çadırı, Erkek)

15 Aralık'ta Ankara'da toplanma çağrısı yapan sendikanın, Abdi İpekçi Parkı'na yapılan polis saldırısından sonra da etkili bir eylem planının olmadığı görülmektedir:

“Ve o gaz olayından sonra ben ilk arkadaşımı buldum. Sendika ve onunla ne yapacağız dedik, Türk-İş'i bulacağız. Bize bir Allah'ın kulu da kolumuzdan tutup, 'Türk-İş'in veya Tekgıda-İş'in bağlı bulunduğumuz sendika temsilcileri olarak toplanıyoruz, buyurun Türk-İş'e gidiyoruz, eylemlerimize orada devam edeceğiz' diye bir beyanatta bulunmadı. Ben çok iyi biliyorum yani; böyle birileri bir şey demedi. Veya öyle birilerini de görmedim ben.” (Denizli Çadırı, Erkek)

“Kitlesel anlamdaki eylemler çok daha önce yapılabilirdi. Çünkü o zaman biz ürettiyorduk. Fabrikalar çalışıyor, pazarlamalar işliyordu, üretimden gelen gücümüzü kullanabilirdik. Bugün artık gidecek yer kalmadı. (...) [saldırıdan sonra] Ankara'nın bu kışında, dirhem kuru yer kalmamıştı üzerimde, çantamın içinden sular akıyordu. 78'ler Derneği bizi sokaklardan topladı.

Sağ olsunlar eşofman almışlar, onları giydik.”(Ş.Y.) (Petrol-İş Kadın Dergisi, 2010: 30)

Konfederasyonun ve sendikanın, Tekel Direnişi için Ankara’ya gelen binlerce işçinin barınma, yeme-içme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda da zaafı olduğu görülmektedir. Bu noktada devreye giren diğer konfederasyonlar, sivil toplum örgütleri, öğrenciler ve hatta Ankara halkı, işçilerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir dayanışma ağı örmeye çalışmıştır. Fakat işçilerin bu yetersizlikleri genel olarak dile getirmediği esas olarak sendikaların kemikleşmiş karar mekanizmalarıyla ve etkili eylem programları yapılmamasıyla ilgili dertleri olduğu görülmektedir. Türk-İş Başkanı Mustafa Kumlu’nun genel grev lafını ağzına almamaya gayret etmesi ve hükümetle yapılan görüşmelerde Tekel işçilerin istediği iradeyi ortaya koyamaması işçiler arasında huzursuzluk yaratmış ve “sarı sendikacılık” tartışmaları yaşanmıştır:

“Sendikacılar, her zaman sizi satmaya hazır insanlardır.” (İzmir Çadırı, Erkek)

“Sendikanın bir fayda sağlayacağı düşünülüyor. Bizi hep sırtımızdan vurdu. Zamanında bize sahip çıkmadılar.” (Batman Çadırı, Kadın)

“Sendikalar işçinin değil, hükümetin ve patronların hakkını koruyor.” (İzmir Çadırı, Erkek)

“İşçiler sendikalara güvenmiyor, işçiye karşı açık, dürüst değiller, işçiyi aralarına almıyorlar.” (İstanbul Çadırı, Kadın)

(Daha önce katıldığı 'iş bırakma' eylemleri hakkında) "Bu tür eylemleri bizzat sendikalar kırıyordu.", "Biz, işçiler olarak, en büyük derdi sendikalardan çektik." (İzmir Çadırı, Erkek)

"Sarı sendikacılık; sendikalara güven kalmadı, bu direnişi değerlendirse kendileri için iyi olurdu, güven tazelerlerdi." (Batman Çadırı, Kadın)

"Bu tür örgütlenmeler olduğunda, gücü elinde bulunduranlar, bunlara kendi adamlarını sokuyorlar." (Bursa Çadırı, Erkek)

"İşçiler sendikaya güvenmiyor." (Bitlis Çadırı, Erkek)

İşçilerin eleştirdiği şey örgütlenmenin kendisi değildir. Aslında hemen hemen hepsinin ortak fikri sendikal irade olmadan bir arada hareket etmenin mümkün olmayacağıdır. Fakat hem örgütlenmenin gerekliliği fikri hem de bu haliyle işçileri etkili bir eylem çerçevesinde örgütleyemeyen ve karar süreçlerinde demokratik mekanizmalar yaratamayan sendikaların varlığı işçilerin kafasında da bir gerilim yaratmış gibidir:

"Sarı sendika diyoruz ama eylemi onun kisvesi altında sürdürüyoruz." (Bursa Çadırı, Kadın)

"İşçiler sendikaya güvensiz. Yine de en kötü sendika, sendikasızlıktan iyidir. Örgütlenmeden zarar gelmez." (Bursa İnegöl Çadırı, Erkek)

"Birlik olamadığımız için. Birlik olursa insanlar, hiçbir güç onları yenemez. Bunu burada anladım." , "En kötü sendika, sendikasızlıktan iyidir. Bir insan tek başına hiçbir şey yapamaz." (Batman Çadırı, Erkek)

"Türkiye'nin en büyük sorunu örgütsüz bir toplum olması.", "Sendikasız olsak, bizim bir araya gelme şansımız olmazdı." (Bursa Çadırı, Erkek)

Saha çalışmasında yakalanan bazı ayrıntılar, işçilerin kafalarında eylemle ilgili pek çok farklı önerinin de şekillendiğini ortaya koymuştur. Özellikle işçilerin karar alma mekanizmalarına dâhil olma (olamama) biçimlerinin büyük bir sorun olduğu görülmektedir:

“Ben komite oluşturulmasından yana tavır aldım. Ben bunu internette öğrendim. Komite nedir diye bunu internette sorguladım. Geldik buraya arkadaşlara da dedik. Biz kendi aramızda bir oluşum yapalım, bizim sendika ile aramızda bilgi kopukluğu var, bilgi kirlenmesi var; bunu ortadan kaldırmak için veya farklı eylem tarzları geliştirebilmek için komitenin şart olduğunu söyledim. Ama bizim insanlarımız hâlâ, bu bilinçten yani, işçi sınıfının nasıl hareket edebileceği bilincinden çok uzak. Ama eğitiliyoruz. Burası da bir öğretim kurumu.” (Samsun Çadırı, Erkek)

Bu ve bunun gibi pek çok önerinin “Sizin sendikanız” var denilerek geri çevrildiğini tahmin etmek zor değildir. Hatta bu çok sesliliğin üstteki organlara aktarılmasını sağlayacak demokratik mekanizmalar olmadığından, çadırlarda konuşulan pek çok şeyin hiçbir zaman “yukarı” iletilemediği de düşünülebilir. İşçilerin sesinin kısılmadığı, etkili bir eylem planının hazırlanabildiği bir direnişin “muhalefet tanımaz” hükümet karşısında başarı gösterip gösteremeyeceğini tahmin etmek kolay değildir. Sınıf mücadelesinin seyri de farklı koşullarda farklılık gösterebilirdi. Fakat Tekel Direnişi, eylemin seyrini değiştirebilecek pek çok imkânın sendikal temsilin sınırına çarptığı bir hareket olarak, işçi hareketleri ve sendikalar arasında yaşanan krizi gözler önüne sermiştir.

Türkiye'deki sendikal yapıların, işçi eylemlerinin özellikle politik bir ivme kazandığı dönemlerde yalnızca sermayenin birikim rejimlerinin ve onun etkisiyle şekillenen politik ekonomik yasal/yönetimsel konfigürasyonun duvarlarına çarpmadığı, tüm bu etkenlerle şekillenen kendi tarihselliğinin ve yapısallığının da sınırlayıcı etkilerinin ortaya çıktığı görülür. Türkiye işçi hareketinin geriletiliş tarihini neoliberal dönüşümlerle başlatmanın sakıncalarına değinen Doğan, kendilerinin var etmediği emek hareketleri, kadın hareketleri gibi meselelerin kontrol altına alınmasını ve geriletmesini sağlayan tek parti rejimi ve sonrasındaki hükümetlerin hepsinin işçi hareketiyle ilgili düzenlemelerine bakmak gerektiğini söyler. (Doğan, 2008: 335) Bunun yanı sıra hareketin kendi tarihselliğinin, geleceğini koşullandırdığı (Doğan, 2008: 286) gerçeğine de dikkat çeker.

Bu noktada Tekel eyleminin etkililiğini yitirilişinde baş aktör olan Türk-İş'in tarihsel ve yapısal oluşumu ve bu oluşumun sınırlılıkları göze çarpar. Türkiye'de kamu sektörü sendikacılığı çoğunlukla ön planda olmuş, özellikle DİSK'in henüz kurulmadığı ve 80 sonrasında kapatıldığı dönemlerde özel sektör işçilerinin sıkıntıları ve ücret düzeyleri Türk-İş gibi kamu sektöründe geniş çapta örgütlenen bir konfederasyonun ilgisini haiz olmamıştır. Kamu sektörü sendikacılığının ise (özellikle Türk-İş'inki) büyük oranda patronaj ilişkileri çerçevesinde yürütüldüğü bilinmektedir. Türk-İş tarihinde militan sendikacılık anlayışının kendine yer bulamadığı görülmektedir. Siyasal iktidara her dönem yakın durmaya çalışmanın ve bunun sendikal anlayışta işlevsel bir şey olduğunu savunmanın (ör: partiler üstü mücadele) sonucu, düzenle fazla uyum sağlamaktan kaynaklı bir atıllık olmuştur. Bu eylemsizliğin basitçe bir şey yapamama hali olmadığı, bir şey yapmaktan imtina

etmenin hatta işçi hareketinin politize olmuş etkinliğini kaybetmesinin daha pragmatik bulunduğu görülmektedir.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, bu alanda örgütlü sendikalarda bir çözüme yaşandığını ve yaşanacağını göstermektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, artık büyük ölçekli işletmelerde çalışmayan ve taşeronlaşan yahut güvencesiz kadrolara kaydırılan işçiler, geleneksel sendikal yapıları da dönüşüme zorlamaktadır. Bu, işçi hareketlerinde oluşan politik, ideolojik ve kültürel anlamların da değişimine işaret eder. Tekel'in özelleştirilmesi sonucu güvencesiz çalışma koşullarıyla karşı karşıya gelen işçilerin bu süreçte deneyimdekileri şey, "yarınsız yaşamak" diye tanımladıkları bir süreçtir. Emek süreçlerindeki değişim, oldukça heterojen bir işçi kitlesini ortak bir siyasal ivme yaratabildiği Tekel Direnişi'nde bir araya getirmiştir. Bu eylemin politik karakteri, neoliberal ekonomi politik formasyona ve bu düzenlemelerin AKP Hükümeti tarafından özgül uygulanış biçimlerine *karşı* şekillendiği kadar, farklı inançlardan, etnisitelerden, cinsiyetlerden, kültürlerden, ideolojilerden insanların bizatihi *karşı* olmakla şekillenen birlikteliğinden de feyzalıdır. İşçilere etkili bir destek verememiş sendikal hareketin düzenle kurduğu yakın ilişkileri tehdit edenin yalnızca 4/C olmadığı, 4/C'ye muhalefet üzerine kurulan bir siyasallık olduğu görülmektedir. Bu siyasallık, tüm heterojenliğiyle, sendikal yapıların kör noktalarına da çomak sokmuştur. Örneğin, kadın bakış açısıyla örülmüş sendikal birimler oluşturmayan ve mücadele edemeyen sendikal tutuma rağmen kadın işçilerin ortaya koyduğu irade, sendikaların tabandan gelen isteklerle hareket etmeye zorlanacağını önemli bir göstergesi olmuştur. Dahası, Tekel Direnişi'yle kendiliğinden bir araya gelebilen işçilerin örgütlü olmanın geleneksel kalıplarını da değişime uğratacağı görülmektedir.

SONUÇ

Sınıfların toplumsal değişimdeki rolünün ve toplum kuramlarındaki açıklayıcılığının bir süredir sorgulandığından söz edilmişti. Bu sorgulamanın sermaye birikim rejimindeki dönüşümle, büyük işçi hareketlerinin bastırılmasıyla, reel sosyalizmin çöküşüyle, kısacası 1980 sonrasında yaşanan neoliberal dönüşümle beraber ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Sınıfsal birlikteliğin örgütlülük ve eylem şekilleri, sol/sosyalist politikalardaki ve işçi hareketlerindeki anlam biçimleri de bu dönüşümden etkilenmiş, emek sürecinde yaşanan dönüşümün parçaladığı ve güvencesizleştirdiği ücretli emek cephesi kendini siyasal bir kolektivite olarak yeniden kuracak eylemler, araçlar ve anlamlar bulmakta zorlanmıştır. İşçi hareketleri elbette bu sürecin pasif kurbanı olmuş değildir; fakat neoliberal saldırının aktifliği her an işten atılmanın, ücret kesintilerinin vb. sıkıntısıyla boğuşan işçilerin eylem iradesini kırmıştır. Bunun bir sebebi de yalnızca Türkiye’de değil tüm dünyada “siyaset” yapmanın araçlarının ve bizatihi bu fikrin kendisinin alt sınıflardan uzaklaştırılması çabasıdır. Türkiye’de 12 Eylül’ün bir yanıyla bunu sembolize ettiği söylenebilir. Fakat neoliberal dönüşüm nasıl kapitalizmin tarihsel bir veçhesinden başka bir şey değilse, sınıfsal birlikteliklerde yaşanan dönüşüm de “sınıflı toplumun” bir veçhesidir; neoliberal dönemde sınıfsal antagonizma her zamanki yerini korumaktadır. Toplumsal yapının örgütlenmesinin koşulu olarak sınıf durmaktadır fakat yapısında ve ifade biçimlerinde dönüşümler yaşanmaktadır. Sınıf ilişkilerini ele alırken, bu sebeple, hem yapısal unsurlar hem de tarihsel dönüşüm ele alınmak zorundadır. İşte o zaman, neoliberalizmin sınıfların hareket gücünden ne götürdüğü ve sınıfsal birlikteliğin elini güçlendirecek imkânların neler olduğu sorulabilir.

Sınıfları bir araya getiren şey yapısal olarak üretim ilişkilerinin aynı tarafında olmak değilse insanlar arasında bağlar oluşturan şey nedir? Tekel Direnişi'nde, güvencesizliği deneyimleyen işçilerin, yeni emek süreçlerini dayatan politik iktisat mantığıyla hesaplaşma içinde siyasal bir kolektiviteye dönüştüğü görülmüştür. Buradaki siyasallık, hem, sınıf toplumsal formasyonun örgütlenmesinin bir koşulu olduğu için hem de kendiliğinden ortaya çıkmayan sınıfsal birlikteliğin ancak siyasal bir mücadele yoluyla kurulabileceğini yani sınıf mücadelelerinin olumsal (mutlak rastlantısallık anlamında değil) yanını vurguladığı için önemlidir. Bu siyasallık, aynı zamanda, devletin ve uluslararası sistemin sermayenin hareket yasaları gereğince uygulamaya geçirdiği yeni emek süreçlerinin önü alınamaz bir dönüşüm olduğu fikrine de karşı çıkar. Devlet hem form ve ayak değiştirmekte hem de sınıflar karşısındaki tepkileri değiştirmektedir; fakat devlet, emek gücü üzerindeki tasarrufundan bir şey kaybetmemiştir. Devlet, emek süreçlerindeki dönüşümün bir parçası olarak, 4/C gibi yasal buluşlarla sınıfsal niteliğini gözler önüne sermiştir. Tekel Direnişi 4/C'li istihdamı ortadan kaldıramamış olsa da, ortaya koyduğu mücadele ve siyasal iktidarın Sakarya Meydanı'ndaki işçi hareketine dokunamamış olması, bu eylemin farklı koşullarda farklı sonuçlar elde edebileceğini göstermiştir. İktidarı geri adım attırabilecek şey belki daha da siyasallaşmak ve kolektiviteyi genişletmek olabilirdi. Bu durumu bir yenilgi olarak değil, yeni deneyimlerin ve kolektivitelerin kaynağı olarak okumak gerekir.

Sınıfların yapısında ve ifade biçimlerinde yaşanan değişimler sınıf hareketlerine dâhil olma biçimlerini de etkilemektedir. Büyük ölçekli üretim birimlerinde örgütlenebilen erkek işçilerin yerini, parçalanmış, taşeronlaşmış kayıtdışılaşmış emek süreçlerinde çalışan kadın ve erkek işçiler, hizmet sektöründe

çalışanlar, zihin emekçileri vd. almaktadır. Bu durum sınıf mücadelesindeki temsil biçimlerinde de bir kriz yaratmaktadır. Sendikaların geleneksel temsil biçimleri, işçi sınıfının erkek kol işçisiyle temsil edilme biçimleri de dönüşüme zorlanmaktadır. Tekel Direnişi'nde, kamu sektöründe örgütlü bir sendikanın ve konfederasyonun çatısı altında bir araya gelebilen işçilerin, parçalanıp dağıldıkları yeni işlerde güvencesiz çalışmaya karşı bir araya gelebilmesinin geleneksel sendikal yöntemlerle halledilebilecek bir şey olmadığı görülmektedir. Tekel'in özelleştirilmesiyle işsiz kalan işçiler için "kamu işçisi" olarak edindikleri yaşam biçimleri, eylem tarzları, kültürel kodlar ve anlamlar da değişmiştir. İşçileri bir araya getiren zeminler kayarken işçi hareketinin de kendisini mevcut örgütlenme biçimlerine karşı yeniden kuracağı düşünülebilir. Bu imkânlardan biri, geleneksel temsil biçimlerinin dışına çıkan, güvencesiz çalışmaya, cinsiyetçi istihdama, atanamamaya, performans kriterleriyle çalışmaya vd. karşı verilen pek çok mücadelenin yarattığı ortak/siyasal ivme olabilir.

Tekel Direnişi, insan metabolizmasının sınırlarını zorlayan bir çalışma ilişkisinin reddi üzerine, insan metabolizmasını zorlayan ağır hava şartlarında ve siyasal iktidarın "sınıf nefreti"ni gözler önüne seren bir karşı-iradeyle gerçekleştirilmiştir. Devletin sınıfsal içerikli 4/C uygulamasına *karşı* kurulan bu birlikteliğe siyasal karakterini veren şey hareketin heterojenliği olmuştur. Sınıflar tözsel kimlikler değildir ve içlerinde pek çok farklı kolektiviteyi barındırırlar. Tekel Direnişi'nde, toplumsal yapıda ciddi yarılmalar yaratan farklılıklar (inanç farklılıkları, etnik farklılıklar), eylemin tutarlılığını bozmak için siyasal iktidar tarafından kullanılmış olmasına rağmen, işçiler arasında dışlama ve düşmanlık yaratmamış, aksine, işçilere birlikte hareket etmenin araçlarını keşfetme şansı

vermiştir. Bir diğerk önemli grup, hareketin içindeki kadın işçilerdir. Sınıfsal farkın ve cinsiyet farkının birbirleri açısından taşıdıkları kurucu nitelikler eylem alanında da gözlemlenebilmiştir. Kadın işçilerin daha az ücret almasını savunan ve kadın hareketlerinin emek hareketini bölceğini düşünen erkek işçiler buna örnek gösterilebilir. Ev içi emeği askıya alarak, bakım işlerini evde kalanlara bırakarak, “kadın kısmı”na uygun bulunmayan bir eylem tarzı içinde uzun süre sokakta yaşayan kadın işçilerin hem bu eylemdeki iradesi hem de bundan sonra toplumsal yaşamda daha aktif olacaklarına dair ifadeleri, kapitalizmin ve ataerkil egemenlik ilişkilerinin tarihsel işbirliğini tehdit edecek bir karşı koyuşun işaretlerini taşır. Kadın işçilerin iradesi, kadın bakış açısıyla örülmüş birimler ihdas etmeyen ve toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsizlikleri ikincilleştiren emek örgütlerinin de yakın zaman içinde dönüşüme zorlanacağını göstermiştir. Tekel hareketinde işçilerin diğerk toplumsal muhalefet gruplarıyla kurduğu yakınlık ve ittifaklar hareketin etkisini genişletirken işçilerin farklı mücadele odaklarıyla temas etmesini de sağlamıştır (feminist örgütler gibi). Hem eylemin içindeki farklı grupların birlikte hareket edebilmeleri hem de diğerk muhalefet odaklarıyla oluşturulan dayanışma ağları eylemin iktidar karşısında etkili bir siyasal güce dönüşmesinde çok etkili olmuştur. Tekel Direnişisi gibi bir mücadelenin görünür kıldığı, sınıfsallığın aslında bir toplumsallığa ve siyasallığa denk düştüğüdür. Tekel çadırlarının yer aldığı sokakta kurulan ilişkilerin ve gösterilen örgütlü iradenin siyasal iktidarı korkutan yanı, tam da başka türlü bir dünyanın mümkün olabileceğini düşünenlerin aynı sokakta ve aynı safta yer tutması olmuştur.

KAYNAKÇA

ACAR Gülnur, **Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin**, İstanbul: Kanat Kitap, 2009

AYSU Abdullah, “Tekel ve Tütünün Öyküsü”, **Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıf Hareketi**, Ankara: Nota Bene Yayınları, 2010, s.189-197

BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER, **Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009**, İstanbul: Yordam Kitap, 2009

BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER, **Ücretli Emek ve Sermaye: Derinleşen Küresel Kriz ve Türkiye’ye Yansımaları**, İstanbul: Yordam Kitap, 2011

BALIBAR Etienne, “Sınıf Mücadelesinden Sınıfsız Mücadeleye mi?”, **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s.188-222

BARRETT Michele, **Women’s Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis**, London: Verso Editions, 1980

BORA Aksu, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005

BORA Tanıl, “Tekel Direnişinde Ara Son - Sınıf Mücadelesi: 'Hep' Olan ve 'Yeni' Olan”, **Birikim**, Sayı:251- 252, 2010, s. 9-12

BORA Tanıl, BORA Aksu, ERDOĞAN Necmi, ÜSTÜN İlknur, **Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011

BORATAV Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İstanbul: İmge Kitabevi, 2009

BRAVERMAN Harry, **Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi**, çev. Çiğdem Çıdamlı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008

BUĞRA Ayşe, “Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Kaktı: Bugün Türkiye’de E.P. Thompson’ı Okumak”, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006, s. 11-37

CALLINICOS Alex, **Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış**, çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004

CALLINICOS Alex, HARMAN Chris, **Neo-Liberalizm ve Sınıf**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006

CASTELLS Manuel, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Cilt 1: Ağ Toplumunun Yükselişi**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005

CLARKE Simon (Ed.), **Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ütopya Yayınları, 2004

DAVIDOFF Leonore, **Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002

DOĞAN Görkem, “Türkiye’de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine”, **Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.285-335

EDER Klaus, **The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies**, London: Sage Pub., 1996

EDGELL Stephen, **Sınıf**, çev. Didem Özyiğit, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998

ELEY Geoff, **Avrupa Solunun Tarihi 1890-2000**, İstanbul: Doruk Yayınları, 2008

ENGELS Friedrich, **İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu**, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 1997

GÜLMEZ Mesut, “4/C”, **Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler Kitabı**, İstanbul: Petrol-İş Yayınları, 2010

HARDT Michael, NEGRI Antonio, **Dionysos’un Emeği: Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi**, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003

HARVEY David, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 2006

İNSEL Ahmet, “Sosyal Sınıflar Tarihe mi Karıştı?”, **Toplum ve Bilim**, sayı 113, 2008

KADEROĞLU BULUT Çağrı, “Ülke-Gündem-Direnış”, **Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıf Hareketi**, Ankara: Nota Bene Yayınları, 2010, s.301-352

KARATAŞ Sevkuthan N., **Eylem Günlüğü: Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü**, İstanbul: Metis Yayınları, 1992

KAUTSKY Karl, **Proletarya Diktatörlüğü**, çev. Mehmet Karaoğlu, İstanbul: Yazılama Yayınları, 2008

KOÇAK Hakan, “Türkiye’de 1988-2003 İstihdam Eğilimlerine Genel Bakış”, **Praksis**, Sayı: 16, 2006, s. 171-193

KÖSE Ahmet Haşim, ÖNCÜ Ahmet, **Tahsildarlar ve Borçlular- Karşı-İktisat Gözüyle Dünya Kapitalizmi ve Türkiye**, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2006

LACLAU Ernesto, MOUFFE Chantal, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008

LEBOWITZ Michael A., **Kapital’in Ötesi: Marx ve İşçi Sınıfının Politik İktisadı**, çev. Arif Geniş, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006

LÖWY Michael, **Dünyayı Değiştirmek Üzerine: Karl Marx’tan Walter Benjamin’e Siyaset Felsefesi Denemeleri**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık, 1999

LUKACS György, **Tarih ve Sınıf Bilinci**, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 2006

LUXEMBURG Rosa, **Sosyal Reform mu Devrim mi?**, çev. Nihal Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları, 1993

MARX Karl, **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1993

MARX Karl, **Fransa’da İç Savaş**, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2005

MARX Karl, **Grundrisse**, çev. Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1999

MARX Karl, **Kapital**, Cilt III, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2006

MARX Karl, ENGELS Friedrich, **Komünist Manifesto**, çev. Levent Kavas, Ankara: Ç Yayınevi, 1998

MILIBAND Ralph, POULANTZAS Nicos, LACLAU Ernesto, **Kapitalist Devlet Sorunu**, çev. Yasemin Berkman, İstanbul : İletişim Yayınları, 1990

MURRAY Robin, “Fordizm ve Post Fordizm”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 46-62

NEGRI Antonio, **Marx Ötesi Marx: Grundrisse Üzerine Dersler**, çev. Münevver Çelik, İstanbul : Otonom Yayıncılık, 2006

OĞUZ Şebnem, “Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan “Prekarya”ya mı?”, **Mülkiye**, Sayı 271, 2011, 7-24

ÖĞÜTLE Vefa Saygın, ÇEĞİN Güney, **Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği: Sosyo-Tarihsel Teorinin Sınıfla İmtihanı**, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2010

ÖNGEN Tülin, **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1994

POULANTZAS Nicos, **Classes in Contemporary Capitalism**, London: Verso, 1978

SASSEN Saskia, **Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization**, New York: Columbia University Press, 1996

SAVRAN Sungur, **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri**, Cilt I 1908-1980, İstanbul: Yordam Kitap, 2010

SOSYALİZM VE TOPLUMSAL MÜCADELELER ANSİKLOPEDİSİ, Cilt 1-7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988

“Tekel Kabuk Değiştiriyor”, **Nokta Dergisi**, 11Ağustos 1985 (Derginin sayısı belirtilmemiş)

TİMUR Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2001

THOMPSON Edward Palmer, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006

TÜREL Oktar, “Özelleştirme Üzerine Notlar”, 2003, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar_bsb/iktisattoplum11agu_turel.doc, 18.11.2006

URRY John, “Örgütlü Kapitalizmin Sonu”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 95-104

WALLERSTEIN Immanuel, “Marx ve Tarih: Kutuplaşma” **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s.153-164

WALLERSTEIN Immanuel, **Tarihsel Kapitalizm**, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 2009

WOOD Ellen Meiksins, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, çev. Şahin Artan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003

WRIGHT Erik Olin, **Classes**, London: Verso, 1989

YELDAN Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (Bölüşüm, Birikim ve Büyüme)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003

YIKILMAZ Gamze, KUMLU Seray, (Der.), **Tekel Eylemine Kenar Notları**,
Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011

ZABCI Filiz, **Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler**, İstanbul: Yordam
Kitap, 2009

ZİZEK Slavoj, **Önce Trajedi Sonra Komedi: Ya da 2008 Finansal Krizi**, çev.
Mehmet Öznur, İstanbul: Encore, 20

ÖZET

Tekel'in özelleştirilmesi sonucu işsiz kalan ve Devlet Memurları Kanunu'nun 4/C maddesine göre istihdam edilmesi gündeme gelen Tekel işçileri bu güvencesiz çalışma biçimine karşı çıkmış ve hükümetin geri adım atmaması karşısında Ankara'da 78 gün sürecek olan bir direniş başlatmıştır. 4/C uygulaması, hem ücretli emeği esnek ve güvencesiz çalışmaya iten neoliberal uyum politikalarının bir tezahürü hem de devletin sınıfsal karakterini ortaya çıkaran bir düzenlemedir. Güvencesiz çalışma koşullarının bir araya getirdiği bu büyük işçi kitlesinin sınıfsal içerikli eylemleri, toplumsal sınıfların geçerliliğinin ve açıklayıcılığının sorgulandığı bir dönemde, akademik çalışma açısından da ilgi çekici olmuştur.

Bu çalışmada, öncelikle, sosyal ve siyasal kuramda toplumsal sınıflar etrafında dönen birkaç önemli tartışma noktası ele alınmıştır. Bu bölümün amacı, sınıfların, kapitalist sistemin emek sermaye çelişkisi temelinde ve üretim ilişkileri içinde oluşan antagonistik ve tarihsel fenomenler olduğunu vurgulamak ve sınıf ilişkilerinin toplumsal değişimdeki rolünü araştırmaktır. Devlet ve sınıflarla ilgili tartışma, tezin ikinci bölümünde, neoliberalizme uyum sürecinde ücretli emeğin geçirdiği dönüşümle devam ettirilmiştir. Devletin, 4/C gibi uygulamalarla hem kamusal istihdamı çökerttiği hem de ücretli emeği güvencesiz çalışmaya iterek sınıf ilişkilerinde aktif olarak yer aldığı vurgulanmıştır.

Herhangi bir ücret mücadelesi bile kapitalizmin ontolojik zemini açısından yalnızca ücret mücadelesi olmakla sınırlı değilken, 4/C ile daha fazla görünürlük kazanan güvencesizlik eğiliminin deneyimlenmesiyle kurulan sınıfsallıklar toplumsal mücadeleler içinde önemli bir ivme yaratabilmektedir ve siyasal momentin bu mücadelelerde kritik bir rolü vardır. Harekete siyasal karakterini veren şeylerden en

önemlileri, farklı inançlardan, etnisitelerden insanların bir araya gelerek dışlama ve düşmanlıkla değil, farklılıkları dışlamayan tanıma ve ortaklık pratikleriyle hareket edebilmiş olmaları ve kadın işçilerin, iç içe geçmiş olan cinsiyet ve sınıf ilişkilerini ifşa ederek, kendi yapabilirliklerini ve “dönüştürme” iradelerini ortaya koymalarıdır. Çeşitli siyasal ve ideolojik etkilere açık olan hareketin heterojenliği ve diğer toplumsal muhalefet odaklarıyla kurduğu ilişki siyasal iktidara yönelik en önemli tehdit olmuştur.

Bu bağlamda, Tekel eylemi, hem eylem biçimlerinin özgünlüğü ve çeşitliliğiyle hem de siyasal iktidar karşısında ortaya koyduğu mücadele ve pazarlık gücüyle emek tarihinde özgül bir yere sahip olmuştur.

ABSTRACT

The workers, who became unemployed as a result of the privatization of Tekel, were forced to work in accordance with the article 4/C of the Civil Servants Law and they opposed to this forms of employment which meant working without social security rights; they launched a resistance which would last for 78 days in Ankara because the government did not step back. The implementation of the article 4/C, which forces wage labor to work for longer hours without social security rights, is a reflection of neoliberal harmonization policies and a regulation which reveals the denominational characteristics of the state. The denominational movement of a huge group of workers, who came together to resist against working conditions deprived of social security, is interesting for an academic research in a period when the validity and the explanatoriness of social classes are interrogated.

In this study, some important discussion points about the social classes in social and political theories were examined primarily. The aim of this chapter is to emphasize that social classes are the antagonistic and historical phenomena constituted on the basis of a controversy between labor and capital of the capitalist system and within the production relationships and to search for the role of the relationships among classes within social changes. The discussion related to the state and social classes continued in the second chapter of the thesis explaining the transformation of wage labor in its harmonization process with neoliberalism. Also, it was emphasized that the government both destroyed the public employment and forced wage labor to work without social security rights and thus it gained an active role in relations among social classes.

Despite the fact that any struggle against wages is not only limited to being a struggle against wages as for the ontological basis of capitalism, the denominationalism constituted experiencing the tendency of being deprived of social security, which becomes visible with the implementation of 4/C, can create a momentum and the political momentum has a critical role in these struggles. The most important factors shaping the political characteristic of the movement are that people of different ethnicities come together with no exclusion or hostility but with recognition of differences and a joint action and also, the women workers' own capabilities and their will of conversion by disclosing their interpenetrated gender and class relations. The heterogeneity of the movement, which is open to various political and ideological effects, and the relation, which has been established with the opposition, have both been the most important threat to the government.

In this context, Tekel movement has gained a specific place in the history of labor because of the originality and variety of the form of their resistance movement, and also due to the struggle and bargaining power against the political government.